

Tót Éva

**A MUNKAVÉGZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ
INFORMÁLIS TANULÁS**

**WORK-RELATED INFORMAL LEARNING
IN HUNGARY**

No. 273

A Felsőoktatási Kutatóintézet a magyar oktatásügy átfogó problémáinak tudományos kutatóhelye.

Vizsgálatai a felsőoktatáson túl a közoktatásra, a szakképzésre és az ifjúsági korosztályokra is vonatkoznak, ezek problémáit összefüggéseikben elemzik, és így elősegítik az oktatásügy egészére vonatkozó döntések hosszú távú tudományos megalapozását, előkészítését.

Elemzései a rendszerváltás oktatási következményeire éppúgy irányulnak, mint az ezredforduló globalizációs kihívásainak és az Európai Unió csatlakozás követelményeihez történő társadalmi alkalmazkodásnak az oktatáspolitikai feltételeire.

Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási helyettes államtitkára által felügyelt intézet kutatási profilja – eltérően a hasonló típusú intézményekétől – stratégiai jellegű, vagyis a felsőoktatási, a köz- és szakoktatási rendszernek a strukturális, szerkezeti, politikai, finanszírozási, fejlesztési problémáira irányul, ezeket országos, regionális, területi és helyi, illetve intézményi szinten egyaránt vizsgálja.

Empirikus szociológiai kutatásaival, statisztikai és oktatás-gazdaságtani elemzéseivel, politikai esettanulmányaival a Felsőoktatási Kutatóintézet hozzájárul a felsőoktatás és a középfokú iskolahálózat fejlesztéséhez, az iskolázási létszámok és a pedagógusszükséglet előrejelzéséhez, az oktatásfinanszírozási alternatívák kimunkálásához, a felsőoktatási és tudományos kutatás Európai Unió és nemzetközi integrációjához.

Eredményeit a kormányzati oktatáspolitikai formálói közvetlenül is felhasználják, de munkatársai szakértőként a helyi önkormányzatok, a parlamenti bizottságok oktatási koncepcióinak kialakításához is hozzájárulnak.

Az intézet fenntartója az Oktatási Minisztérium, de kutatási költségeinek jelentős részét pályázati úton (OTKA, OKTK, külföldi és nemzetközi szervezetek stb.) nyeri el, illetve külső megrendelésre (önkormányzatok, kormányzati és érdekszervezetek, felsőoktatási intézmények, nagyvállalatok, alapítványok stb.) megbízásából is végez vizsgálatokat, közvélemény-kutatásokat, szakképzési és felsőoktatási intézmények, intézményhálózatok átvilágítását.

Kialakult kapcsolatrendszere sokrétű: az intézet, illetve vezető munkatársai éppúgy tagjai számos nemzetközi kutatási szervezet, folyóirat és intézmény irányító testületének, mint ahogyan a hazai tudományos és közélet testületeinek is – az MTA Pedagógiai Bizottságától a Magyar Akkreditációs Bizottságig.

A Felsőoktatási Kutatóintézet a Debreceni Egyetemmel együttműködve a felsőoktatás-kutatók posztgraduális képzésének egyik országos központja, és közös Kutatási Központot működtet az ELTE Társadalomtudományi Karával is. Az intézet munkatársai emellett tanítanak az ELTE, a DE, a SZTE, a PTE, a Budapesti Corvinus Egyetem stb. egyetemi kurzusain és több főiskolán, illetve a pedagógus-továbbképzés területi intézményeiben is.

Tót Éva

**A munkavégzéshez kapcsolódó
informális tanulás**

Work-related informal learning in Hungary

FELSŐOKTATÁSI KUTATÓINTÉZET
BUDAPEST, 2006

KUTATÁS KÖZBEN 273
(219–228-ig Educatio Füzetek címen)

SOROZATSZERKESZTŐ: Tomasz Gábor

Lektorálta: Fehérvári Anikó, Liskó Ilona

A kutatást támogatta az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
(OFA 120-4341/21)

© Tót Éva, Felsőoktatási Kutatóintézet, 2006

Felsőoktatási Kutatóintézet
HU ISSN 1588-3094
ISBN 963 404 406 9

Felelős kiadó: Liskó Ilona, a Felsőoktatási Kutatóintézet igazgatója
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 4,6 A/5 ív
Készült a Felsőoktatási Kutatóintézet sokszorosítójában

TARTALOM

1. A kutatás célja és módszerei	5
1.1. A vizsgálat célcsoportjai	8
1.2. Az életút-interjú mint módszer	10
2. Tanulás és informális tanulás	13
2.1. A fogalmak értelmezése	13
2.2. Az informális tanulás statisztikai mérése	19
3. Életutak – tanulási utak	22
3.1. Minden egymásra épül	22
3.2. Függőből segítő	27
3.3. Tanulás – gyógyítás	31
3.4. Negatív tudások	33
3.5. Kétlaki lakatos	36
3.6. A hiányzó tudás	37
3.7. Generációkon át	40
3.8. Öltésről öltésre	43
4. Az informális tanulás jellegzetes mintázatai	46
4.1. Az indulás	46
4.2. A munka világa	49
4.3. Életesemények	53
4.4. A munkanélküliség mint tanulási folyamat	57
4.5. A „kert”	58
4.6. Női tudások	60
4.7. Férfikompetenciák	61
4.8. A tanulás jellege	63
4.9. „Tudásvisszatartás”	65
Összefoglalás	67
Szakirodalom	69
Summary	70

1. A kutatás célja és módszerei

Az elmúlt években az élethosszan tartó tanulás jelszavával összekapcsolódva felerősödött a törekvés arra, hogy a nem szervezett keretek között folyó tanulás eredményeként létrejövő tudás valamilyen módon beszámításra kerüljön a különféle képzési programokban, illetve a munkaerőpiacon. Az élethosszan tartó tanulással kapcsolatos elemzések azonban egyelőre csak töredékesen tárták fel azokat az élethelyzeteket, amelyekben a munkatapasztalatok és a társas kapcsolatok révén közvetített ismeretek a formális tanulással egyenértékű tudás megszerzéséhez vezethetnek. Jelenleg Magyarországon a témában érintett gyakorlati szakemberek is csak meglehetősen elnagyolt képpel rendelkeznek az informális tanulásról, és néhány szórványos kísérlettől eltekintve nem formálódtak ki a gyakorlati alkalmazás körvonalai. Egyelőre legfeljebb a kísérletezés szakaszában lévő projektek keretében zajlik azoknak az eszközöknek a kimunkálása, amelyekkel az informális módon szerzett tudás feltérképezhető és integrálható a szervezett képzés folyamatába, illetve a foglalkoztatás szempontjából hasznosíthatóvá tehető.

A kutatás fő célkitűzése az volt, hogy az empirikus adatgyűjtés eszközeivel, hazai kontextusban értelmezze az informális tanulás fogalmát, elsősorban a tág értelemben vett, tehát nem csak a munkahelyhez vagy adott foglalkozásokhoz kapcsolódó munkavégzéshez közvetlenül és közvetve kapcsolódó tevékenységek és tudások elemzésével. A munka során arra törekedtünk, hogy életút-interjúk segítségével tárjuk fel az informális tanulás munkaerő-piaci szempontból releváns hazai sajátosságait és azokat a lehetőségeket, amelyek között az ilyen módon szerzett tudás hasznosítható.

A választott módszer jelentős mértékben befolyásolja a képet, amelyet a témáról alkothatunk. Az interjúk módszer és alkalmazásának módja (implicit módon) maga is tartalmazza az életpálya és a tanulási pálya egyfajta értelmezését. Az egyéni életutak kontextusában a legszélesebb értelemben vett tanulás kulcsmozzanatait törekedtünk azonosítani. Azt, hogy ki, kitől, milyen módon, milyen tudást, tudáselemeket vesz át, illetve kinek, hogyan adja át, és mi ezeknek a mozzanatoknak a funkciója az egyéni életpálya egészének alakulásában. Hogyan tudja az egyén mozgósítani, illetve hasznosítani meglévő ismereteit, és hogyan jelennek meg az így megszerzett tudásai a munkanélküliséghez kapcsolódó álláskeresésben, a munkanélküliség mint élethelyzet megoldásában, illetve egy új foglalkozás vagy munkahely megtalálásában.

Természetesen az elemzés során és a következtetések megfogalmazásakor nem kizárólagosan az interjúkban feltárt információkra támaszkod-

tunk. Felhasználtuk a rendelkezésre álló statisztikai adatokat, más kutatások tapasztalatait, valamint saját előzetes vizsgálódásaink (Györgyi 2003, Mártonfi 2002, Tót 2002, Tót 2005, Török et al. 2002) eredményeit is.

A kutatás keretében szervezett terepmunka során összesen 60 életút-interjút készítettünk. Az egyéni életút-interjúk mellett négy csoportos beszélgetésre került sor. Az előzetesen tervezett négy fókuszcsoportból (tematikus csoportos beszélgetésből) három az álláskereső egy-egy csoportjával készült, egy pedig a képzés és munkaerő-piaci szakemberekkel szervezett több órás eszmecsere volt. Ezenfelül megkerestünk a munkaügyi ellátórendszerben dolgozó gyakorlati szakembereket, hogy a velük készült beszélgetések alapján részletes képet kapjunk arról, hogy az ellátórendszerben milyen programok működnek, illetve milyen módon kezelik a munkanélküliekre vonatkozó képzettségi, képzési adatokat az ellátórendszer egyes intézményei.

Az elemzésben az interjúk és a beszélgetések leírt szövegét többféleképpen dolgoztuk fel. A 3. fejezetben eseteleírások, interjú-összefoglalók olvashatók. Néhány kiválasztott, jellemzőnek tartott eset részletesebb bemutatásával érzékeltetni szeretnénk egyfelől a kapott információk gazdagságát, azt, hogy a tanulás és munkavégzés milyen módon kapcsolódik össze az egyén élete folyamán. Az ismertetésnek ez a módja képes a leginkább érzékeltetni az életesemények és a tanulás különféle formáinak, illetve ezek egyéni feldolgozásának, verbális reprezentációjának egymáshoz való viszonyát, egyediségét. Ezt követően a tematikus feldolgozás az egyes tipikusnak nevezhető tudásátadási minták szerint elemzi a kapott anyagot.

Az interjúalanyok kiválasztásának módja és szempontjai az előzetes kutatási tervben kerültek megfogalmazásra. E szerint a munkanélküliségben érintettek két viszonylag jól elhatárolható csoportjához sorolhatókat kerestünk: alacsony iskolázottságú, illetve legalább középszintű végzettségű álláskeresőket, lehetőség szerint olyanokat, akik a munkaügyi ellátórendszer által kínált valamilyen képzési programban is részt vesznek, vagy korábban részt vettek. Előzetes feltevésünk szerint e két csoport nemcsak az életpályáját és tanulási pályáját illetően különbözik egymástól, de a tanúlással kapcsolatos tapasztalatoknak is jellegzetesen eltérő mintázatát mutatja.

A terepmunka megtervezésekor arra számítottunk, hogy sok órás beszélgetésekre, vagy akár több ülésben történő interjúfelvételre lesz módunk, hiszen az interjúalanyok időbeosztása feltételezhetően lehetővé teszi ezt. Az előzetes vizsgálódás, illetve a kutatásra felkészülést jelentő próba-interjúk során informális módon találtuk meg interjúalanyainkat, akik a személyes ismeretség vagy a közvetítő személy révén történt megkeresés alapján hajlandók voltak több órát szánni a beszélgetésre. A terepmunka során a gyakorlatban némiképp mást tapasztaltunk.

A kutatási tervben megfogalmazottakkal összhangban elsősorban olyan intézményeket kerestünk meg, ahol munkanélküliek képzése, átképzése

folyt. A szervezetek vezetői és munkatársai, az óravezető tanárokat is be-
leértve, mindenütt igen nyitottan fogadták a megkeresést, és munkánkhoz
maximális támogatást nyújtottak. A különféle tanfolyamok résztvevői azon-
ban csak az óráról történő elengedés keretében mutattak hajlandóságot a
beszélgetésre, s egy kivételtől eltekintve nem vállalkoztak a többszöri meg-
keresésre vagy a beszélgetés idejének meghosszabbítására, a tanfolyami
órák után szervezendő interjúzásra. Egy esetben éppen amiatt kellett a ter-
vezetnél pár perccel korábban befejezni a beszélgetést, mert véget ért az
aznapi foglalkozás. Ennek csak részben volt oka, hogy az interjúalanyok-
nak a hazautazáshoz el kellett érniük a helyi közlekedési járatokat. Egy-
egy, általában 20-22 fős tanfolyami csoportból jellemzően 4-5 ember vállal-
kozott önként a beszélgetésre (olykor a tanóra jellege vagy a közelgő vizs-
ga, írásbeli beszámoló miatti szorongás is korlátozta a jelentkezők számát,
az önkéntes lelkesedést). Mivel ragaszkodtunk ahhoz, hogy a beszélgetés-
re csak önként jelentkezőkkel kerüljön sor, ez a körülmény korlátozta az
egy képzési csoportból megkérdezhetőek számát.

A beszélgetés időtartamát a fenti korlátokhoz kellett igazítani, az egyéni
életút-interjúk hossza általában egy–másfél óra körül alakult. Az interjúala-
nyok részben az önkéntességből fakadóan, részben mert hamar kiderült,
hogy nem kell „teljesítményt nyújtaniuk”, igen nyitottak voltak, csak kivétel-
képpen volt szükség feloldó jellegű bevezető beszélgetésekre. A megkér-
dezettek szinte mindannyian teljes nyíltsággal beszéltek életük fontos ese-
ményeiről, családjukról és életük fontos szereplőiről, személyes tapasztala-
taikról, gondjaikról. Az interjú „hivatalos részének” befejezésekor, a párbe-
szédet rögzítő magnó lezárásakor rendszerint tovább folytatódott a beszél-
getés. Interjúalanyaink közül többen jelezték, hogy most először volt alkal-
muk végiggondolni jelenlegi élethelyzetük sok összetevőjét, életútjuk bizo-
nyos elemeit, vagy a korábbiaktól eltérő szemszögből értelmezni annak fo-
lyamatát. Nem egy esetben direkt módon is megfogalmazták, hogy igé-
nyelnék a személyükre, egyedi helyzetükre, problémáikra irányuló jóval na-
gyobb és személyesebb figyelmet, mint amit az ellátórendszerben eddig
kaptak. Több esetben érzékelhető volt, hogy az interjúra való önkéntes je-
lentkezés mögött olyan igény is munkált, hogy „szakemberrel” szerették
volna megbeszélni problémáikat, információt, tanácsot kapni megoldatlan-
nak ítélt személyes helyzetekre. Előfordult olyan eset is, amikor az interjú-
alany azért jelentkezett, mert leendő munkájára felkészülésként magával
az interjú módszerrel szeretett volna alaposabban megismerkedni.

A terepmunka helyszíneinek megválasztásakor törekedtünk arra, hogy
interjúalanyaink többféle környezetből kerüljenek ki. Az Észak-
magyarországi Regionális Képző Központban (ÉRÁK), illetve annak ózdi
kirendeltségén folyó tanfolyamok résztvevői voltak első interjúalanyaink,
majd az ország egy eltérő adottságú régiójában, a Székesfehérvári Regio-
nális Képző Központ (SZRMKK) két eltérő jellegű szakmai tanfolyamáról
kerültek ki az önként jelentkezők. Az ország különböző pontjain a munka-

ügyi szervezetrendszer több kirendeltségét is felkerestük, és kétféle módon kerültünk kapcsolatba az álláskeresőkkel. Részben a kirendeltség munkatársaival történt előzetes megbeszélés alapján az ügyfelekkel foglalkozók „irányították” a beszélgetésre vállalkozókat az interjúkészítőhöz, részben pedig az ügyfélfogadásra érkezett várakozók közül „verbuváltunk” interjúalanyokat. A fővárosban több családsegítő szolgálattal is felvettük a kapcsolatot, amelyek közül például a VII. kerületi Esély Családsegítő vezetőjétől és munkatársaitól kaptunk fontos segítséget a munkához. Ugyancsak a fővárosban, az ún. álláskereső klubokban megfordulók közül került ki néhány beszélgetőtársunk. A Csepeli Családsegítő és a XXI. kerületi munkaügyi kirendeltség által közösen szervezett Álláskeresők Teaháza¹, illetve a VIII. kerületi kirendeltség és az ESZA-program egyik vezető munkatársa által heti rendszerességgel szervezett teaház-találkozók jelentettek még fontos helyszínt az információszerzéshez és az interjúalanyokkal való kapcsolatteremtéshez.

Az interjúzónak a teaház keretében folyó beszélgetésben való részvétele rendszerint jelentősen megkönnyítette az interjúalany kiválasztását. Az interjúalanyok a többi kiválasztási helyzethez képest nagyobb bizalommal fogadták az interjúzást, amikor arra egy informális csoportos beszélgetés után került sor, különösen akkor, ha az interjú többnyire más helyszínen, például az interjúalanyok lakásában zajlott.

Az interjúkat a módszert jól ismerő és régóta használó szociológusok, illetve szociális munkában is járatos szakemberek készítették. Az interjúzás alkalmával szerzett, magnón nem rögzített információk (például a beszélgetés helyszíne és körülményei, az interjúalanyok viszonya az interjúhoz, illetve a vizsgálat tényéhez, az általuk közölt további információk, a kapott dokumentumok, például álláshirdetések szövege stb.) átadására és feldolgozására is sor került.

1.1. A vizsgálat célcsoportjai

A választott módszerből fakadóan statisztikai értelemben vett reprezentativitásra semmilyen értelemben nem törekedhettünk. A 60 interjúalany

¹ Az álláskereső támogatásának ma még kísérletinek számító speciális formája az Álláskeresők Teaháza – lényegében munkaügyi szakemberek és szociális munkások által szervezett rendszeres összejövetelek –, ahol kötetlen formában, de többnyire valamilyen tematizált beszélgetés keretében cserélhetnek eszmét és információt az álláskeresők egymással, illetve az ügyfélfogadástól eltérő körülmények között fordulhatnak szakemberekhez.

nem képviseli „az” álláskeresők összességét,² s a megszólított szakemberek köre sem fedi le az ellátórendszer egészét. Alapvetően olyan „motívumokat”, összefüggéseket kerestünk, amelyek feltárhatóvá teszik a privát és a munkahelyi tevékenységek tanulási tartalmát, illetve e tevékenységfajták közötti összefüggések egy részét.

Abból a megfontolásból, hogy tapasztalatokban minél gazdagabb életutakat ismerhessünk meg, olyanokat, amelyek az iskolai pályafutás lezárása után elegendő munka- és tanulási alkalmat kínálhattak, igyekeztünk idősebb (30-35 év feletti) interjúalanyokat választani. A képzésben résztvevők körében az önkéntes jelentkezés elve miatt nem korlátozhattuk az életkort, ezért néhány 30 év alatti jelentkező is bekerült a kérdezettek körébe, mégis úgy alakult, hogy interjúalanyaink zömmel az idősebb korosztályhoz tartoznak. Az interjúalanyok számított átlagéletkora negyven év körül mozog.

A kutatási tervben megfogalmaztuk azt az előzetes feltevést, hogy az élet- és tanulási utak jellegzetes módon eltérően alakulnak egyes demográfiai, illetve szociológiai jellemzők mentén. Igyekeztünk nagyjából egyenlő arányban választani nőket és férfiakat, de számarányuk az interjúalanyok között végül nem volt teljesen egyenlő. Az általunk felkeresett tanfolyamok jellege (varrás, szociális gondozás, parkgondozás) és talán az önkéntességre épülő kiválasztás miatt valamivel nagyobb arányban kerültek interjúalanyaink közé nők. Ezt a többi helyszínen az interjúalanyok kiválasztásakor részben sikerült ellensúlyozni. 60 interjúalanyunkból 36 a nő.

Alapvetően eltérő kontextusnak minősítettük a tanulás és a munkavégzés szempontjából a nagyvárosi (városi) és a vidéki (falusias, kistelepülési) környezetet. A budapestiek és vidékiek arányának megállapításakor az egyértelmű besorolást nehezítette, hogy több esetben vidéki lakóhelyen élő, de a fővárosban állást kereső személyek vállalkoztak az interjúzásra, illetve olyanok, akik épp most költöztek fel, illetve a munkanélküliségből való kiútkeresés során vidéken próbáltak letelepedni, és éppen „úton voltak” két település között. Ez a munkakereséssel összefüggő mobilitás, az álláskeresésből adódó földrajzi mozgás egyébként maga is egyike volt azoknak a mozzanatoknak, amelyek – sok más mellett – sajátos tanulási kihívást jelentettek az érintettek számára. Mivel döntően a tanulás szempontjából volt jelentősége annak, hogy élete nagyobb hányadában (vagy a tanulás szempontjából meghatározó életszakasz idején) interjúalanyunk nagyvárosi vagy falusi, esetleg kisvárosi környezetben mozog, ezért akadt néhány eset, ahol a besorolás mindkét csoportba lehetséges volt. A fentiek figyelembevételével a megkérdezettek közül 28 fő nevezhető „vidékinek”, 32 fő pedig a fővároshoz kötődőnek.

² Próbaképpen elvégeztük ugyan az interjúalanyok jellemzőinek számszerűsített feldolgozását is, de annak csupán az elemzést megelőző tájékozódás volt a célja (például a „párhuzamos életutak” megtalálása), közlését nem terveztük, mivel megalapozatlan általánosításokra ösztönözhetne.

Ami az interjúalanyok iskolázottságát illeti, az interjúk megkezdésekor, illetve a kiválasztáskor csak másodkézből, nagy vonalakban volt információnk az interjúalanyok iskolázottságának szintjéről. Nem egyszer az interjú közben derült ki, hogy a kérdezett vagy valamilyen befejezetlen magasabb végzettséggel rendelkezik, vagy valójában a regisztráltnál magasabb befejezett végzettsége is van. Interjúalanyaink közül 27 sorolható az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők körébe (csak általános iskolai vagy annál alacsonyabb szintű végzettség).

1.2. Az életút-interjú mint módszer

Azért választottuk az egyéni életút-interjút az információgyűjtés eszközeként, mert egyelőre – a kvantitatív, statisztikai megközelítéstől eltérően – nem mérni kívántuk a vizsgált tevékenységek jellemző módjait, hanem feltárni, hogy egyáltalán milyen formái, csatornái működnek az informális tanulásnak, és azok milyen tudások megszerzésére alkalmasak.

Míg egy kérdőív többnyire a kutatói logika szerint rendezi el a kérdéseket, és a kérdéseken belül a választható elemeket, az interjú módszer olyan megközelítés alkalmazását teszi szükségessé, amely az interjúalany számára is ismerős, és segít előhívni az emlékezetből azokat az elemeket, amelyeknek összegyűjtésére a kutatás irányul. Az interjú során a kérdező tematizálja a beszélgetést, ám az életesemények sora olyan elrendezést, olyan vezérfonalat kínál, amely az interjúalanyok számára felismerhető és jól követhető.

Az emberi élet biografikus értelmezése erős kulturális mintának nevezhető. Az egyéni életút meghatározott, általánosan elfogadott módon megnevezett szakaszokra osztása (gyermekkor, iskolázás, önállóvá válás, családalapítás, munkakarrier, nyugalomba vonulás stb.) ma már annyira magától értetődő, hogy nem is tudatosul a történetisége. Pedig az egyén életének három nagy szakasz szerinti tagolódása (iskolázás – aktív munka – nyugdíj) olyan modernkori társadalomtörténeti fejlemény, amelynek számos további, nem tudatosuló vonzata is van. Az életút intézményesedésének, általános mintává válásának középponti szervező elve a társadalmilag szervezett munkavégzés. Az iskolázás értelmezhető úgy, mint erre az életszakaszra való felkészülés, és az állami ellátórendszerek révén a nyugdíjra való jogosultság ugyancsak a munkavégzésből származtatható. De a kulturális minta jelenlétének bizonyítékeként említhetnénk a ma használatos, többnyire a munka világához kapcsolódó önéletrajzok hasonló szerkezetét, nemzetközi szabvánnyá válását is. Ez utóbbi szabványt közvetíti, erősíti a munkaügyi ellátórendszer is – például az álláskeresési technikák oktatásának

nak keretében, amikor a „szabályos” önéletrajz elkészítéséhez nyújt segítséget.

Az interjú során a kérdezettek, miközben felidéztek és értelmezték saját életútjuk egyes eseményeit, fordulatait, alapvetően a felszínen lévő, már „megformált” vagy azonnal előhívható emlékeikre és azok spontán értékelésére vállalkoztak. Ez bizonyos mértékben korlátját is jelentette az információgyűjtésnek. Ezért is terveztük eredetileg, hogy legalább két ülésben folytatjuk a beszélgetéseket, abból a feltevésből kiindulva, hogy az első ülés során „felkavart” emlékek és elindított reflexiós folyamatok egy második beszélgetésben sok nem magától értetődő elemet is felszínre hozhatnak.

A kérdéses során – a kutatás témájára összpontosítva – a tanulást eredményező élethelyzeteket, eseményeket helyeztük előtérbe. Az életutat alapvetően mint tanulási utat értelmeztük. Az életút-interjú az alábbi csomópontok köré rendeződött.

Az interjú megkezdésekor – bár ez nem volt kötelező az interjúkészítők számára – az adott közegbe (munkanélküli ellátó intézmény, képzőintézmény programja) kerülés hogyanjára kérdeztünk rá, majd onnan kanyarodtunk az „előzmények”-re, a család témakörére.

A család témakörén belül elsősorban az egyéni életpálya indulását meghatározó társadalmi háttér feltárása volt a cél, annak a kulturális közegnek az azonosítása, amely nemcsak (pozitív és negatív) mintákat adhatott, de az elérhető közvetlen célok (választható iskolák, foglalkozások) megfogalmazásában is szerepe volt. A gyerekkor felidézése révén a közvetlen környezetnek a tanuláshoz és iskolázáshoz való viszony alakulására gyakorolt hatását, a családból hozott, explicit módon megfogalmazott értékeknek (például munkamorál, életszabályok) és közös, illetve áthagyományozott tapasztalati tudásnak a nyomait kerestük. A család társadalmi státuszának és kapcsolatrendszerének megismerése az egyéni út későbbi szakaszaiban mozgósítható „kapcsolati tőkét” és a gyermekkorban a nem szervezett módon közvetített tudásokat segített azonosítani. Ezért az ún. szülői családról (nagyszülők, szülők, testvérek), majd a saját családról (házastárs, a házastárs szülei és más rokonai, gyerekek) szóló tények a társadalmi kapcsolatrendszer magjaként, annak kiterjedtségére vonatkozóan is fontos információkat nyújtottak.

Az iskolázás folyamatának felidézése alapvetően a szervezett oktatás sikerességét, súlyát törekedett azonosítani, azt, hogy mennyire határozta meg az ebben a keretben megszerzett képesítés a további életpályát, és mennyire kellett a második esély intézményei révén, vagy azokon kívül, kerülőutakkal növelni a munkaerő-piaci sikeresség esélyeit.

A munka világában szerzett tapasztalatokat döntően a (tudatosult) ismeretszerzési mozzanatokkal, indirekt tanulási tényezőkkel próbálta összekapcsolni a kérdező. A családi, rokonsági kapcsolatrendszer mellett a munkahely révén bővülő személyes kapcsolatokról feltételeztük, hogy fon-

tos ismeretforrásként működnek (ilyenek például a munkatársak, munkaadók, ügyfelek). A választott célcsoport (munkanélküliek, álláskeresőek) élethelyzetéből adódón azonban nem feltétlenül a munkahelyi tanulás állt az életutak középpontjában.

A munkanélkülivé válás az interjúalanyok zöménél kiemelt témaként szerepelt. E téma kapcsán a tanulás révén történő újrakezdésre kívántuk helyezni a hangsúlyt, miközben természetesen tisztában voltunk vele, hogy ezzel ellentétes esetek sorát fogjuk találni, vagyis azt, hogy a céltudatos tanulás, a megszerzett tudás nem vezet feltétlenül a munkaalkalmak és elhelyezkedési esélyek növekedéséhez, a foglalkoztatott státusz visszaszerzéséhez és ennek révén az életkörülmények javulásához, rendeződéséhez.

Az egyéb közösségi kapcsolatok, az ismeretszerzésben valamilyen módon kitüntetett szerepet játszó személyek a lakóhely jellegétől függően eltérő mintázatokba rendeződtek (például a szomszédság jelenléte, a közös lakóhelyből fakadó ismeretségek, a barátságok létrejöttének helyszínei). Az olyan közösségek, mint például a valamilyen valláshoz kapcsolódó vagy valamilyen időtöltés (hobbi) köré épülő csoportok szerepét többnyire az interjúalanyok hozták szóba, és annak kapcsán történt annak azonosítása, hogy az adott kapcsolatrendszer milyen szerepet töltött be az egyén „tanulás-történetében”.

Az informális tanulás folyamatairól alkotott előzetes képünkben fontos szerepet kapott, hogy az egyént ne csupán a különféle tudáselemek megszerzőjének, befogadójának tekintsük, hanem olyan személynek, aki mint tudásközvetítő is jelen van az informális tudásátadás kiterjedt körforgásában. Ezért az interjú során interjúalanyainkat nemcsak arról kérdeztük, mit tanultak másoktól, hanem arról is, hogy a másoktól, saját tapasztalataikból, önképzésük során megszerzett tudásaik közül mit adtak, adnak vagy tudnának átadni másoknak.

2. Tanulás és informális tanulás

Az informális tanulás³ jellemző folyamatainak feltárására törekedve azt kerestük, milyen az a tanult ismeret-elsajátítási mód, ahogyan a munkavégzés szempontjából releváns (de esetleg társadalmilag az adott időszakban vagy az adott munkapiacra leértékelődött) tudást megszerzi az egyén. Másfelől azt kívántuk feltérképezni, hogy milyen jellegzetes tudáselemek áramlanak ezeken az informális csatornákon.

2.1. A fogalmak értelmezése

Az utóbbi években – döntően az élethosszan tartó tanulás témaköréhez kapcsolódva – megnőtt az érdeklődés a nem iskolarendszerű, illetve a nem intézményesített keretek között megvalósuló tanulás iránt. A témában született anyagokban sokféle definíció olvasható. Alapvetően egy kétpólusú felosztás (formális és nem formális), illetve ennek bővített verziójaként egy három típust elkülönítő osztályozás terjedt el, amely formális képzést, nem formális képzést és informális tanulást különböztet meg. Ebben a felosztásban az alapvető szempont a képzés, illetve tanulás intézményesültségének szintje.⁴

Az utóbbi években a témában született anyagokban egymás mellett jelenik meg az értelmezés túltágítása és leszűkítése, ami alapvetően három területen jellemző.

Egyfelől az élethosszan tartó tanulás parttalanná tágított értelmezése szerint „minden emberi tevékenység tanulásként értelmezhető”. Ez a felfogás azonban (bár tartalmilag lehetne érvelni mellette) lényegében alkalmatlanná teszi a tanulás fogalmát az elemzés számára. Megítélésünk szerint szükség van egy olyan lehatárolásra, amely a tanulást szándékolt tevékenységként azonosítja, megkülönböztetve ezzel a spontán tanulás és a szocializáció folyamataitól.

A túltágított értelmezéssel szemben a fogalom leszűkített értelmezésének tekinthető, amikor a tanulásról alkotott kép túlságosan szorosan tapad

³ Magát az informális tanulás fogalmát először 1950-ben használta Malcolm Knowles az *Informal Adult Education* c. munkájában (ld. Smith 2002).

⁴ Emellett természetesen további dimenziók mentén is lehetséges a csoportosítás. Ilyen lehet például a módszerek szerinti felosztás (egyéni vagy csoportos, személyes jelenlétben alapuló, illetve mediatizált képzés) vagy a résztvevők státusza és a képzés célja szerinti megközelítés és még számos egyéb tagolás (ld. még Eurostat 2005).

az iskolai tanuláshoz. Az iskolai oktatás azonban csupán az egyik történeti formája annak, ahogyan az adott társadalom számára fontos ismeretek átadása megvalósul. Ez a forma az államilag szervezett közoktatás általánossá válásával olyan dominánssá vált a modern társadalmakban, hogy az ipari tömegtermelés mintájára működő tömegoktatás a tanulásról alkotott általános képzetekre is rányomta bélyegét. Az iskolai oktatás Magyarországon mindmáig jellemzőnek mondható meghatározó vonása a tárgyi ismeretek túlsúlya, a kognitív jelleg és verbalitás dominanciája, sokszor az egyéni képességfejlesztés rovására is. A tantárgyak zöme az ún. klasszikus, még a XIX. században kiformalódott tudományterületek ismeretanyagának (szerkezetének és nyelvezetének) zsugorított verzióján alapszik (diszciplinaritás), amely mindmáig nem volt képes eljutni még a rokntudományok integrálásának szintjére sem. A strukturált (egységes curriculumba rendezett) részismeretek hierarchikusan egymásra épülnek, emiatt elsajátításuk kötött időrendben és egységekben történik (órák, lecke, évfolyamok). Az iskolai képzés egységesített követelmények teljesítésével – a tudás megszerzésének valamilyen minősítésével, formális igazolásával – ér véget. A folyamat professzionális szakemberek irányítása alatt áll, időben behatárolt, és meghatározott tanítási terekben valósul meg. A tanulást nemcsak a személyes motiváció határozza meg, hangsúlyos szerepet kap a tankötelezettség. Az iskola által tanulásra kijelölt ismeretek csak igen áttételesen kapcsolódnak a hétköznapi élet kontextusához. Az iskola egy közmegegyezésen alapuló ismerethalmaz közvetítését végzi (miközben persze a tényleges folyamatban számos egyéb szocializációs funkció is megvalósul). Az iskolai képzés által közvetített tudás gerincét döntően a "társadalmilag szükséges" általános ismeretek, illetve a munkamegosztás egy adott módja szerint specializált munkavégzéshez szükséges ismeretek adják.

Végül az élethosszan tartó tanulás túltágított értelmezése mellett, sőt többnyire azzal együtt jelenik meg annak leszűkítése a foglalkoztatást szolgáló szervezett képzési programokra. Ebben a megközelítésben mindenfajta képzésnek és tanulásnak csak a (szűken értelmezett) munkaerő-piaci relevanciája kerül mérlegelésre. E megközelítés háttérében az uniós országok versenyképességének növelésére irányuló programok, illetve a hazai foglalkoztatás rendkívül alacsony szintje áll, amelyből az elképzelések szerint az egyik kitörési pontot a munkapiacra visszavezető képzések jelenthetik. A stratégiai gondolkodásnak a munkapiacra fókuszálását alapvetően ez indokolja, azonban két további szempont is végiggondolást érdemel. Az egyik, hogy a munkavállalói státusz izolált kezelése nem feltétlenül vezet hatékonyabb képzési megoldásokra, vagyis az olyan képzések, amelyek kizárólag a munkatevékenységre vagy a munkapiachoz kötődő jártaságra összpontosítanak, hosszú távon nem feltétlenül garanciái a foglalkoztathatóság javulásának. A másik megfontolásra érdemes szempont, hogy a tanulás természetéből adódóan a tanulási képesség bármely területen való fejlesztése hatékonyabbá teheti a direkten a

ten való fejlesztése hatékonyabbá teheti a direkten a munkavégzésre irányuló képzést, tanulást is. A munkapiaci fókuszálás tehát nem indokol semmilyen kizárólagosságot. Ez utóbbi megközelítés szerencsére már érvényesül az ellátórendszer számos programjában is.

Amennyiben a tanulásnak döntően a foglalkoztatással összefüggő munkavégzésre irányultsága áll előtérben, az nemcsak a képzési tevékenység nézőpontját szűkíti le, de maguk a képzés alanyai is csupán munkavégzői státuszukra redukálva jelennek meg (szem előtt tévesztve, hogy egyúttal állampolgárok, technikai civilizációban élő fogyasztók, társas lények és emberi személyiségek, akiknek valamennyi szerepkörükben ismeretekre van szükségük, és életük folyamán e szerepeikben is olyan tudásokra tesznek szert, amelyek közvetve a társadalmilag szervezett munkában való részvételük minőségét javítják).

Nyilvánvaló, hogy a fejlett technikára épülő civilizációban élő népesség nem csak munkavállalóként kényszerül ismeretei folyamatos bővítésére. Számos olyan alapvető ismeretre van szüksége, amelyeket zömmel már nem a család, rokonság vagy a lokális közösség tagjai közvetítenek, és az iskola sem képes (vagy hivatott) ezek átadására.⁵ Összességében mindazok a tudások, amelyek a jövedelemszerző munkán túl a mindennapi élet megszervezéséhez (és egyben a munkavégző képesség napról napra történő megújításához) egy magas fokon szervezett társadalmi térben szükségesek. Az ezekhez nélkülözhetetlen sokféle ismeret pedig döntően nem a formális képzés keretében szerezhető meg.

Az eltérő tanulási módok (formális, nem formális, illetve informális) meghatározására tett kísérletek a választóvonalak meghúzására töreksznek, a tanulási módok egymástól való elhatárolására koncentrálnak. A tényleges tanulási tevékenységek vizsgálata azonban rávilágít, hogy a formális és nem formális, illetve informális tanulási módok többnyire szervesen összekapcsolódnak, és bár számos fontos különbség van közöttük, egymásba ágyazódásuk mikéntje legalább olyan lényeges, mint a közöttük levő különbségek.

Az egyes tanulási módok csoportosításában és sajátosságaik jellemzésében az alábbiakban ajánlott megközelítés szándékosan eltér az Európai Bizottság által megfogalmazott – és azóta szinte minden anyagban hivatkozott, általában kiindulópontként használt – definíciótól. Nem a tanulás mint emberi tevékenység osztályozására irányul, hanem csupán a hazai közpolitika számára megragadható jellegzetes tanulási formák azonosítására. Az Európai Bizottság anyagai alapján elterjedt definíció a képzés szerveződésének intézményesültségére (státuszára) és a tanulás

⁵ Csak példaként: a családi háztartás mint egyfajta minigazdaság működtetése, az abban szükséges technikai berendezések kezelése, használati tárgyak otthoni előállítása, kisgyermekgondozás és gyereknevelés, betegek, idősek ellátása, a lakóter karbantartása vagy akár megépítése, az élettér jellegétől függően különféle növények termesztése, állatok tartása, gazdasági és jogi ügyek intézése, társadalmi szervezetekben való részvétel és így tovább.

szerveződésének intézményesültségére (státuszára) és a tanulás szándékosságának tényére koncentrálni. Annak a felosztásnak az alapján azonban ugyanabba a kategóriába kerülne például az általános iskola és az OKJ-végzettséget adó átképzési program. Ezzel szemben fontosnak tartjuk, hogy a csoportosításban a hazai képzési programok sajátosságai is megjelenhessenek, és emellett a képzési lehetőségek szempontjából elkülönülő életszakaszok is elválaszthatók legyenek egymástól.

A kutatás fő kérdése szempontjából az alábbi csoportosítást tartjuk célszerűnek:

Iskolázás – A tankötelezettségre épülő közoktatás (alsó és középszintű iskolai képzés) valamint a nappali tagozatú felsőoktatás, azaz az iskolázás szakasza. Az egyéni életút, illetve tanulási út felől tekintve ez az első, egyben leghosszabb szakasz. Az, hogy ki milyen képzettségi szintig jut el ebben a szakaszban, a későbbi életesélyeket és tanulási lehetőségeket döntő módon befolyásoló tényező.

Az iskolarendszeren kívüli (szervezett) képzés – Az iskolakötelezettségtől független, szervezett képzés, amelynek értelmezésünkben része az iskolarendszerű felnőttoktatás és -képzés is. Abból kiindulva, hogy zömében a tankötelezettség, illetve az alapképzés utáni életszakaszban valósul meg, finanszírozási és szervezési feltételei is eltérnek az iskolarendszerű képzéstől, célszerűbbnek tűnik attól eltérő kategóriába sorolni. Amennyiben nem különítünk el alkategóriákat, ide kell soroljuk az ún. munkaerő-piaci képzéseket, átképzési programokat, a számtalan formában megvalósuló szervezett munkahelyi képzést, és ugyancsak ide soroljuk a különféle, az iskolától és munkahelytől függetlenül szerveződő tanfolyamokat (például jogosítvány megszerzése, idegennyelv-tanulás, zenei vagy egyéb művészeti képzés stb.).

Informális tanulás – E rendkívül szerteágazó és sokarcú jelenség két kiemelésre érdemes területe közül az egyik a munkavégzéshez kapcsolódó (de nem feltétlenül a munkahelyen végbemenő!) nem szervezett ismeretátadás, tudásmegosztás, tapasztalati tanulás. A másik az egyéni (vagy akár társas keretek között, csoportosan folyó) önálló tanulás, önképzés. Ezek alapvetően szándékolt, tudatos, célokhoz köthető tevékenységek, még ha a célok nem is fogalmazódnak meg mindig explicit módon. A munkavégzéshez kapcsolódó, illetve a társadalmi szempontból kiemelten fontos ismeretek, készségek és tudások megszerzésére irányuló önálló tanulásnak számtalan formája lehet (csak példaként: az adott témáról írottak olvasása, valamilyen eszköz, például számítógép használatának elsajátítása a környezet hozzáértő tagjainak segítségével, az idegennyelv-tudás fejlesztése külföldi utazás során és így tovább).

Míg az előző két kategóriába sorolt tanulási formák meghatározható életszakaszokhoz köthetők, az ebbe a csoportba sorolt tanulási módok lényegében az emberi élet legkorábbi szakaszától a legvégéig jellemzőek.

Az emberi tanulás rendkívül bonyolult, szerteágazó (és kategóriákba nehezen sorolható) folyamat, amely közpolitikai programoktól függetlenül is az ember életének kezdetétől a végéig zajlik. Konkrét formái azonban sokat változtak az idők során. Az, amit ma informális tanulásnak nevezünk, valójában zömmel a tanulás eredeti, „ősi” formája, amely soha nem szűnt meg működni, bár a figyelem igen sokáig a szervezett képzésre összpontosult. A szervezett oktatás és képzés – a kötelező iskolázás kiterjesztése, illetve a képzés expanziója miatt – olyan mértékig vált meghatározóvá a modern társadalmakban, hogy sokan – olykor szakemberek is – az informális tanulás jelenlétét valamiféle szabálytalanságnak, sőt olykor „nem hagyományos” tanulási formának tartják. Pedig könnyen belátható, hogy a társadalom működése és átalakulása alapvetően ezen a tanulási formán alapszik.

Létezik olyan, átmenetinek nevezhető (vagy köztes és a fenti csoportosításba nehezen beilleszthető) forma is, mint az informális képzés. Ez elsősorban az ismeretátadás helyszínében és a képzési folyamat előre rögzítettségének fokában különbözik a formális képzéstől. Ilyen például a szakképzésben jellemző gyakorlati oktatás (például a munkahelyi közegben folyó tanoncképzés). Ugyancsak ide sorolható a szociális munkának egy sajátos területe (kiképzett önkéntesek az iskolától eltávolodott fiatalokat azok tipikus életterein: utcán, szórakozóhelyen keresik meg, és ott végzik az ismeretek átadását). A lényeg, hogy a tevékenységet előre kitűzött célok és tartalmak vezérlik (azaz valamilyen curriculum), az ismeretek átadását erre kiképzett profik végzik, de a megvalósulás helyszíne és szerveződése eltér a képzési szervezetben folyó munkától.

Fontos megjegyezni, hogy a kategóriákba sorolás, az elkülönítés az elemzés céljait szolgálja; a valóságban a fenti tanulási módok egymással sokféle módon keveredve, egyidejűleg vannak jelen az egyének tanulási „programjában”. Az informális tanulás például az iskolarendszerű képzés számtalan mozzanatában is jelen van, ha ez a tény nem is tudatosul kellő mértékben (és ezért maga az intézmény sem számol ezzel a tényezővel). Csak példaként: a különféle szerepmodellek feldolgozása, a társas viselkedés egyenrangúak körében, illetve az alá- és fölérendeltség közegében, egy olyan hierarchikus szervezetben, mint az iskola, mindez nem része a hivatalos iskolai curriculumnak, de jelentős részben az iskolában, az ottani tevékenységekhez kapcsolódóan zajlik. Ugyancsak jellemzőnek mondható mintázat az iskolával párhuzamos részvétel a szervezett képzésben is (az általános iskolás tanulóknak több mint fele jár különórára, s a középiskolások közül is sokan tanulnak különféle tanfolyamokon).

Az alábbi felsorolás a szervezettség foka szerint egy skálán rendezi sorba az egyes képzési és tanulási formákat a két végpont, a leginkább szervezett, és a legkevésbé szervezett között, jelezve az egyes formák közötti éles határvonalak hiányát.

A tanulás módja a szervezettség foka szerint:

Iskolarendszerű képzés Szervezett képzés Informális képzés Informális tanulás Spontán tanulás

Nagyon fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy a tanulás különféle formái között általában véve nincs rangsor, önmagában véve egyik sem értékesebb vagy kevésbé értékes a másikhoz képest. Valamennyinek megvan a maga szerepe az ismeretek bővítésében, a különféle készségek fejlesztésében, a tudás gyarapításában. A statisztikák azt jelzik, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban viszonylag alacsony a részvételi arány az iskolázást követő szervezett képzésben, ami azonban korántsem jelenti azt, hogy a tanulás más formái ne működnének. A kutatás éppen ezeknek a tanulási formáknak a feltárására irányul.

Ugyancsak fontos hangsúlyozni, hogy „történetileg” az informális tanulás nevezhető a tanulás eredeti formájának. Sokszor mégis úgy fogalmazódik meg, mint olyan tanulási forma, amely a formális képzés deficitjére utal, vagy amely véletlenszerűen „kilóg” a formalizált képzésből, mint valami oda nem illő elem. Sokszor olyan mértékig tűnik „természetesnek” az iskolai képzés, hogy szakemberek megfogalmazásaiban is gyakorta felbukkan, hogy az ezen kívül eső folyamatok zavaróak, ismeretlenek, diszfunkcionálisak. Érdekes ezzel kapcsolatban utalni a rejtett tantervnek a hetvenes-nyolcvanas években történt „felfedezésére”, azaz annak széles körű felismerésére, hogy a deklarált célok érdekében végzett tevékenységek hatását számos nem kalkulált vagy nem is kalkulálható további hatás befolyásolja (pl. Szabó 1988).

A közgazdaság-tudomány fontos „felfedezése”, hogy a mérhető, és nemzeti jövedelmekben kalkulált gazdasági tevékenységen „kívül” nehezen vagy alig számszerűsíthető, de mégis igen jelentős gazdasági termelőtevékenység zajlik. A kutatásban vizsgált tanulási folyamatok bizonyos nézőpontból hasonlítanak arra a viszonyra, amely „a gazdaság” és a háztartásokban folyó kiterjedt és sokszínű gazdasági tevékenység között fennáll. Ebben a hasonlatban a szervezett képzés jelenti a mérhető, számszerűsíthető tudásokat, és a tanulás informális módja azt a sokszor rejtett és ezért alulbecsült, alulértékelt világot az ismeretek, készségek megszerzésének.

A megismert életutakban szervesen egybekapcsolódnak, összefonódnak a különféle tanulási módok. Jellemző azonban, hogy vannak olyan ismeretek, amelyeknek megtanulásához több idő és többféle tudásforrás (könyv, tanár, személyes tapasztalatszerzés, próbálkozások sora) is szükséges, vagy legalábbis a különféle ismertforrások jelenléte, egyidejű használata gyorsabbá, eredményesebbé teszi a tanulást, biztosabbá a megszerzett tudást. Vannak olyan tudáselemek, amelyek a többség számára a legegyszerűbb, „ősi” tanulási módszer révén is elsajátíthatók. A tudások társadalmi értékelése összefüggésben van eloszlásuk módjával és a tanulhatóságukkal. Az olyan egyszerű tevékenységek, mint például a házimunka (takarítás, mosás), részben emiatt számít alacsony státuszúnak.

Az, amit a hétköznapi nyelvben „érzéknek” neveznek, azt a képességet jelöli, amely segít abban, hogy valaki bizonyos területeken azokat az ismereteket, amelyeket mások többnyire könyvből vagy hozzáértőktől szereznek meg, maga fedezze fel, saját korábbi tapasztalatait, tudását alkalmazza egy új helyzetben. Vannak végül olyan tudások, tudáselemek, amelyeknek hozzáférhetősége felett „birtokosaik” szigorú társadalmi kontrollt gyakorolnak.

2.2. Az informális tanulás statisztikai mérése

Az élethosszan tartó tanulás jelszavának terjedésével egyidejűleg megkezdődött azoknak az eszközöknek a keresése is, amelyek révén a közpolitikai döntéshozók képet alkothatnak arról, hogy mi jellemzi a népességnek a szervezett képzésen túli tanulását, illetve hogy a különféle tanulásösztönző programok hatása mérhetővé tehető. Másfelől a munkanélküliség tömeges jelenlétének tartóssá válása, a munkapiac és az ellátórendszer közötti kapcsolódások intézményesítése és professzionalizálódása nyomán a regisztrált munkanélküliek és álláskeresők munkavégző képességének azonosítása is egyre kifinomultabbá vált, megjelentek benne a nem szervezett képzésben megszerzett vagy megszerezhető kompetenciák is. Az e témában született írások azonban meglehetősen absztrakt módon tárgyalják az informális tanulás témáját, s legfeljebb egy-két példa erejéig kötik azt tényleges tevékenységekhez.

A statisztika más területei is szolgáltatnak közvetett információt arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben vannak jelen az általunk feltérképezett jelenségek az egyes egyének, családok, társadalmi csoportok mindennapjaiban. Az ún. időmérleg-vizsgálatok (Falussy 2003) képet adnak arról, hogy az eltérő társadalmi helyzetű csoportok mennyi időt töltenek például ház körüli munkával, tanulással, illetve önképzéssel, és a rá fordított idő alakulása milyen tendenciákat mutat.

Míg az interjú vizsgálat az életpálya folyamatában mindenfajta tanulási tevékenység, köztük az informális tanulás módjára és eredményére, a megszerzett tudásokra összpontosíthatott, a statisztikai mérések eddigi gyakorlata ennél jóval szűkebbre kell vonja a vizsgálódás nézőpontját. A statisztikai megközelítések alapvetően magának a tanulási tevékenységnek a *folymatára* kérdeznek rá (tanult-e, tanul-e, fog-e tanulni ilyen módon).

Az általunk ismert statisztikai mérések, például a KSH 2003-ban, a munkaerő-felmérés keretében végzett adatfelvétele (KSH 2004), vagy a Cedefop kérdőíves vizsgálata (Cedefop 2003) a tanulás módjára, az igénybe vett *eszközökre* összpontosítanak, kevésbé vagy egyáltalán nem az

azok használata révén megszerzett tudás tartalmára, jellegére, alkalmazására.

További sajátosság, hogy a statisztikai mérés nem fogja át az egyén életútjának egészét, csupán egy adott *referencia időszakra* vonatkozik. A referencia időszak többnyire 12 hónap, azaz a kérdezetteknek az adatfelvételt megelőző egy évre vonatkozó jellemző tanulási tevékenységeit tárja fel. A különféle életkorokra jellemző tanulási módok, azok esetleges változása az egyén szintjén nem azonosítható, illetve nem kerül mérésre (a mérés retrospektíve nem vizsgálja a folyamatot, annak változását), legfeljebb a vizsgált népesség egyes korcsoportjai közötti különbségek formájában azonosítható. Ez utóbbi azonban természetesen csak nagyon korlátozott mértékben alkalmas annak jellemzésére, hogyan változnak az életút során a különféle tanulási módok, mivel ez a tágabb társadalmi és tanulási környezet változása miatt másként érinti a különböző korcsoportokat (a személyi számítógép például csak a kilencvenes évek közepétől jelenik meg tanulástámogató eszközként, nem szólva a világhálóról, amelynek elterjedése csak ezt követően vált széles körűvé – követve a tartós fogyasztási cikkeknek a társadalmi hierarchiában „felülről lefelé” történő terjedési mintázatát).

További jellegzetességnek mondható a válaszokban felsorolt tanulási módok és eszközök köre, amelynek révén megítélésem szerint a statisztikai mérés az önálló tanulásnak elsősorban a tanultabb, „középosztályi” csoportokra jellemző mintázatát vetíti a népesség egészére. A felnőttképzéssel foglalkozó szakirodalomban az „önirányító tanulás” fogalma azt a tudatos, tervszerű tanulási tevékenységet jelöli, amely meghatározott célok érdekében szerveződik, és amely az empirikus vizsgálatok szerint elsősorban a tanultabb, magasabb státuszú társadalmi csoportokra jellemző. Az informális tanulásnak a hatvanas években, elsőként Kanadában kezdődött szisztematikus kutatásának az a feltevés volt az alapja, hogy minden egyes egyén résztvevője a folyamatos tanulási tevékenységnek, és hogy ezek az intézményes irányítástól és ellenőrzéstől mentes tevékenységek és „projektek” nélkülözhetetlenek a társadalom működéséhez. Ez a megközelítés ihlette az empirikus kutatásokat az önirányító tanulási (*self-directed learning*) „projektekről”. E mérések szerint a felnőttek 90%-a évente legalább egy önirányított tanulási projektet megvalósít. Fontos tény azonban, hogy a korai vizsgálódások zöme viszonylag szűk körben folyt (a vizsgálatot folytató torontói egyetem végzős diákjaival), csak később készültek esettanulmányok más társadalmi kiscsoportokról. Ezek a kutatások azonban fontos szerepet játszottak az önképzésről kialakult kép formálódásában. Az e kutatásokban leírt tanulás a munkateljesítmény növelését szolgáló készségfejlesztés, a családdal vagy az egészséggel kapcsolatos ismeretszerzés, művészi tevékenység, szabadidő sportoláshoz vagy hobbihoz kapcsolódó tanulás volt, vagy egyszerűen az intellektuális „tőke” gyarapítása. A felnőttekkel foglalkozó szakemberek azonban azt tapasztalták, hogy vannak

olyan felnőttek, akik maguktól nem kezdenek önálló tanulásba, mert hiányzik az önbizalmuk, vagy nincsenek meg a szükséges anyagi forrásaik (és ezért adott esetben inkább a formális kurzusokat részesítik előnyben).

Az interjúkból összegyűjtött informális tanulási módoknak a statisztikai mérésben szereplő tanulási módokkal való összevetése azt jelzi, hogy a statisztikai vizsgálódások egyelőre (nemcsak azok számát, hanem jellegét tekintve is) viszonylag szűk spektrumát ragadják meg az informális tanulás jelenségvilágának. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az eddig megvalósult statisztikai adatfelvételek egy bizonyos, a tanultabb csoportokra jellemző tanulási mód előfordulási arányát képesek mérni (és nem azt, hogy milyen tanulási formák jellemzők a népesség eltérő helyzetű csoportjaiban). Az adatfelvétel során kapott válaszok alapján egyébként az derült ki, hogy a válaszadók legnagyobb csoportja a nyomtatott (szak)szövegek tanulmányozásával jutott új ismeretekhez.

3. Életutak – tanulási utak

Az alábbi interjú-összefoglalók azzal a céllal készültek, hogy érzékeltesék az esetek sokszínűségét, azt, hogy egy-egy életpályán belül milyen sokféle explicit vagy rejtett (és csak a felnőttkori reflexióban megfogalmazott) tanulási csatorna működik, és ezek milyen szorosan kapcsolódnak össze. Az eseteleírásokban a hatvan életút-interjú közül a téma szempontjából legtanulságosabbakat válogattuk ki. Az összefoglalók címe csupán utalás az életpálya egy általunk jellegzetesnek tartott elemére vagy összefüggésére, de emellett mindegyikben további speciális mozzanatok sora azonosítható. Ezeket az eseteket igyekeztünk úgy bemutatni, mint amelyek a tanulás egy-egy sajátos aspektusát a többi esetnél hangsúlyosabban képviselik, de az adott „vezértéma” természetesen más interjúkban is megjelent. A hatvan interjú, mint korábban jeleztük, nem alkalmas arra, hogy az adott néperséget vagy annak csupán egy csoportját reprezentálja, de nem is ez volt a cél. Az interjúk révén az informális módon szerzett tudás absztrakt fogalma hazai környezetben válik értelmezhetővé.

Sajnos a terjedelmi korlátok miatt az eseteket csak erősen tömörített formában van mód bemutatni, és ezen belül is bizonyos témákra összpontosítva. A bemutatott esetekből a tömörítés érdekében ki kellett hagynunk bizonyos mozzanatokot. Így nem idézhető fel az életpályák minden jellemző eleme és egyedi színes részlete, a nyelvi fordulatok és szereplők gazdagsága, bár igyekeztünk úgy elkészíteni az összefoglalókat, hogy ahol mód van rá, az interjúalanyok saját megfogalmazásait is idézzük.

3.1. Minden egymásra épül

Az alábbi eset akár az élethosszan tartó tanulással foglalkozó reprezentatív kiadványokba is bekerülhetne, a divatossá vált „best practice” példatár egyik gyöngyszemeként. Az interjúalany „örökölt”, igen intenzív tanulási kedve újabb és újabb munkakörök, foglalkozások felé vezet, és e folyamatban szorosan összekapcsolódik a tanfolyami képzés, a munkatársaktól ellesett, illetve tudatosan, verbális közvetítéssel eltanult szakmai ismeretek sora.

* B. 48 éves, népes dunántúli, sváb családból származik. A család számon tartja saját történetét, a Mária Terézia korabeli betelepítésig visszavezetve, valamint az üldöztetés és a kitelepítés személyes történeteit megőrizve. B. egyike azon nagyon kevés interjúalanyoknak (a 60-ból három

ilyen akadt), aki saját családja történetét a nagyszülők generációján túl a dédszülőkig ismeri. A módosnak számító nagyszülők és még a szülők is hagyományos paraszti gazdálkodást folytattak. *„Vetettek, szántottak, arattak, szőlőt műveltek, jószágokat tartottak és ebből éltek”*. Az egy fedél alatt együtt élő háromgenerációs, sokgyerekes családok a személyes kapcsolatok és minták gazdagságát kínálták az ismeretek átvételéhez, megosztásához. A gyerekeknek 5-6 éves koruktól munkafeladataik voltak, amelyekért szigorúan feleltek (kacsákat, libákat legeltetni, kukoricát morzsolni, darálni, vizet húzni, csalánt szedni, tököt aprítani, a jószágok ivóvizének frissességéről gondoskodni stb.). *„Minden gyereknek ez volt a sorsa, ami egy családi gazdaságban 5-7 éves gyerekekre bízható munka, az a mi dolgunk volt.”* Anyai ágon *„jó nevű”* iparosokat tartanak számon, ennek révén egy másik megélhetési-foglalkozási minta is megjelenik a *„szorgos-dolgos, de szegény”* családban. A kitelepítés miatt a család szétszóródott Németország keleti és nyugati felén, így egy sajátos történeti kettősségre is rálátást kaptak a gyerekek. *„Szó szerint itt nálunk találkoztak a keleti rokonaink a nyugati rokonainkkal. Jött a keleti rokon, az hozott szerszámot, munkásruhát ajándékba, jött a nyugati rokon, az hozott rágógumit, divatlapokat.”* Az apa, aki a család által képviselt munkamorált és beidegződéseket továbbvitte (*„a jószágok meg a föld mellett nincs ünnep”*) autodidakta iparosként betanított munkásból hamarosan műszakvezető lett. *„Ő magától megtanulta, értett a motorkerékpárhoz, volt neki is egy, mindig szerelte vasárnaponként, értett a műszaki dolgokhoz, építkezéshez. Egyedül építkezett, vízhez, villanyhoz értett, nem volt olyan dolog, amihez ne tudott volna nyúlni és megjavítani. Tehát mesterembert nemigen kellett hívni oda a házba apánkhoz, mert mindenhez értett. A bátyám örökölte apám ügyességét, én inkább a tanulás szeretetét.”* Kis falusi iskolában, osztatlan osztályban végzi az általános iskola egy részét, később költöznek nagyobb településre, az első *„komoly”* iskolába, ahol négyesnél jobb átlagot azonban nem sikerül elérnie.

Az apa szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy mindkét fia iparos legyen. Az idősebb, ügyes kezű fiú a nagyapa mesterségét választotta, asztalos lett, az egyébként humán érdeklődésű, sokat olvasó kisebb fiú (interjúalanyunk) pedig, bár ő is asztalos szeretett volna lenni, akarata ellenére lakatosnak szánták, és a városi szakmunkásképzőbe küldték. *„Apám odavolt a vasas szakmáért, én utáltam, nem szerettem az olajat, a hideg-rideg vasat.”* Végül egy véletlenül múlt (a lakatos osztályban már nem volt hely), hogy B. villanyszerelő lett. Amikor végzett, jó tanulmányi eredménye miatt különbözeti nélkül átvették a dolgozók kétéves esti szakközépiskolájába, így a szakma mellé érettségit is szerzett. *„Akkor még úgy hívtak, hogy erőszakos villanyszerelő. Most már ez a szakma is szét van szedve szakágakra. De akkor még mi a szakmában tanultunk mindent. Ez a minden azt jelenti, hogy tanultuk a belső épületszerelést, tanultuk az elektromos gépek szerelését-javítását, tanultuk a nagyfeszültségű hálózatszerelést, tehát teljes szerteágazó, úgymond amibe villamosság van, azt mindent tanultunk.”*

Az első munkahelyén nem örültek, hogy esti iskolába jár, ezért munkahelyet váltott; az új helyen *„örültek, hogy beírhatják a brigádnaplóba, hogy fiatal szakmunkás, aki majd érettségizik, mert akkor ez nagy divat volt”*. Közben megnősült (felesége egy másik iparágban szakmunkás), gyereke született, és letöltötte a két év katonaságot, majd karbantartóként helyezkedett el egy állami termelőüzemben. A szakma újabb területeit tanulta meg így, miután ipari tanulóként az építőipart ismerte meg, majd tmk-s volt, és hálózatszerelőként is dolgozott, az új munkahelyen nyolc év alatt a karbantartás révén bonyolult vezérlésű nagyberendezések működésével kellett megismerkednie. A munkahely három évre beiskolázza: egy megyei szakmai egyesület szervezett a központtól távol továbbképzést. A szakma „tetejének” számító specializált képzés csoportos munkavégzés vezetésére, felügyeletére is jogosító végzettséget ad. Közben családi okok miatt egy másik településen kezd új életet, városi panellakásban. Második felesége banktisztviselő, akinek szüleihez rendszeresen járnak, és besegítenek a szőlőművelésbe, egyéb ház körüli munkákba. Közben ismét állást változtat, de mivel durva, piszkos munkát kell végezni, munkahelyet vált, és a vasúthoz kerül, ahol három évet tölt el, a munkabeosztás (24 órás műszak után 48 óra pihenőidő) miatt jut ideje arra, hogy az újrakezdés költségeit előteremtse, egy maszek mellé megy el másodállásban villanszerelőnek. Az ügyfelek köre azonban egyre nő, az ország egész területén dolgoznak, végül főállásban, már csoportvezetőként, teljes munkaidőben a vállalkozásnál helyezkedik el. Olyan speciális munkák, kihívások is akadnak, ahol ismét tanulni kell. *„Életemben először, mikor hajóra kerültem szerelni, fogalmam sem volt, hogy mi hogy működik. Én nem röstelltem odamenni a hajótiszthoz, a kommunikatív készségem nagy, de szeretek hallgatni is, és könnyen barátkozom. És ott én a hajóstiszttel, aki a felügyeletét látta el ennek a hajónak, gépésztisztként övé volt a hajó felügyelete, én övele hamar jó barátságba kerültem, és megkértem őt, hogy meséljen a hajókról. És akkor ő éjszakákon át mesélt, én meg szívesen hallgattam. Hatalmas rajzokat terített ki, én akkor tudtam meg először, hogy egy hajó hogyan működik. Korábbi munkahelyemen is, ott is ugyanúgy odamentem, érdeklődtem, szakkönyvek, iratok, rajzok. Én örökké ezt csináltam, örökké néztem, tanultam. Mindenhol tudtam valakitől valamit tanulni.”*

A cég három év után átalakul, ezért véget ér „az országos csavargás”. Ismét váltania kell, ugyanannál a magánvállalkozásnál szakoktatói állásba kerül, ipari tanulókat képez. Közben a második házasságban is gyereke születik, kertés házba költöznek, és elvégzi a szakoktató képzéshez szükséges kiegészítő képzést. Egyidejűleg a kiváltott iparengedély alapján, olyan ügyfelek, akiknél korábban megfordult, hívják, és bizalmi jellegű munkákra kérik fel (például pénzszámloló gépek gyorsjavítását végzi, s amíg dolgozik, nem pakolják el a hatalmas mennyiségű készpénzt). Mivel szinte heti gyakorisággal kell a bankban is javításokat végezni, jó kapcsolatba kerül az ott dolgozókkal, az ottani vezetőkkel. Az egyik nap csöng a

telefon, a bankból keresik, hogy biztonsági őrként alkalmaznák. Azonnali döntést kérnek, így még aznap kilép a szakoktatói munkakörből. *„Egyenesen átmentem, aláírtam a főlvételi papírokat, hazamentem, öltönyt húztam és beálltam a sarokba biztonsági őrnek. Ott két hét múlva jelentkezni kellett egy biztonsági őrök képző tanfolyamra. Levizsgáztam, és a mai napig is érvényes vizsgám van, maroklőfegyver, sörétes vadászfegyver, mert akkor már vadászfegyverekből is letettem, golyós lőfegyver, sörétes lőfegyver, riasztó és marokpisztolyra. Tankra nem, meg golyószóróra sem.”* Mivel az őrző-védő munkát rendkívül unalmasnak találja, egy újabb terület felé fordul. *„Olyan szakma volt, hogy úgy kerestem pénzt, hogy a munkaidőm nagy részét átunatkoztam. És unalmamban rászoktam például a numizmatikára. Mai napig is tagja vagyok az országos egyesületnek. Pénzeket gyűjtöttem, különböző érméket, régi papírpénzeket, és azzal is foglalkoztam.”* Időtöltésként fiatal, hasonlóan érdeklődő vagyónőr kollégájával együtt az alkalmazottak munkáját figyelik, próbálják átlátni a banki munkákat: *„ki mit csinál, miért, hogyan csinálja”.* Amikor új jogszabályok lépnek életbe, a bankban képzést szerveznek. *„Na ez megütötte a fülünket, föl az igazgatónőhöz. Kérdeztük: nem lehetne, hogy ezt az iskolát mi is elvégezzük? Mit ad isten, ragyogó eredménnyel elvégeztük én is, a kollégám is. Zsebünkben volt a nemzetközi bankárképző igazolása, hogy mi alapfokú banktisztviselő tanfolyamot elvégeztük, és a feltételeknek megfelelünk, ugyanúgy, ahogy a többiek, akik már évek óta tényleges banktisztviselők voltak, mi meg azelőtt azt sem tudtuk mi az. Simán levizsgáztunk, hiszen csak elmélet volt az egész, és akkor zsebünkben a papírral tovább őrködtünk.”* Amikor a bank felsőbb döntésre teljes egészében „kiszervezi”, azaz átadja az őrző-védő szolgáltatást egy magáncégnek, interjúalanyunknak és fiatal kollégájának dönteniük kell, vagy utcára kerülnek, vagy elfogadják, hogy átlépve a magáncéghez esetleg más beosztásba kerülnek. A harmadik lehetőség, hogy „átmennek a pult másik oldalára”, és banktisztviselők lesznek. Mivel a szükséges végzettséggel már rendelkeznek, a következő hat évben banktisztviselőként dolgoznak. Ezen a munkahelyen, a vezető ragaszkodik ahhoz, hogy az ott dolgozók az ún. munkakör rotációs technika alkalmazásával valamennyi részterülettel megismerkedjenek. *„Átültem a pult másik felére, és először egyszerűbb feladatokat végeztem, és figyeltem az ügyfélszolgálaton a kolléganőket, hogy mit csinálnak. A főnökkasszonyunk ragaszkodott ahhoz, hogy az őnála dolgozók mindenhez értsenek, ne csak egy szakterülethez, és ezt mindenkivel végigcsináltatta.”* Végigjárják a különféle munkaterületeket, és elvégzik az azokhoz szükséges két–három hetes, két–három hónapos, többnyire Pesten szervezett kiegészítő tanfolyamokat (értékpapír ügyintéző, valuta ügyintéző). Hat év alatt vagyónőből vezető banki munkatárs lett. *„A vége az lett, hogy vállalati főpénztáros lettem. Ugyanabba a munkakörbe jutottam szakmunkásból, mint a feleségem, csak ő eredetileg ezt végezte, és végigjárta a szokásos szakmán belüli számlátrát.”* A munkaköréből adódó feladatok mellett több további tiszt-

séget, illetve feladatot is ellát, de mindez nem védi meg az elbocsátástól. Mivel egy bankban a szakma szabályai szerint kockázatosnak minősül, ha a munkavállalóval előre közlik, hogy elbocsátják, ezért a pénzügyi intézetek külföldi tulajdonoshoz kerülésekor egyik napról a másikra, előzetes értesítés nélkül adják át B.-nek a felmondási papírokat. Feleségével együtt napok alatt válnak mindketten munkanélkülivé. Mivel jelentős kapcsolati tőkével rendelkezik, erre alapozná a kilábalást. *„Előtte én már rákaptam a névjegykártyagyűjtésre, mondom jó lesz ez még nekem. Amúgy is rengeteg ismerősöm volt, meg ahol dolgoztam, mindig mondták, ha bajban leszel, csak gyere hozzánk.”*

Az ígéretek azonban ígéretek maradnak, és biztonsági őrnek is hiába jelentkezik. *„Úgy pofára estem, mint annak a rendje. Semmi nem jött be. Akkor jelentkeztem be regisztrált munkanélkülinek.”* Egyik nap egy barátja, aki tudta, hogy a házaspár mindkét tagja munkanélkülivé vált, szólta, hogy egy ismerős háznál tatarozás kezdődik, és az építési vállalkozó embereket keres. *„Hónapokig jártam oda culágernak, segédmunkásnak, ennyi bizonyítvánnyal, papírral. S mivel nem szeretem a csalást, ezért kiváltottam a kiskönyvet, és a vállalkozó mindig beragasztotta nekem a bélyeget, így dolgozgattam.”* Az utcán egyik nap összefutott főnökével, aki dupla bérért visszahívja villanyszerelőnek. *„Visszamentem, de az igazság az, hogy tíz év alatt úgy elment fölöttem szakmailag az idő, hogy én már nagyon kisgyerek voltam a szakmába. Modern eszközök, modern szerszámok, modern anyagok, idegen voltam benne. Nem éreztem olyan jónak a szakmát, mint annak idején éreztem. És mindenképpen valami mást akartam. Meg az igazság az, hogyha az ember megindul valahova fölfele, szeretne ott maradni. Ha muszáj, visszalép az ember a culágerségig, de mikor lehetőség van, miért ne menjek tovább?”* Felesége talál egy hirdetést, amelyben az áll, hogy pályázattal lehet közterület-felügyelőnek jelentkezni. *„Kezdődött előlről minden, ki kellett tanulni ezt a szakmát is. Ami szintén közel fél-éves tanfolyam volt, vizsgát tenni jogból, intézkedésekből, mindenből. Nagyon kemény vizsga volt, de ragyogóan sikerült hála istennek, ahogy a többi is. Köztisztviselő lettem, így két éven belül le kellett tenni a köztisztviselői alapvizsgát, ami még az előzőnél is cudarabb volt. Aztán további tanfolyamok, éjszaka fél kettőig menő tanulásokkal meg gyötrődésekkel. Amikor megvolt, azt mondtam, na ez volt az utolsó. De tavaly a főnöknő megkérdezte, volna-e kedvem még tanulni? Budapesten az egyetemen egy-éves munkavédelmi ügyintéző tanfolyam, technikusnak számít. Ezután osztott munkakörben azt is csináltam.”*

Arra a kérdésre, hogy milyen tudást tudna másoknak átadni, azt mondja, hogy a tanulás fontosságát. *„Ha az ember olyat megtanult, amit ha nem is tud hasznosítani, arra biztos újabb dolgot tanulhat. Énnálam valahogy mindig minden egymásra épült. De ha újra kezdhethetném, pedagógus lennék, imádok gyerekekkel foglalkozni, minden évben cserkész táborba megyek, imádom, ha gyerekek vesznek körül, akik zsibonganak. [...] Szerin-*

tem az a jó tanár, aki szigorú, ha kell, együtt hempereg a gyerekekkel a fűben, focizik, mászik, de mikor a gyerek alatt elszalad a ló, akkor elég egy szó, és meg tudja állítani. Ezt láttam az egyházi emberektől is, őket is felnőttként ismertem meg, korábban nem jártam a gyülekezetbe, de azt látom, hogy ezek a lelkesek ilyen értelemben is jó pedagógusok.”

3.2. Függőből segítő

A következő eset sajátossága, hogy a tanulás nem a hagyományos értelemben vett, „tárgyszerű” szakmai ismeretek megszerzéséről szól, bár két szakmának az informális módon való tanulása is felbukkan benne. Az interjúalany saját élettapasztalatainak feldolgozása kulcsfontosságú szerepet játszik a választott ún. segítő szakma szempontjából. Az interjúalany J. hét év szenvedélybeteg életvitel, a saját drogozás és a baráti, ismerősi körben tapasztalt esetek tanulságai alapján egy egyházi fenntartású segítőszervezet munkatársává vált. A szervezett képzés a professzionalizálódást és saját segítőprojekt megszervezésének lehetőségét kínálja. J. legfontosabb tudása mégis a saját feldolgozott múltja, személyes tapasztalatai és az erre épülő meggyőződése.

* J. 26 éves, egy kelet-magyarországi városban él. Harmadik gyereként született, apja – az ő megfogalmazása szerint – „bűnöző volt”. J. négyéves, amikor az apa elhagyja a családot, a későbbiekben csak néhányszor találkoznak, nem is nagyon beszélnek róla a családban, az apai nagyszülőkkel sincs kapcsolat. Az anya egyedül neveli három gyermekét, kereskedelmi végzettsége ellenére különféle, szakképzettséget nem igénylő munkát végez (portás, mosónő). Az interjúalany a családon belül csak „nem vér szerinti” nagymamájával alakult ki szorosabb kapcsolata, akinek vallásos alázata, szelídsége és J. egy gyerekkori félrelépése után mutatott, a bibliai példázatra utaló viselkedése csak felnőttkorában tudatosodó mintát jelent számára, de már akkor is pozitív pedagógiai hatással volt rá.

Lakótelepen élő gyerekként főleg az utcán tölti az idejét. „*Hamar kikerültem a játszótérre, és elég korán elkezdtek nevelni a fiúk. Mindig az idősebbek társaságát kerestem. Nagyon szabad felfogásban éltünk, csavarogtam, játszottam, sok hülyeséget kipróbáltam. Iskolába a tanulmányi része miatt nem kifejezetten szerettem járni, tanárfüggő volt, hogy mit szerettem. Előbb matekból voltam jó, aztán elpártoltam a humánhoz. Egyik évben megbuktam valamiből, másik évben négyes lettem.*” Különösebb meggyőződés nélkül, egyik barátjától kapott információ alapján választ szakmát, de mivel az betelt, rokon szakmaként az asztalosipari szakmunkásképzőt ajánlják. „*Ez volt a kínálat, a tanulmányi eredményemhez képest is, és azt hittem, hogy ez érdekelné fog. Nem volt*

hittem, hogy ez érdekelni fog. Nem volt kialakult életcélom. Nem is gondoltam bele, hogy ez befolyásolja majd a jövőmet. Iskola, amit el kell végezni, mert kötelező, és az a normális.” Az iskolában vitába keveredik a szakoktatójával: a többi diákot is érintő hátrányt teszi szóvá, ami lázadásnak számít, és nem fér össze a diákoktól elvárt viselkedési elvárásokkal. Az eset miatt egy időre kikerül a képzésből. Amikor befejezi az iskolát 18 évesen, kábeltévé-szerelő barátjával tart, és először segédként ismerkedik a munkakörrel, majd önállóan is rábízna feladatokat. „Barátom csinálta, és mondta, hogy gyere, megtanítalak, próbáld meg, majd elmegyünk együtt dolgozni. Párban voltak, és beszegődtem melléjük harmadiknak, és akkor így lestem a szakmai fortélyokat. Utána párba kerültem a barátommal, és akkor a többi részét meg már a szakmai gyakorlatot, rutint azt már mellette szereztem meg, ugyanolyan fizetéssel. Feketén dolgoztam, nem kaptam szakmai képesítést papíron, de meg tudtam egyedül is csinálni a munkát, ott lehetett engem hagyni. Kiépíteni a TV kábelhálózatot, behúzni a gerincet, és párhuzamos kötésekkel lehozni a lakásokig, kellett hozzá valami kis kreativitás, de inkább manuális munka volt, szerettem, mert változatos volt, mindig másfele mentünk. Aztán a régió telítődött, lehetett volna menni az ország másik végibe, de oda már nem akartam. Meg közben anyám azt mondta, hogy úgysem csinálsz semmit, felhívtam egy ismerőst, mész katonának, ott majd megnevelnek, meg megtanítanak a rendre. Másnak ahhoz van protekciója, hogy megússza a katonaságot, engem anyám protekcióval bejuttatott, elintézte, hogy behívjanak.” A katonaság kilenc hónapja, az alá- és fölérendeltségi viszonyok és a közegre jellemző kihívások fontos önismereti leckét jelentettek. A „szívatások” ellen úgy védekezik, hogy „saját magát szívatja”, az értelmetlen büntetőfeladatokat látványosan túlteljesíti, órákon át olyan alaposan takarít, hogy még a villanykörtéket is kicsavarja, és lemossa, ezzel védi ki, hogy a kötözködők ugráltassák. „Tapasztaltam magamról is fontos dolgokat, felfedeztem személyiségjegyeket, viselkedéseket, gesztusokat magamban, és ez arra volt jó, hogy ott le lehetett tenni, mert nem engedte meg az a közeg, hogy úgy reagáljak egy problémára, ahogy otthon. Láttam, mennyire kell engedelmeskedni egy embernek, vagy ilyen jellegű dolgokat, meg az alázatot, ilyen dolgokat el lehetett sajátítani, amit lehet, hogy kint az utcán vagy másutt nem tanultam volna meg. Ezeket felfedeztem benne, sok ilyet.” A leszerelés után a saját szakmájában olyan alacsony bért kínálnak, hogy nem fogadja el, a kábeltévésekhez már nem lehet visszamenni, addigra érzékelhetően beszűkült a munkaerőpiac. Végül a nővére révén helyezkedik el egy helyi drótgárban több műszakos betanított munkásként. A munkatársak többsége bejáró, „gyárista emberke”, nagyrészt egy faluból, akik műszak után sietnek haza, például kertet művelni, de az ott dolgozók egymás közötti kommunikációját a rendkívül zajos üzemben a munkavégzés sem teszi lehetővé. „Gyárista az az élet, hogy hattól kettőig gyár, aztán hazamegy, teszi-veszi a dolgát, lefekszik, alszik, reggel felkel, gyár, és akkor ez az élet. A munka monoton, zaj van, és

*semmi ember a környezetemben, csak azok a nagy hangok, meg fém meg olaj. A végén 500 kilókat kellett borogatni, tologatni, mozgatni, és az meg-erőltető volt. Gondoltam én is ott fogok megöregedni, nyugdíj, és megha-
lok? Fél évet adtam magamnak, és ebből lett másfél év.”*

Amikor a gyárat otthagyja, az építőiparban talál munkát, ismét egyik ba-rátjától tanulja meg a szobafestést meg országúti hidak festését. *„Ahhoz inkább elszántság kell, nem volt olyan nagy szakértelmet igénylő feladat. De a szobafestő munkához, ahhoz kellett. Elmentem a barátommal először csak segíteni tapétát vakarni, meg ilyenek. És akkor utána mindig az egyes fázisokat néztem, ahogy kell. Glettelni, hengerezni, ecsettel stb., és utána már én is önállóként csináltam.”* Néha önállóan is vállal szobafestést. *„A referenciámat ugyanúgy elfogadták, mint a szakemberét, aki mondjuk isko-lában tanult. Lehet, hogy neki a szakképesítése abban nyilvánul meg, hogy az anyagokat jobban ismeri. Én azokat ismerem, amiket próbáltam már. Ők azokat ismerik, amiket tanultak.”* A tanulásnak ebben a módjában nemcsak az „egyszerű” utánzásos tanulás, ellesés működik, hanem a műveletek összefüggésére vonatkozó magyarázat is fontos. *„Számít az, hogy hogy magyarázzák el, hogy amit csinálok, miért csinálom. Ez fontos, mert az csak egy dolog, hogy nézem, és akkor fogalmam sincs, hogy miért kell azt csinálni. Tehát fontos a szakmai rész, hogy azért kell nekem ezt vagy azt csinálni az anyaggal, hogy a festékpör megragadjon. Ha ezt nem mondja el, akkor nem kenem le, mert nem látom értelmét. Tehát el kell magyarázni, nem csak mutatni. Amikor meg már alkalmazni kell, akkor pontosan az én érzékem kell hozzá, hogy kitapasztaljam, hogy fogom a glettvast, azt nem lehet elmagyarázni, csak mutatni lehet. Még mutatni sem, hanem rá kell érezni. Azért tanulom meg, mert már benne dolgozok, és ezért motiváció is van mögötte.”*

A keresetéből albérletbe megy, közben a baráti körben rászokik a köny-nyű drogokra. A prevenciót szolgáló szórólapok és a szakirodalom olvasá-sa alapján szerez tudást ahhoz, hogy hogyan lehet a hétköznapi életvitel, munkavégzés mellett viszonylag kockázatmentesen élni a szerrel, a lehető legkevesebb egészségkárosodással; egy idő után azonban saját megítélé-se szerint is függővé válik. *„A legjobb dolog, és azért hiányzik utána annyi-ra, mert mindazt a szeretethiányt, ami esetleg az ember gyerekkorából van, meg gátlásokat, mindent eltüntet. És akkor egy ilyen biológiai istenképe lesz az embernek ettől, és annyira ragaszkodik hozzá. Sok mindent tanul-tam meg az emberekről, magamról, jó kis iskola volt. Ha láttam, hogy elszaladt a ló valakivel, akkor én is próbáltam más hibájából tanulni, vagy hogyha magamon észrevettem, hogy már hiányozni kezd, akkor visszavet-tem kicsit. De akkor sem úgy álltam le, hogy teljesen mindennel, hanem csak szert cseréltem. Az nekem annyira hétköznapi dologgá vált, mintha tényleg az ember egy héten egyszer vagy többször megissza a sörét. És az nekem ugyanolyan bevett szokás volt, vagy olyan emberek között mo-*

zogtam, akiknek ez teljesen normális volt, az élet velejáró része. Megtanultam vele élni.”

Időközben egy barátja hatására a hit felé fordul. „A szer tényleg tágítja a tudatot, befogadóbb lesz az ember az ilyen transzcendentális dolgok iránt. Olvastam, beszélgettem, tapasztaltam. Mert a szerek hatása alatt olyan pszichedelikus élményekben volt részem, azt valamivel meg akartam magyarázni. És kerestem nagyon sok mindenre a választ. És ezt könyvekben, emberektől, és belefolytam az okkultizmustól kezdve mindenfajta dologba. Elkezdtem könyveket vásárolni, kérni kölcsön, meg ajánlottak is.”

A nagymama közvetett hatása is megfogalmazódik, részben mint a vallással való kapcsolat, részben mint a segítő tevékenységek iránti vonzódás előzménye. „Ő hívő emberke volt, nővérke volt, lehet, hogy tőle lestem el ezt még régen, csak nem tudatosan, hogy ilyen ápolgató emberke akarok lenni. Amikor szerek hatása alatt voltam, akkor se az a fajta önzés nyilvánult meg bennem, mint ami jellemző, hogy belövöm magam, és kívüllág nincs, nincs ismerős, nincs senki és semmi. Hanem szórakozóhelyre is elmentem, és azzal szórakoztam, hogy két ásványvizes üveget megtöltöttem vízzel, és körbe-körbe rohangáltam, hogy aki szomjas, az igyon. Mert láttam a sok száraz embert, az a szertől van, hogy teljesen fel vannak pörögve, összeesnek, vagy akármi. Nekem az volt a diszkóban a szórakozásom, hogy körbe-körbe rohangáltam, mint a mérgezett egér, és itattam a népet, meg jegeltem. Egy mosoly elég volt, láttam, hogy van értelme, vagy egy bólintás vagy egy köszönés. Ez is jól esett, gondolom, ez motiválta az egészet. Amikor társaságban összegyűltünk, akkor mindig én voltam az, aki nem vágtam magam annyira készre, nem tettem magam tönkre annyira fizikailag, hanem figyeltem a többiekre, hogy na, neki már elég, neki már nem kell, mondtam is, neked innod kell, te fekdjél le, te ezt vagy azt csináld. Olvastam a szakirodalmat, csináltam, tanultam ezekről a szerekről, hatásairól, és figyeltem a környezetemet, hogy na, akkor mi van, és ápolgattam ott őket, meg ha még fogyasztani akartak, akkor elvettem tőlük.”

Gyerekkorában még a nagymama íratta be hittanra, arra ugyan nem volt fogékony, de a kezébe adott Bibliát később is olvasgatta, nem szisztematikusan, hanem „választ keresve saját kérdéseire”, majd a különféle vallások elemeiből rakott össze magának egy saját személyes világelfogást. Tanúja volt, hogy az egyik barátja, aki szintén fogyasztott szereket, „megtért”, és teljesen átfarmálódott az élete. A baráti kör legyintett rá, ő azonban egyre inkább ezek felé az élmények felé fordult. A barátja hívására ment el abba a helyi vallásos közösségbe, ahol a környezetében megszokottól eltérő életfelfogást és személyes kapcsolatok lehetőségét találta meg. Előbb vonakodott („nekem addig tökéletesen megfelelt az a kis deviáns, cuccos társaság, minek menjek idegen környezetbe?”), később rendszeresen járt a közösségbe. „Jókat mondtak, olyanokat, amikkel tudtam azonosulni, tetstett az a szeretetkapcsolat, bár először kerestem mindig az érdeket a cselekedet mögött. Más fényben láttam magamat is azok alapján, amiket

mondtak, amit képviseltek. Rossz volt magammal szembesülni.” Később önkéntes alapon ugyanazzal a barátjával iskolákba járnak, és egy ismerős tanárnő felkérésére mint volt drogosok, előadásokat tartanak a drogmegelőző programok keretében. Ez a tevékenységük rendszeressé válik és kibővül, már nyári táborokban is hasonló alkalmakat szerveznek.

Regisztrált munkanélküliként jelenleg szociális gondozói tanfolyamot végez, és várják vissza mint kiképzett embert az egyház által fenntartott segítő szolgálathoz. Közben a barátjával egy reintegrációs, rehabilitációs intézmény, program létrehozását tervezgetik a jelenlegi ellátórendszerben helyileg nem ellátott csoportok számára. *„Szeretnénk ezt rendszeren, papír által hivatalosan bejegyezve végezni, főállásban.”*

3.3. Tanulás – gyógyítás

Az alábbi eset olyan valakiről szól, aki csak felnőtt korában „jött rá”, hogy könnyen tanul. Sokaktól tanult, és mára már több tekintetben aktív tudásátadó. A családtörténet egyik vezérmotívuma a különféle betegségek és az azok kezeléséhez szükséges tudás keresése.

* Zs. 32 éves, egy kelet-magyarországi kistelepülésen él. Jelenleg munkanélküliként szociális gondozói tanfolyamot végez. A szülők a határon túlról származnak, ezért az apai nagyszülőket nem ismeri; az anyai ág *„átlagos család volt”*, a nagyapa szabómester, a nagymama otthon nevelte az öt gyereket. Mindkét szülő betanított munkásként dolgozik. A nagyszülőtől, szülőktől saját megfogalmazása szerint elsősorban a család fontosságát, az összetartás értékét *„tanulja el”*. A három lánytestvér közül interjúalanyunk a legkisebb, az általános iskolában nem különösebben tanul jól, az apa akkoriban italozik, a családi problémák miatt továbbtanulásra nem is gondolhat, a 8. osztály elvégzése után dolgoznia kell menni. Első munkahelye egy bölcsőde. Ugyanabban az épületben működik egy óra-ékszer bolt, ahol egyik nap kisegítőt keresnek, a barátnője unszolására jelentkezik, felveszik takarítónőnek, de mivel érdeklődést mutat, az ötvösmesterség alapjaiba is belekóstolhat. 18 évesen férjhez megy, az ország másik végébe költöznek, a férje szüleivel laknak egy nagy portán, de külön házban. Kis konyhakert tartozik a házhoz, egy ideig állatokkal is foglalkoznak, hasonló életformába kerül, mint amit otthon megszokott, gyerekkorában is voltak ilyen feladatai, de a munka mellett kevés idő jut a kertészkedésre. A család együtt beszél meg, mit ültessenek, és mindenki kiveszi a részét a növények gondozásából, ennek pedagógiai szerepet is szánnak. *„Szerintem már gyermekkorban fontos volna, hogy egy szülő megtanítsa a gyermekét arra, hogy majd a későbbiekben hogyan lehet a kertet rendben tartani, miért fontos a növények ápolása. Szoktam mondani, hogy a növénynek is lelke van. Amikor én jártam, az iskolában biológiából*

nek is lelke van. Amikor én jártam, az iskolában biológiából leadták a száraz anyagot, de aztán nem volt az, hogy a gyakorlati értékét is lássuk, hanem a szülők adtak olyan feladatot, a szünetben, meg időnként meg kell kapálni a zöldségeket. [...] Még manapság is meg szoktuk beszélni édesanyámmal is, te hogy gondolod, hogy kellene? De még apukám is sok tanácsot ad az ültetéssel kapcsolatosan is, hogy mit hogyan kellene, hogy mit mihez ne ültessek például.”

Zs. az új lakhelyén a szűkebb rokonságon túl kezdetben senkit nem ismer, idegennek érzi az emberek mentalitását. *„Ezek az emberek, akik ebben a térségben élnek, sokkal jobban összetartanak. Egymással. Sokkal erősebb az a szomszéd-kapcsolat köztük, mint városban. Az itteni emberek magukba zárkoznak, nem engedik más embereknek, hogy belelássanak a családi életükbe. Talán azért, mert sok problémájuk van, ez az egész térség nehéz helyzetben van, és sokan egyedül vannak a kis problémáikkal. Az egyénnek, aki odajön, annak kell olyannak lennie, hogy őt befogadják. Sokat kell beszélgetést kezdeményezni, megdicsérni őket. Ez egy hosszú tanulási folyamat volt nekem.”*

19 éves, amikor az első gyerek születik, 25, amikor a harmadik. *„Az első gyerekem azért született, mert nagyon hiányzott a kétéves kishúgom, aki a távolban maradt, és akartam, hogy legyen mellettem egy gyermek. De nem tudtam, hogy ez mivel jár. Otthon anyu látta el a kicsit, én csak dédelgettem. Nagyon megszenvedtünk, nem tudtam, mivel jár, váratlan volt a sok feladat, még akkor albérletben laktunk, és nem volt sok elérhető segítség, magamnak kellett kitapasztalni, mi jó, mi nem. Sokat betegeskedett a gyerek, sokat volt kórházban, és mindig azt mondom, azért, mert nem tudtam kezelni a dolgokat, érezte a gyerek, hogy valami nincs rendben. Most már inkább olyan van, hogy más megkeres mint háromgyerekes anyát, hogy jaj, lázas a gyerek, nem tudom levinni a lázát. Mondom neki, csinálj hűtőfürdőt. De nem tudja, hogy hogyan kell, akkor biciklire ülök, megyek és segítek neki, megmutatom hogy kell azt, mert neki ez az első gyereke, és nem tudja még az ilyeneket.”*

A család egésze (férje, annak szülei, gyerekei) ugyanannak a vallási gyülekezetnek az aktív tagja, a hitélet középpontjában a Biblia tanulmányozása áll, az abban megfogalmazott tanításokat, tanulságokat nem csak maguk akarják követni, rendszeresen részt vesznek a gyülekezet életében, az értékeket és a hit tanításait aktívan közvetítik a még nem hívők felé.

A három gyerek közül az egyikről iskolás korában derül ki, hogy halmozott tanulási nehézségekkel küzd. Ahhoz, hogy eredményesen fejlesszék, a szülőknek is sok mindent meg kell tudniuk a betegségről, annak okairól, a kezelés lehetőségeiről. *„Interneten utánanéztem, letöltöttem, tehát oda kellett figyelni a gyerekekre. Én nagyon szeretek utánanézni a dolgoknak, minden betegségnek, problémának, sokat szoktam az interneten böngészni meg a nevelési tanácsadóban is elmondtak sok dolgot. Internet nincs ott, hon, a városi könyvtárba szoktam menni, a lányom tanulta az iskolában,*

tőle tudom, hogy kell letölteni valamit. A saját betegségemről is ott tudhatam meg valamit, mert az orvos nem volt hajlandó elmondani a részleteket. De egyébként is sokféle betegség van a családban, majd mindenkinek van valami, elég beteges a család, emiatt is érdekel nagyon az egészségügy. Az anyukám is azt várja, hogy majd ha kitanulok, akkor őt meggyógyítom, a nővérem is egészségügyi iskolába járt. Ez a tanfolyam talán, legalábbis az orvos azt mondta, kimozdít abból, hogy mindig ezekre gondoljak.”

A harmadik gyerek születése után egy multinacionális cég közeli üzemében dolgozott közel négy évig. A munkahelyen immunbetegséget kap, ami miatt sokat mulaszt, ezt azonban a cégnél nem tolerálják, és elbocsátják. A munkaügyi iroda által ajánlott szociális gondozó tanfolyam elvégzésére nem csak a kényszer miatt vállalkozik. *„Ez a szociális terület nagyon közel áll hozzám, mert olyan beállítottságú vagyok, hogy szeretem az időseket, gyerekeket. 16-17 éves korom óta szülésznő szerettem volna lenni, és még mindig ez az álmom. Teszek is érte, efelé hajlok, hogy megyek még tovább, tanulni, le kell érettségiznem, és utána még kétéves képzés. A barátnőmmel most épp azt fontolgatjuk, hogy beiratkozunk itt egy gimnáziumba, és estin megcsináljuk, csak hát a háztartás és a három gyerek mellett, meg a két iskolát egyszerre, nem könnyű.”*

A tanfolyam tíz hónapos, erős szelekció volt, 70 jelentkezőből 22 maradt, beszélgetésekkel és tesztekkel szűrték ki, hogy ki a képzésre alkalmas létszámot. *„Itt jöttem rá, hogy nagyon könnyen tanulok, pedig nincs rá sok időm, hazafele a buszon tudok tanulni, de eddig minden a legjobban sikerült.”* Arra a kérdésre, hogy a vallási közösségében rendszeresen gyakorolt Biblia-olvasás, értelmezés játszott-e szerepet tanulási készsége fejlődésében, kiderül, hogy maga is most fedezte fel, hogy sikeres a szervezett képzésben. *„A Biblia értése persze valamiféle tudást is feltételez, elég magas szint az, de én most tudtam meg, mióta a tanfolyamra járok, hogy bizonyos dolgot ha elolvasok, akkor megragadja a figyelmemet. Nem tudtam, ez nekem most nagyon meglepő, hogy megy, hogy jól tudok tanulni. A pszichológiaórák keretében volt önismeret, és ott kaptam fontos visszajelzést, segített felismerni bizonyos dolgokat magamról. Én addig inkább negatív dolgokat gondoltam magamról, és jó érzés volt, hogy mások nem így látják, nem mondom, hogy nincs bennem önbizalom, de azért jó volt megerősíteni.”*

3.4. Negatív tudások

Az alábbi eset arra is példa, hogy a sok igazolt végzettség sem használható egy beszűkült munkaerőpiacon, illetve arra, hogy az egyén státuszát bizonyos szélsőségesnek nevezhető esetekben a sokféle tudás sem

javítja. A tanulást, az új ismeretek megszerzését, beleértve az informális módon megszerzett tudást, többnyire pozitív dologként értékelik. A bemutatott tanulási pálya több példát is szolgáltat a „negatív tudásnak” nevezhető ismeretek megszerzésére, ezek kontextusára és speciális jellegére.

* A. egy nagyvároshoz közeli kelet-magyarországi faluban él, 41 éves, életének nagyobb felét börtönben töltötte, fiatakorúként került be, és több alkalommal is a legsúlyosabb büntett miatt került vissza. Hat éve szabadult, összességében több mint két évtizednyi időt töltött bezárva, egy sajátos szabályok szerint működő közösségben. Tízévesen került el otthonról, egy kilencgyerekes, állattartásból élő, jómódúnak számító cigány családból. Iskolába alig járt, kisgyermekkorától a tsz-be járt dolgozni, kapálni, zsákolni, illetve otthon kellett őriznie az apja állatait. *„Kilenc pár ló, birka, borjú, tehén, ezeket kellett gondozni, etetni. A család többi tagjának most is van, ilyen gazdálkodós család vagyunk, de az apán hagyományos mesterséget, teknőkészítést is űzött mellette. A család minden tagjának muszáj volt dolgozni, különben apám megvert minket, és ha ő verte a gyerekeket, annak látszatja volt. Sokszor éjszaka kellett megfejni több száz birkát. Voltam sokszor juhász, de édesanyámtól tanultam. Beültünk egymás mellé, és mindent megmutatott, hogy hogyan kell csinálni. A lányok is ugyanúgy körmöltek, fejtek, nyírtak. Mindenki meg tudja tanulni, csak az nem, aki nem akarja. Van, aki egyszer megnézi, és elég neki, én sok mindent így tudok.”*

Iskolába járni nem volt módja. *„A történelmet szerettem volna tanulni. Gyerekkoromban azt gondoltam, hogy történelemtanár leszek. Szerettem az olvasást, a mai napig olvasok, járok a könyvtárba, ide a városiba.”*

Gyerekkorában az apjának lovai, lovasiskolája volt, ott szerezte meg a lótartáshoz szükséges tudást. Saját lovat tart. *„Ez a hobbim, én ebbe születtem, a megszokás is, mert hiányzik, ha nincs, pedig többbe kerül most egy csikó tartása, mint egy gyerek nevelése. Lóvására is jártam, volt, amikor lóháton mentem. Még az öreg kupeceket is átvertem, mert ahhoz hozzáértés kell. Amikor kijöttem, hat évig abból éltem, hogy lovaim voltak, mentem fuvarozni, megcsináltam mindent, ami létezik.”* A ló árát ledolgozta egy tetőfedőnél. *„Azt úgy tanultam, hogy egy ács mellett segédmunkás voltam, és elnéztem, hogy állítja össze, mit számít ki, a fokokat, hány fok legyen a dőlés szöge – aztán a kezembe adta a derékszögmérőt. Annyira megtanultam, hogy már magam is vállalom munkát, de ő nem haragszik érte. Le is tudnék vizsgázni belőle, szerintem nem fognának meg vele.”*

A tizenéves kora óta börtönben töltött hosszú idő miatt (*„nem otthon nyőlttem”*) nem a saját családja által beszélt cigány nyelvet tanulja meg, azt csak törve beszéli, hanem a börtöntársai által beszélt változatát. *„Lehet mondani, hogy ezt perfekt tudom. Tavaly a faluban indult egy ilyen kisebbségi program, cigány gyerekeket kellett volna cigány nyelvre tanítani, felkérték rá, és az úgy volt, hogy felmentem a pedagógushoz, és megkérdeztem, lehetne-e valami gyorsalpalót elvégezni, hogy gyerekekkel foglalkoz-*

hassak, de aztán amiatt, hogy nemrég szabadultam, ez túl bonyolult volt [...] valamelyik tanár tanított volna, hogy hogy kell tanítani, de végül is nem kezdhettem el. A börtönben tanítottam a többieket, cigány szavakat, meg írni, olvasni, számolni, az egyház szervezte, olyan volt, mint itt az iskolában. A börtönben sok mindent lehetett tanulni. Egymástól. Például a BTK-t, hogy azt hogy kell kikerülni.”

Jelenleg élettársának a házában él, akinek előző kapcsolatából három tizenéves gyereke van. Élettársa már elvégzett egy hasonló tanfolyamot, munkaalkalom azonban számára sem adódott.

Mivel elhelyezkedni, vagy rendszeres munkát szerezni nem tud, az erdészetben engedély nélkül vágott fát adják el alkalmanként. *„Mi vagyunk a fatolvajok, mi ebből élünk. Annak is megvan a módja, hogy hogy lehet a veszélyt elkerülni, meg hogy hogyan kell eladni, hogy ne büntessenek meg, de azért veszélyes, mert büntetéssel jár, meg felgyújtják a kocsi.”*

A börtönben sok ideje és alkalma volt a szervezett tanulásra, több tucat tanfolyamot végzett el, szakács volt, a képesítést is megszerezte, majd targoncavezetői jogosítványt szerzett, fa- és széntüzelésű fűtő, gépkezelőit, betanított varrómunkásként dolgozott, öt évig egy botanikus mellett kitanulta a kertészkedést, ami az elítéltek egyik engedélyezett hobbija volt. A tanulás motívumai a körülményekből fakadóan sajátosak voltak. *„Volt aki ráment az ilyen papírokra, főleg akinek sok év büntetése volt egyszerre, nekem is egyszerre 11 év. Az még gombócból is sok. Direkt rámentünk az ilyen papírokra, hogy valamelyikkel majd csak felvesznek. Ami indult tanfolyam, mindjárt jelentkezünk. Volt, hogy egyben levízsgáztunk, már rá egy hétre mentünk újra. Nem volt megállás, nekünk kedvezmény is volt. Addig se volt, aki az udvaron kötekedjen velünk, az iskola az egy védett terep volt.”*

Állítása szerint a börtönben töltött két évtizednél hosszabb idő alatt több tucat végzettséget szerzett. Hiába próbált azonban elhelyezkedni, a büntetett előélet rossz ajánlólevél a munkaerőpiacon.

Otthon kertet művel, zöldségeket termel. *„Én csinálom az egészet, bevonva a gyerekeket, úgyhogy nem kell semmit megvenni a zöldségesnél. De sosem úgy csinálom, ahogy más, én csak beleugrom a saját eszemmel, hogyha ezt nem tudom így, akkor megpróbálom úgy. Mindig el szoktam menni öregebbekhez, nem szégyen a megkérdezés. Elmegyek öreg nénikhez, kérem, hogy magyarázza már el, akkor ki szoktak vinni a kertbe, hogy na ezt így vagy úgy kell ültetni, megmutatják. Szomszédok, utcabeli emberek. Volt, hogy egyszer könyvből csináltam, az én saját eszem után, cukkinit akartam természetesen eladásra, de aztán rengeteg pénz belement, és hiába, mert nem alkalmas a föld, úgyhogy hiába vettem hozzá mezőgazdasági könyvet, belebuktam. Csináltam hozzá támfalat, vízfolyót, azt már egy öregtől, a boltostól kérdeztem, hogyan csináljam, ő mondta el, mit hogyan tegyek bele. Most már csak a hagyományosat csináljuk.”* A tanfolyamon a gyakorlati ismereteket a megyeszerte elismert főkertésztől tanul-

ják. *„Még sokat kell hozzá tanulnom, amit tudok, cserjéket gyűjtünk, és ő elmagyarázza, hogy az milyen, mit szeret, mikor igényli a vizet, ebből is majd vizsgázni kell. Én is a pénz miatt vagyok itt a tanfolyamon, mint mindenki, de ha már egyszer megtanulhatom, akkor mért ne tanuljam rendesen. Nem vagyok jó tanuló. Szerintem jó megfigyelő vagyok, meg gyorsan megtanulok dolgokat. Ami nem érdekel, azt viszont nem csinálom.”*

3.5. Kétlaki lakatos

Az alábbi eset egy tradicionális ipari környezetben élő és nagyüzemben dolgozó, de a jövedelem-kiegészítő tevékenység módja miatt egy ideig a mezőgazdasági termelőmunkához is kötődő, 50 évesen munkanélkülivé váló férfi története. Több szakmával és végzettséggel rendelkező álláskeresőből lett – hosszú idő után és nagyrészt a véletlen folytán – újra munkavállaló, miután „kiöregedett szakí”-ként szembesülnie kellett a munkapiac megváltozott működésével.

* M. 50 éves, a főváros egyik külső kerületében él, kilenc hónapig regisztrált munkanélküliként keres állást. Az egyik nap éppen bent ül a munkaközvetítő irodában, amikor az ügyintézőjét telefonon hívják, hogy a közelben működő közintézményben karbantartói munkakörbe keresnek jelentkezőt. M. azonnal odamegy, felveszik, és jelenleg afféle „mindenes”-ként a lakóhelyétől pár utcányira dolgozik. Alapszakmája géplakatos, az édesapja is lakatosként dolgozott, tőle leste el otthon, még gyerekkorában a barkácsolás alapjait. *„Befogott mindenbe, amit ő csinált. Nálunk a fiúgyereknek mindig az apjával kellett ténykedni, kertes háznál ez így van. A nővérem meg anyámmal volt, a háztartásban.”*

A szakmunkásképző befejezése után 11 évig dolgozik a helyi szerszámgépgyárban, a többi szakmát úgy szerzi meg, hogy *„kérdezték a cégnél, nincs-e kedvem továbbképzésre, tanfolyamra menni”*. Később a haditechnikával foglalkozó területre kerül, ahol tűzszerészként is dolgozik. Mivel nem akar hivatásosnak „beöltözni”, új munkahelyet keres, és orvosi műszerészként kezd el dolgozni. A céget hamarosan külföldi tulajdonosok veszik meg, a létszám harmadára apad, majd végkielégítéssel őt is elbocsátják. *„Onnan lettem munkanélküli. El akartam menni sofőrnek, megvan a hivatásos jogosítványom is, csak az volt a probléma, hogy megkérdezték, hány éves vagyok.”* A munkanélküliséget egyre nehezebben viseli, a keresés során adódó munkavállalói alkukban fokozatosan feladni kényszerül korábbi státuszát. *„Én már úgy voltam vele, hogy már minimál bérért is elmennék, csak ne legyek már otthon. Az egyik gyárba úgy vettek fel, hogy fiatal szakmunkásokat kellett betanítani, akik újként odakerültek. Körém jöttek, hogy mutassam meg, mit hogy kell csinálni, és három hónap múlva, amikor*

vége lett a betanításnak, köszönték szépen a munkámat, nem volt rám tovább szükség, a fiatal srácok már önállóan tudtak dolgozni. Beüzemelték a gépsort, tudták már csinálni, nekem meg nem hosszabbították meg a szerződésemet. Hárman voltunk ilyen idősebb szakik, csak erre használtak bennünket, hogy betanítsunk, aztán viszlát.”

A kertészkedést – saját elmondása szerint – mindig is szerette, de nem csak a szülőktől tanulta el, hogyan kell megművelni a földet. *„Inkább magamtól, meg könyvekből néztem utána, mert mikor külön költöztünk, könyveket vettem, például hogy hogy kell metszeni. Mert lett egy 230 négyzetméteres kertünk, és most már javarészt fű van benne, pár zöldség, sárgarépa, ilyesmi, ami kell a háztartásba, azért van, hogy legyen mindig friss.”* Később vesz egy nagyméretű telket az ország másik végében, ahol hat éven át borsót és más konyhakerti zöldséget termeszt a feleségével. Gépet is használnak a vidékre jellemző kemény föld megmunkálásához, hogy télire a családnak megtermeljék „a konyhába szükséges mennyiséget”, később még többet. Mivel szeret horgászni, a közeli tó révén a hobbija és a zöldségtermelés mint kiegészítő pénzkereset összekapcsolódik. *„Úgy csináltuk, hogy lementünk, csináltuk a kertet, és én délutánonként lementem a tóhoz.”* A megtermelt zöldséget az öreg Barkasba, később a Trabantba pakolják, otthon megtisztítják, és két gyerekük eladogatja ismerősöknek, szomszédoknak, illetve a környékelieknek a közeli üzletsorhoz kosarakkal kiállva. M. két gyereke ma már üzletkötőként és számítógépes szakemberként dolgozik, M. a válása után visszaköltözött az édesanyja kertészházába.

„Szerettem mindig machinálni, most is itt van minden, szétszedek, javítgatok, szeretem csinálni. Otthon is ami a háztartásban adódik. Nincs olyan, amihez nem nyúlnék, szomszédoknak is szoktam megcsinálni ezt azt. Meg itt ezen a munkahelyen is mindent kell csinálni, a zártól kezdve a végéig, vízvezeték szerelés, van egy gázszerelői végzettségem is, még a gázhoz is nyúlhatok. [...] A lakatosság, gépészkedés piszkos, olajos, kézügyességet és némi kreativitást is igényel, az alapműveletek ismerete mellett a tapasztalat is számít. Végso soron nekem a koromnál fogva is sok tapasztalatom van már [...] egy fiatalnak ha odaadom, nem biztos, hogy tud vele mit csinálni, én pedig már csukott szemmel is összerakom.”

3.6. A hiányzó tudás

Az alábbi eset, amely egy fontos szálon kapcsolódik az előzőhöz, egy sikertelenné vált életmódváltást mutat be. A sikertelenség a váltáshoz szükséges (előző példánk alapján döntően gyerekkorban, a családban elsajátított) ismeretek hiányával is összefügg. Az interjúalany ipari üzemenben

dolgozó szülei még rendelkeztek azzal a tudással, hogy a négy gyerek eltartásához egy Pesttől távoli telken megtermeljék a család élelmének egy részét, de ezt a tudást már nem adták át olyan szinten, hogy az lányuk számára szükséghelyzetben (sokéves sikertelen álláskeresés után) alternatívát jelenthetett volna.

* P. 50 éves nő, Budapest egyik belső kerületében él, lányait egyedül neveli. Apja és anyja falun nőtt fel. Az ő születését közvetlenül megelőzően az ország eltérő régióiból költöztek a fővárosba, mindketten ugyanannál az állami nagyvállalatnál kaptak munkát, az apa fémipari szakmunkásként, az anya liftesként. P. közepes eredménnyel végzi az általános iskolát, annyit tanul, amennyit az órán megjegyez, közben intenzíven sportol (kézilabdázik, de kipróbálja a lövészetet és a női labdarúgást is). A szülők nem érnek rá az iskolázással foglalkozni: *„inkább azzal foglalkoztak, hogy négy gyereket eltartsanak”*. P.-nek saját bevallása szerint nem volt elképzelése, hogy *„mi szeretne lenni”*. *„A számokat szerettem nagyon. Továbbtanulni nem tudtam, elkezdtem dolgozni, ugyanott, ahol a szüleim, az egész család ott dolgozott egy időben. A gyártás-előkészítőn voltam először, aztán onnan elkerültem. Gépelni kellett, jó volt. Vakon kellett gépelni, amit úgy tanultam meg, hogy kerestek egy tanárt, aki többünket megtanított három hónap alatt, de papírt nem kaptunk róla. Gyorsítani is tanultunk, azt később nem nagyon használtam. Nagy baj, hogy az a tanár időközben meghalt, és ezért nem tudja papíron igazolni, hogy én azt elvégeztem, pedig jó lenne, ha lenne róla papírom, mert néha kéri. Aztán másik munkahelyre kerültem, ott is ezt csináltam, meg bérelszámolást, munkaügyet, besegítettem mindenféle területre. Azt a kollégáktól kellett megtanulni, 3-4 hónap után mindenhova be tudtam segíteni, mindig kérdeztem, szerettem mindennek az alapját tudni. Volt, amikor bosszankodtak, mert megkérdeztem, mért úgy kell csinálni, és megmondták, hogy annak az a sematikája, és ha másképp csinálom, nem érti meg a főnök. Amit én mondtam, kicsit egyszerűbb lett volna, de nem kellett nekik, hát megcsináltam, ahogy mondták.”* Megszületik az első gyereke, amit házasságon kívül, egyedül vállal, majd a második, 90-ben a harmadik, közben a cége megszűnik. P. azóta, gyakorlatilag másfél évtizede álláskereső, és mindmáig legfeljebb csak rövid idejű alkalmi munkákat talál. Egy fröccsöntő vállalkozó alkalmazza néha idénymunkára. *„A gép az olyan nagy, mint egy szoba, négy hétbe telt, mire megtanultam. Elmagyarázta a maszek, le is írta, mert mondtam, hogy a memóriám már nem olyan fiatal, de ezáltal megtanultam. Míg tanultam, mindig ott volt, de most már otthagyt, felmegy közben az irodába. Egy-két hónapot tudok így dolgozni, bejelentés nélkül.”* Az elmúlt másfél évtized alatt megpróbálkozott azzal is, hogy dunántúli faluba költözzön, bízva benne, hogy a ház körül megtermeli az élelmet, mert az ott kapott közmunkából, a buszmegállók takarításából nem tudta eltartani magát és a gyerekeit. *„Annak idején a család ott vett telket. Lényegében anyunak volt egy telke, és lejártunk, neki az volt a nyaralása, minden hétvégén mentünk le. Vonattal. Lejártunk, és ő*

ott mindent megtermelt, ami a családnak kellett. Egész télen meg lehetett élni belőle, mert anyu eladta a zöldbabot, zöldborsót, káposztát, savanyúságot, gyümölcsöt, meg lekvárt csinált, órákon át kellett kevernünk a lekvárt. És akkor én oda leköltöztem, a gyerekekkel, hogy hátha jobb lesz. Mert akkor még úgy volt, hogy hátha vidéken könnyebb megélni. Mindent próbáltam, állattartást is, meg zöldségeket, krumplit, paradicsomot termeltünk. Szomszédokat kérdezgettem, mit hogy kell, nagyon helyesek voltak az öregek, mindegyik jött tanácsot adni, mit hogyan csináljunk. Cserébe ha főztem be, vagy sütöttem, vittem át nekik, meg amikor szüret volt vagy kukoricatörés, mentem segíteni, az nem volt nehéz, csak megnéztem, hogy csinálják, és már ment is. Meg baromfit tartottunk, próbálkoztunk, kacsát, tyúkot, egyszer malaccal is, de az borzalmas volt, kiszgazdaság volt, csak nem nagy, de nem ment, és a végén mi éltük fel az állományt. Pedig olyan szomszédaim voltak, hogy nagyon segítőkészek, látták, hogy gyerek van, a gyerek miatt is eleve segítettek, meg én is mentem, kérdeztem, hogy akarom tudni, csinálni is akarom. És voltak, akik be is jöttek, mert rosszul kapáltam, megmutatták, hogy kell rendesen, mert az sem mindegy, hogy az ember hogy gazol. Ilyeneket tanultam meg. Pénzt nem adtak kölcsön, csak ismeret, meg ha megszorultam, a gyerekeknek egy kis levest. Volt aki lenézett, azért, mert nem értettem ezekhez a dolgokhoz. Hiába mondtam neki, hogy te sem úgy születted, hogy már tudtad, gyerekkorában neki is meg kellett tanulni, csak hát előbb kezdte, mint én. Mindig megkülönböztettek, a beszéd alapján is, eleve tudták, hogy Pestről költöztem le, és nem egy született vidéki vagyok. De csak fél évig tartott, mert nem sikerült. Nem jött be.”

Közben munkaközvetítő révén kerül a helyi élelmiszer-feldolgozóba. „Akkor dolgoztunk egy hó próbaidőt, akkor kiválogatták a legjobbakat, legfiatalabbakat. És minket időseket meg elküldtek. Akkor voltam 40 éves.” Később Pesten próbálkozik az egyik kereskedelmi üzletláncnál. „Volt eladó tanfolyam, de ez is olyan volt, hogy 10 hónapos tanfolyam, meg be kellett volna járni gyakorlatra, és addig nem fizetett volna egy fillért sem. Csak sikeres vizsga esetén alkalmaztak volna. És 10 hónapig miből élünk?”

A munkapiacon felértékelődött számítógép-használati kompetencia megszerzése feltételezése szerint esélyesebbé tenné, de a munkaügyi központban „lebeszéltek” az ilyen irányú tanfolyamról, ahhoz pedig, hogy önerőből, illetve családtag segítségével otthon megtanulja, a tanulási kedv kevés, hiányzik a tanuláshoz szükséges eszköz. „Nézegetem az újságban mindennap, hogy ilyen igény lenne. A hölgy viszont itt a munkaügyiben azt mondta, felejtsem el. Pedig mindig azt kapom meg, hogy ha már nincs iskolám, legalább a számítógépet tudnám használni, meg legyek fiatalabb. A számítógép nem lenne idegen, mert a klaviatúrája pont olyan, mint az írógépé volt, de hát nincs hol megtanulni, mert sose telt rá, hogy vegyünk otthonra. Ismerőseimnek sincs, egyiknek se. A kislányom tanulta a számítógépet az iskolában, de ő is csak ott tudta gyakorolni. Így aztán most talán lesz egy lehetőségem, hogy ha lesz egy tanfolyam, bolti eladó. Talán.”

3.7. Generációkon át

Az alábbi eset – többek között – arról ad érzékletes képet, hogy a több-generációs családon belül tudatos tervszerűséggel átadott ismeretek (például a számos más interjúban is felbukkanó, többnyire női tudásként számon tartott kézimunkázás, varrás) hogyan játszik szerepet a túlélési stratégiákban, illetve egy speciális helyzetben hogyan válik a hivatásszerűen végzett munka meghatározó részévé. Az interjúalany által elmondottak plasztikus képet adnak arról is, hogy a jellegzetes társadalmi státuszokhoz tartozó magatartások és értékek milyen módon kerülnek közvetítésre a generációk között.

* K. 44 éves nő, egy észak-magyarországi kisvárosban született. A szülők – mindketten pedagógusok – Erdélyből, illetve a Felvidékről származtak, apai ágon szegényparaszti, anyai ágon arisztokratából lett tehetőses családából. A család mindkét ága gondosan számon tartotta kulturális gyökereit. A rokonok társadalmi hovatartozásának különbségeit nem írta felül a családi kapcsolat. *„A nagyapám nagyságos asszonynak hívta a másikat nagymamámat, borzasztóan ütközött ez a polgári millió, a polgári szokások, a nagyanyám megjelenése és a másik nagymamám, tehát a földműves, falusi rokonság. Nyilvánvaló volt a különbség.”*

A dédszülők generációjában – interjúalanyunk emlékei szerint – a „matriarchátus” jellemezte a családi viszonyokat, a háború után egyedül maradt asszonyoknak át kellett venniük a korábbi irányítói (hagyományosan férfi-) szerepeket. Az apai nagymama tanítgatja a női munkákra, például kenyeret dagasztani. *„Bár én mindig csak kicsit dagasztottam. Kicsi teknőben, kicsi kenyeret. De kora gyerekkoromtól kezdve tanított kerti munkára, hímezni, varrni, gyöngyöt fűzni, kalárist csinálni, az olyan nyaklánc, amelyről le lehet olvasni a lány vagyoni és családi státuszát. Meg kellett menni libát legeltetni, piócát szedni, és minden ilyen dolgot. Minden falusi munkát kellett csinálni, takarítani, mosni, kisebb gyerekekre vigyázni. Meg a nagy szőtt, azt csak részben tanultam meg, de jártam kukoricafosztásra is, meg volt hímzés meg közben népdaltanulás, de még parittyát is készítettünk, nagyapám meg citerázott, jártak messzebbre is énekelni. A mostani munkámban ez nagyon fontos, mert abból áll, hogy betegeknek kézműves foglalkozást tartok, ez a rehabilitáció része, és ha azt mondja valamelyik beteg, hogy ő olyat szeretne csinálni, amit én nem ismerek, akkor megyek, és megtanulom valahol, elmegyek ahhoz, aki tudja, mert látni akarom.”*

Az anyai nagymama négy nyelvet beszél, zongorázik, polgári nevelést és műveltséget kap a családjától, aminek része a vészhelyzetben való túléléshez nélkülözhetetlen tudás megszerzése is. Amikor a vagyonukat elveszik, és Magyarországra telepítik őket, bányában kapnak munkát, és nyomorúságos lakáskörülmények között élnek, akkor is az otthon megszerzett sokféle tudásra támaszkodva boldogulnak: a túlélés érdekében például a

bányában végzett munka mellett franciából magántanítványokat fogadnak. *„Bár ők gazdag családból származtak, mindegyiküknek kellett egy olyan szakmát megtanulni, hogyha bármi gond van a vagyonnal, akkor meg tudjanak élni a saját lábukon.”* Ezt a hagyományt a következő nemzedék is követi, mindhárom gyerekük szakmát és nyelvet tanul. A nagymama más tekintetben is erőteljesen ható mintát képviselt. *„A külsőségekre nagyon adott, nagyon szépen lakott, és nagyon szépen járt, átöltözött a vacsorához, akkor is, hogyha paprikás krumpli volt a vacsora. Azt hiszem, hogy őt ezek a külsőségek segítették át a legnagyobb nyomorúságokon.”* A család két ága eltérő ismereteket hagyományozott át. *„Faluhelyen megtanultam a praktikus dolgokat, ami ahhoz kell, hogy az ember két lábon álljon a földön, meg kézműves dolgokat, meg népdalokat. A másik nagyanyámtól illemt tanultam, finom viselkedést, megjelenést, olyan elegancia volt benne mindig, hogy azt nem lehet tanulni. Vitt engem is koncertekre, kiállításokra, mindig azt láttam tőle, hogy falja a könyveket, folyóiratokat. Őtőle a másokon való segítséget és a végtelen türelmet tanultam.”*

Az interjúalany apjának példaképe a saját falusi tanítója, aki felfedezi a tehetségét, és felsőbb iskolába, tanítóképzőbe küldi. Később az apa az iskolaigazgatóságig viszi. Az anya is hasonló módon „beleszeret” az egyik tanárnőjébe, és emiatt választja a tanári hivatást. A család K. 12 éves koráig él falun, majd beköltözik a városba. A szülők megpróbálják szintén továbbadni a saját tudásukat, ha nem is személyesen, de legalább az iskolai képzés megválasztása révén. Ragaszkodnak ahhoz, hogy K. az általuk is tanult nyelvet tanulja, megmondják, hogy milyen iskolába, milyen tagozatra járjon – noha az ő érdeklődési köre teljesen más. *„Mióta az eszem tudom, én régész akartam lenni, és azt mondták a szüleim, hogy hát nem lehetsz régész, mert erre nincs kereslet, az egy hobbi, és különben is, tanári pályára kellett menni.”* Mivel az apa italozni kezd, és a család élete felborul, K. „menekülésképpen” 17 évesen férjhez megy, gyereke születik, a gimnáziumot esti tagozaton, munka mellett fejezi be. Munkanélkülivé válik, és mivel a kisvárosban, ahol él, különösen nehéz tizenéves anyaként állást találni, egy hirdetésben olvasott állásra jelentkezik, egy fogyatékosokat gondozó intézetbe, ahol szolgálati lakást kínálnak. A gyógypedagógiai főiskolára sikertelenül felvételizik, de egyik nap egy plakáton meglátja a hirdetést, hogy jeltolmácsképzés indul, jelentkezik a hároméves képzésre, és egy ideig – a megyében egyetlen képzett szakemberként – mint jeltolmács jut kereset-hez. *„Az elméleti tudást a főiskolán kaptuk, a gyakorlatot pedig a siketek szövetségében. Tehát siketektől tanultam jelelni, ami roppant nagy előny, hogy nem könyvből. Könyvből ezt nem lehet megtanulni, bár voltak könyveink, de abból a folyamatos beszédet nem lehet megtanulni.”* Mivel a gyereket egyedül neveli, és távolra kellene vinnie iskolába, otthagyja az intézetet és a szolgálati lakást, beköltözik a városba a szüleihez, és megint munkanélküli lesz. Az önkormányzatnál kap munkát – ismeretség útján, egy gyen sen lévő munkatárs helyettesítésére –, elvégez többféle, a munkaköréhez

szükséges tanfolyamot, de nem bírja az „aktatologatást”, és másfél év után otthagyja. A jeltolmácskodásból próbál megélni, közben egy butikosnak is dolgozik. *„Hobbiból mindig kézimunkáztam, és akkor egy ismerősöm meglátta, elvitte magával, megtetszett egy butikosnak, és akkor én varrtam neki. Terítőket meg amit kért. A falusi nagymamámtól a falusi motívumokat tanultam meg, a másik nagymamám az anyai az pedig az úri hímzést, a kötést, horgolást, tehát ő ilyen városiakat tanított meg. Mindkettőnek hasznát vettem.”*

Tíz hónapnyi keresés után a helyi kórházban talál munkát mint segédápoló. *„A régi munkahelyemen megtetszett az ápolók munkája, mindig mentem segíteni nekik, függetlenül attól, hogy én egy másik részlegen, másik beosztásban dolgoztam. Az exférjem is ápoló volt, így volt némi rálátásom, hogy milyen munka az. Ott a kórházban aztán volt egy foglalkoztató, ott megürült egy státusz, és úgy kerültem oda. Megtetszett az, hogy az otthonról hozott dolgokat használhatom a kézműves foglalkozások szervezésekor. Én nagyon nagy hasznát vettem annak, amire engem a nagyanyáim megtanítottak, meg szót értettem mindenféle emberrel ott, falusiakkal éppen úgy, mint a mérnökkel. A nagymamám, amikor a disszidens rokona miatt feketelistára került, és nem kapott állást, abból tartotta fenn magát, hogy játék babákat meg mackókat csinált, meg zongoraleckéket adott. Engem még gyerekkoromban megtanított bábokat meg macit csinálni, és ezt most nagyon tudom hasznosítani a betegekkel való munkában. Meg járunk múzeumba, mint ahogy a nagyfi vitt engem múzeumba annak idején, és viszem őket színházba, operába, ugyanúgy. Mivel a munkaterületem nagyon összetett terület, elvégeztem egymás után a különféle szakosító tanfolyamokat, és elkezdtem kreatív foglalkozásokat szervezni, terápiás céllal, rajzolás, festés, kézimunka, varrás, bőrdíszmű, közben elkezdtem Budapesten a szakasszisztensi képzést is, ez mind középfokú végzettség, a szakmán belüli hierarchia lépcsői, illetve egymásra épülnek. Most a kórház egy másik részlegén kaptam egy izgalmas feladatot, egy lerobbant nyomdai helyiségben, mivel a nyomda tönkrement, egy kreatív munkaterápiás csoportot kell majd kialakítanom.”*

K. jelenleg is tanul, mivel a terápiával pszichésen talpra állított betegeket alkalmassá kell tenni arra, hogy ismét dolgozzanak, munkavállalási tanácsadónak készül. *„Lelkileg, fizikailag talpra állítani, hogy ismét csinos legyen, jó illatú, adjon magára, meg tanulja meg azokat a skillket, amik kellenek ahhoz, hogy ő állást találjon, szóval az elveszett képességeket visszaadni.”*

3.8. Öltésről öltésre

Az alábbi eset szerint ugyanaz a tudás – a varrás – az interjúalany adott helyzetétől függően különféle módokon hasznosul, olykor egyidejűleg többféle módon is. A varrogatás mint hobbi ruhaipari szakma megszerzésével kapcsolódik össze, majd bedolgozóként segít átvészelni a munkanélküliséget, majdnem vállalkozássá növi ki magát, és mindvégig megmarad a családban végzett tipikus kiadás-csökkentő házimunkának, illetve kedvtelésből végzett kreatív tevékenységnek. Túlélő-tudásként, egyfajta tartalékként még a következő generációnak is átadásra kerül.

* T. 46 éves, jelenleg munkanélküliként egy tanfolyamon vesz részt, ahol korábbi munkájára és tapasztalataira épülő specializáló képzés folyik, aminek alapján adminisztratív jellegű állásban reménykedik. Gyerekkorának egy részét a nagymamánál tölti, ahol megtanulja a ház körüli munkákat. *„Nekünk mindent kellett csinálni, kenyeret dagasztani, állatokat etetni. Ha kellene, a mai napig meg tudnám csinálni.”* A munkához való viszony explicit szabályként is megfogalmazódott a családban. *„Az én anyukám olyan volt, hogy nem engedte meg, hogy a gyerekek otthon unatkozzanak, és csak üljenek. Ha már ültél öt percig, akkor azt mondta, hogy mi van, nincs munkád? Egy gyerek nem unatkozhat, egy gyereknek házimunkázni kell, olvasni kell, bármit, el kell magát foglalni. Anyukám akarta azt is, hogy egy szakmát tanuljak, bár én a gimnáziumba szerettem volna menni. Ő azt mondta, hogy egy szakma mindig kell az embernek, mert soha nem lehet tudni az életben, hogy mi történik, és akkor mindig tudjál valamihez nyúlni.”*

A szülők, akik vidékről fiatalon kerültek fel Pestre, együtt, gebinben vendéglőt vezetnek. *„Nekem ott kellett lennem. Tehát én iskola után oda-mentem, megcsináltam a leckémet, és be kellett állnom segíteni. Nagyon szerettem. Érdekes volt, szerettem velük lenni, és mindenfajta munkát csináltam ott.”*

A szakközép-iskolai érettségi mellé férfiszabó szakmát szerez, és egy ruhaipari szövetkezetbe kerül szakmai gyakorlatra, ahol a tömegtermelésbe kell beilleszkednie. Divattervezőnek szeretne továbbtanulni, de nem elég rámenős, és hagyja magát lebeszélni, elfogadva, hogy nem elég a felvételihez a hozott pontszáma. Első állása színházi öltöztető-szabó, majd a filmgyári stáb tagjaként hasonló munkakörben dolgozik, hamar önálló feladatokat kap, sőt „a mélyvízbe dobják”, hogy tanuljon. *„Otthagytak egyedül, és azt mondták, hogy csináld!”*

Férjhez megy, majd hamarosan elválík, gyerekeit egyedül neveli, ezért nem tudja vállalni a rendszertelen időbeosztást, ott kell hagynia a kreatív, önállóságot igénylő munkát. *„Aztán már csak hobbiból, otthon varrtam, a gyerekeknek, családnak, barátoknak, mindenkinek.”* Egy nagyüzem munkügyi osztályán kap rövid betanulást igénylő irodai munkát. Később továbbképzésre küldik, újabb középfokú végzettséget szerez, teljesítményméré-

seket végez, további tanfolyamok révén bővül a munkaköre. Amikor a cég személyzeti és oktatási osztályán váltás történik, az új vezető maga mellé veszi, és amikor helye megüresedik, a személyzeti osztály vezetője lesz. Hét évig vezeti a céget. Amikor a megszűnés kerül napirendre, egy barát-nője unszolására a felszámolás előtt kilép, utólag úgy ítéli meg, hogy „rosszkor jött el”. Egy kis gépipari kft. adminisztrációját végzi, speciális tanfolyamot végez, hogy a vámügyekben is otthon legyen. A cég telephelye Pesten kívül van, először vonattal ingázik, majd amikor céges autót kap, jogosítványt szerez. Három év után azonban a cég megszűnik. *„Elegem lett mindenből egy kicsit, és nekiálltam otthon varrni. Nem adtam el sehol, hanem először teljesen egyedül, mikor elkezdtem, volt ismeretségem, nem messze egy méterárú bolt, oda sokat bejártam, és egyszer csak megkértek, hogy álljak be helyettesíteni, tehát 'bedolgoztam' magam mint vevő. Ott megismerkedtem egy hölgygel, aki készítőnek mondta magát, és akkor együtt kezdtünk el dolgozni, aztán kiderült, hogy ő semmit nem ért hozzá tulajdonképpen, ő csak elad, csak a pénzét fektette bele, egyenruhákat csinált, és ami egyedi volt, meg problémás volt, azt nekem hozta, így kezdtem el női ruhát készíteni. Na most én alapvetően olyan vagyok, aki imádja az újat és meg is akarja tanulni. És minden szakmában így volt, az irodában is, meg a varrásban is. Ha olyan volt, mindig kértem, aki tudta, hogy mondd el, hogy működik, magyarázd el, vagy ha nem ér rá, akkor majd ha lesz egy kis idő, elmondod, hogy mi van? Engem izgat, ha valami új, és még nem tudom. Akkor azt szoktam még csinálni, nem tudtam megcsinálni, vagy nem hittem el, hogy én ezt nem tudom megcsinálni, mert ezt egy öreg csinálja a szakmában. Volt olyan, hogy megvettem, és szétbontottam, és megnéztem, hogy belül hogy van megcsinálva. Hogy van kidolgozva, mitől lesz olyan, amilyennek lennie kell.”*

Az interjúalany a szakmai fogásokat nem csak átveszi, hanem tudás átadójának a szerepében is megjelenik. *„Most van egy hölgy, aki tanulja a nőruha-készítést, ő egyébként franciatanár, de megszűnik a munkahelye, és gondolta, hogy az első szakmát megtanulja, mert ő pályakezdő, és ezt választotta. És mivel tudta, hogy én varrok, eljött hozzám, és kérdezett. Ha nem rendszeresen, de nagyon sokszor lejön, és mondja, hogy ne haragudjak, de az iskolában nem magyarázzák el olyan jól, és én olyan jól magyarázok.”*

A varrás, a bedolgozás a család többi tagjának is megélhetést, keresetet ad. *„Anyukám is amikor nyugdíjba ment, vett egy síkkötőgépet, és pulóvereket kötött, egészen a haláláig. Nagyon szeretett kézimunkázni, és akkor utána kötögetett, el is adogatta néha, és akkor a bátyámék is kötöttek, és nekem is volt kötöttáru összeállító munkám, akkor a munkám mellett, kiváltottam négyórásba a vállalkozóit, és úgy.”*

Később egy ruhaszalonn hirdetésére jelentkezik, eladóként dolgozik egy évet, takarít, és alakítást is vállal a helyszínen, szervezi a beszállítók munkáját, de a tulajdonos *„nem volt hajlandó”* bejelenteni, ezért otthagyja. *„A legtöbben a kereskedők svarcban dolgoztatnak. Az a hölgy is, aki*

legtöbben a kereskedők svarcban dolgoztatnak. Az a hölgy is, aki engem három évig alkalmazott, négy hónapig jelentett be, mint utóbb kiderült.” Az újabb állás újabb fordulat és újabb állomás lefelé a ranglétrán. „Az összes tartalékomat feléltem, eladogattam már, amink volt, és akkor elmentem takarítani, egy sörözőbe, éjszakásnak másfél évig. Nagyon kemény munka volt, egy hatalmas konyhát kellett rendben tartani, az ember keze is tönkrement a vegyszerektől, nappal, amikor volt erőm, azért varrtam. Akkor történt, hogy ’kitakarítottam magamnak’ egy megrendelést. A cég, ahol dolgoztam, formaruhákat akart csináltatni, árajánlatokat kértek be, amik ott heverték az asztalon az irodában, észrevettem, aztán addig sepergettem körülötte, amíg megtudtam, miket ajánlanak, gondoltam, á, hát ezt én is tudom, és még olcsóbban is, hát gyorsan beadtam egy ajánlatot, és a végén én varrtam meg a formaruhákat.” A korábbi adminisztratív munkakörbe nem próbál visszakerülni, mert az évtizednyi kihagyás miatt úgy ítéli meg, hogy már nem versenyképes, nem ismeri az új jogszabályokat, és nem tudja használni a számítógépet. „Úgy gondoltam, hogy rengeteg minden változott, és az elvárásoknak nem felelek meg. Ezt gondoltam magamról. Nem a korom miatt, hanem a képzettségem miatt. Az már nem elég, amit én tudok. Másfél évig szenvedtem, aztán a munkaügyi hivatalnál kötöttem ki. Ott először varrónőként regisztráltak, mivel egy kicsit el voltam keseredve, mondták, hogy föl tudnak ajánlani varrást. Hogy mennyi más végzettségem és tapasztalatom van, nem érdekelte őket. Kitöltettek velem egy papírt. Az utolsó munkahelyet nézik. Az utolsó négy évben varrónő és takarítónő voltam. És ők már tovább nem nézték. Akkor ott kökeményen úgy viselkedtek velem, hogy nem mentem oda vissza. És amikor eljött az a pillanat, amikor azt mondtam, hogy na jó, most még egyszer megpróbálom, akkor már ők átkerültek ide a másik irodába. Aztán itt megláttam a hirdetményt, hogy van az álláskereső teaház, gondoltam, na én ide eljövök. A teaházban elkezdünk beszélgetni, akkor derült ki, hogy én mást is tudok, akkor szólt az itteni tanácsadó, hogy menjek be hozzá egy beszélgetésre, és végül így jött ez a munkaügyi képzés.” A varrás sokféleképpen hasznosítható tudás, ezért családon belül akkor is érdemes átadni, ha egyelőre csak „tartalék”. „A fiamat is megtanítottam varrni, először ciki volt neki, hogy a barátai megtudják, nem is csinálta, amikor jöttek, aztán amikor mégis kiderült, nagyon büszke volt rá, hogy ő, aki egyébként számítógépesnek tanul, tud interloch gépen dolgozni.”

4. Az informális tanulás jellegzetes mintázatai

Az előző fejezettől eltérően, ahol az esetek a maguk egyedi komplexitásában jelenhettek meg, mint jellemzőnek ítélt tanulási pályák, az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy az életút-interjúkban megjelenő tényeket, motívumokat tematikusan is elrendezzük, és elemezzük.

Az alábbi elemzésnek az életutak háttérében megjelenő társadalmi tagolódás nem a fő témája, de természetesen támaszkodik azokra a társadalomtörténeti elemzésekre, amelyek a magyar társadalom elmúlt évtizedeinek fejlődésében feltárták a folytonosság és a meghatározó fordulatok összetevőit. Az interjúkban megjelenő élettényeket, bár jól érzékelhetően fontos társadalomtörténeti összefüggések lenyomatait is magukon viselik, döntően mégis a tanulási folyamatok nézőpontjából értelmezzük.

Bár az életút-interjúk feldolgozásához a szociológia mellett a néprajzban alkalmazott életút-elemzés irodalma is kínál támpontokat (pl. Bottyán 2005), az élettörténetek strukturálásának és elemzésének alapvető kereteit maga a vizsgált téma adta. A hatvan életút-interjú áttekintéséhez az alábbi rendezési szempontokat találtuk a legmegfelelőbbnek.

4.1. Az indulás

A szülői család minden esetben alapvető jelentőségű tanulási környezetet jelentett, egyfelől a konkrét ismeretek átadása, másfelől a tanuláshoz való viszony alakítása révén. Természetesen ez az a folyamat, amelyben szorosan összekapcsolódik és csak az elemzés szintjén választható szét az ismeretek, tudások átadása és az a folyamat, amelyet nem tudatos, spontán tanulásnak, illetve – számos részletében empirikusan is vizsgált – családi szocializációnak neveznek a szakirodalomban.

Az informális tanulásban kulcsszerepe van a személyes kapcsolatoknak, az olyan személyeknek, akik képesek és akarják tudásukat megosztani. A szülői család az első lépést jelenti annak a személyes társadalmi-társas hálózatnak a kialakításában, amely mind a tanulás, mind a lehetőségek megteremtésében és kihasználásában szerepet játszik. Sok interjúnk esetében az is nyilvánvaló, hogy az interjúalany nem is lép túl soha ezen a szűkebb vagy tágabb családi, rokoni hálózaton – munkahelyeit is ennek révén szerzi. Általában is elmondható azonban, hogy a családi, rokoni kapcsolatok (szülők, testvérek) úgy tűnik jóval nagyobb szerepet játszottak interjúalanyaink életútjának és tanulási pályájának alakulásában,

különösen a munkanélküliség kezelésében, mint bármilyen más kapcsolat (iskolatársak, kollégák, barátok, munkaadók, tanárok, szomszédok, szakemberek).

A munkanélküliség ugyanakkor nem csak a régi, például munkahelyi kapcsolatok elvesztését, az azokból való kiszakadást jelent(het)i, hanem új kapcsolatok lehetőségét is. Tapasztalataink szerint az álláskereső teaháza vagy az ahhoz hasonló informális szerveződések révén az azonos élet-helyzetűek között esetenként hosszabb távon fennmaradó személyes kapcsolatok is létrejönnek.

Az általunk vizsgált közegben a családi környezet és az elindulás egyik meghatározó elemeként azonosítható a ház körüli gazdálkodással kapcsolatos ismeretek átadása. Interjúink mintegy kétharmadában fordult elő valamilyen formában az interjúalanyok családjában a ház körüli önálló gazdaságban végzett munka, és az esetek túlnyomó többségében a nagyszülők, szülők bevonták a család gyermektagjait is a munkába. Ez a fajta tudáskészlet vagy legalábbis annak alapelemei a városban élő családok esetében is jellemzőnek mondhatók.

Két olyan eset is akadt, ahol a gazdálkodási ismeretek átadása kifejezetten azzal a céllal történt, hogy a család fiúgyermeké átvegye a nagyszülőtől a gazdaságot, és „üzemszerűen” folytassa a családi birtok működtetését. Mindkét esetben a nagypapa volt az, aki szisztematikusan törekedett tudását átadni unokájának, a szokásos kisebb, gyerekeknek adott feladatok helyett a gazdálkodás egészét magyarázva, mutatva (de mindkét esetben másféle kanyarodott később az érintett életútja.) A többi esetben ez az ismeretátadás a hagyományos falusi életmódra való felkészítés, a „kötelező családi tananyag” részét képezte, és minden érintett interjúalany esetében érzékelhető volt, hogy mit merített ebből az időszakból (kellemes emlékként idézte fel, vagy első komoly munkatapasztalat szerzéseként értékelte).

Abból kiindulva, hogy a szakirodalomban a formális iskolázás kitüntetett szerepet kap, és kutatási projektünk éppen a tanuláshoz eddig „árnyékban maradó” elemeivel kívánt foglalkozni, tényleges súlyához képest az interjúban kisebb hangsúlyt helyeztünk az iskolázásra, az iskolában eltöltött idő történéseinek feltárására, és ebből adódóan a feldolgozásban sem kap kiemelt szerepet ez a téma. Részben azért is, mert interjúalanyaink nagyobbik része számára ez a tanulási forma nem élvezett kitüntetett figyelmet, és többnyire így summázták iskoláztatásuk időszakát: „hát muszáj volt kijárni”. Másrészt az iskolai képzés, illetve általában az informális tanulás és a szervezett képzés egymásba ágyazódásának elemzéséhez – meggyőződésünk szerint – az itt tárgyalt kutatásától alapvetően eltérő megközelítés lenne szükséges (például helyszíni megfigyelések mellett a folyamat többféle szereplőjére kiterjedő adatgyűjtés).

Az interjúban tipikusnak nevezhető helyzet, hogy a szülők elfoglaltak, nehéz anyagi életkörülményeik miatt sem sok idejük jut gyerekeik oktatási pályafutásának támogatására. A gyerekeknek az általános iskola után

pénzkereső munkát kell vállalniuk. Az interjúalanyoknak többnyire nem volt konkrét pályaelképzelésük, nem érdeklődtek valamilyen szakma iránt, vagy ha mégis, akkor azokat nem tartották reálisan megvalósíthatónak. A gyerekkori elképzelések (pilóta, régész, orvos, színész) a körülményekhez képest valóban sokszor igen ambiciózusnak tűnnek.

Természetesen nem csak a szűk értelemben vett tárgyi tudások alkotják a család által közvetített ismereteket. A tudásokkal való gazdálkodás mikéntje legalább olyan fontos ismeret, amelynek alapmintái ugyancsak a családtól származnak. Ezek szabják meg, határolják be sokszor, hogy honnan hová vezetnek, vezethetnek az életutak, hogy a személyes életstratégiában hol a helye a különféle tanulási módoknak, az iskolázásnak, a felnőttkori képzésnek és az önképzésnek, informális tanulásnak. E tekintetben két jellegzetes alaptípussal találkoztunk.

Az alacsony iskolázottságú munkakeresők esetében, különösen azokban az esetekben, amikor a szülők nemzedéke is elsősorban fizikai erejére támaszkodott, és fegyelmezett bér munkásként töltötte életét, alkalmazkodva a mindenkori változásokhoz, többnyire ehhez hasonló summázatokban foglalták össze alapállásukat: *„bármilyen munkát elvégzek én, amíg erős vagyok”; „megcsinálom én bármit”; „semmilyen munka nem szégyen”*.

A másik tipikusnak tűnő minta – jobb híján és röviden – a „polgári neveltetés” névvel azonosítható. Hagyományosnak nevezhető tartozékai – az eredetileg a műveltség összetevőjének és nem gyakorlati tudásnak minősülő – az idegennyelv-tanulás, a zongorázás, a kézimunkázás, amelyek „nehéz idők”-ben fontos tartalékot jelentenek. A szülői, nagyszülői generáció esetében ezeknek a tudásoknak (vagy a családi „legyen valami szakmád, sose lehet tudni” életbölcseesség alapján megszerzett szakismereteknek) a mozgósítását többnyire inkább a politikai okból való társadalmi kirekesztettség, nem pedig a munkapiacról való gazdasági okok miatti kiszorulás kényszeríti ki. A tevékenységek azonban részben hasonlóak, az interjúalanyok – nagyszüleikhez vagy szüleikhez hasonlóan – fordítások, magánórák, bedolgozó munkák vállalása révén próbálják átvészelni a nehéz időszakot.

A sokféle „privát” tudás hasznosítása a szürke gazdaságban az egyik legtipikusabbnak nevezhető fordulat az interjúkban.

A kérdés valójában az, hogy ami korábban alkalmi jövedelemkiegészítő tevékenység volt, abból kinőhet-e megélhetést biztosító főtevékenység, segít-e a foglalkoztatásba visszakerülni, vagy csak az alkalmi túlélő technika szintjén működőképes. Ez azonban nemcsak az adott tevékenység vagy tudás színvonalától függ. A legkiválóbb termék is lehet eladhatatlan adott kontextusban, vagy ha nincsenek meg a megfelelő eszközök ahhoz, hogy fizetőképes vevőkre találjon. Interjúalanyaink között arra is volt példa, hogy valaki ugyanazt a tevékenységet felváltva alkalmazottként, a szürke gazdaságban bedolgozóként vagy önálló vállalkozóként folytatta.

4.2. A munka világa

Akár képesítéssel elismert szakmai végzettséggel, akár anélkül lép be valaki egy új munkahelyre vagy új munkakörbe, tipikus szakasznak tekinthető a betanulás, azaz annak elsajátítása, ahogyan az adott szervezetben a munkafeladatok végzése történik. Ez részben a konkrét munkafeltételek (munkatársak, elvárások, szervezeti felépítés, üzletfelek, kliensek stb.) megismerését jelenti, részben pedig olyan műveletekkel, anyagokkal, gépekkel, eljárásokkal, munkaszervezési módszerekkel való megismerkedést, ami direkt tanulást igényel. Ez abban az esetben is így van, ha a munka nem azonos a foglalkoztatottként való munkavégzéssel.

Interjúalanyaink közel fele kifejezetten alacsony iskolai végzettséggel vágott neki a munka világának, így többnyire csak betanított vagy segédmunkák végzésére alkalmazták őket, olyan feladatok ellátására, amelyek nem igényeltek komolyabb tanulást az elvégzendő feladatokkal kapcsolatosan. A betanítás – legalábbis az interjúalanyok egy része szerint – igen egyszerűen zajlott: „*megmutatták, és kész*”. Volt, aki hangsúlyozta, hogy jó megfigyelőkészsége teszi alkalmassá bármilyen egyszerű munka elvállalására.

A meglehetősen elterjedtnek mondható próbanap intézménye is arra szolgál, hogy az egyszerű feladatokra való alkalmasságot, a talpraesettséget, önállóságot, a megfelelés más összetevőit a munkaadó értékelje. „*Az úgy volt, hogy mentem haza, és épp akkor építették be a pályaudvar lépcsője alatt, ott van egy zöldséges, meg egy büfé, és ki volt írva, hogy keresnek embert, én meg jelentkeztem és fölvettek. Nem kell azon mit tanulni, hát berakod a cuccot a gépbe, a poharat alá, meg betöltöd az üdítőt, berakod a vízbe, tehát amit meg kellett tanulni, azt megmutatta a főnök, hogy működik a kávégép, hogy kell lecserélni a szelepet, mi hol van, hogy kell a többi dolgot kezelni, szendvicset csinálni, meg a kassza hogy megy, és otthagyt. A nap végén jött, látta, hogy minden rendben, ez volt a próbanap, felvett.*”

A legjellemzőbb módja a munkahelyi betanulásoknak az „eligazítás” mellett az idősebb, tapasztaltabb, közvetlen munkatársaktól való kérdezés, megfigyelés alapján történő eltanulás. Ugyancsak tipikusnak nevezhető a speciális képzettséget nem feltétlenül igénylő adminisztratív munkakörökbe való betanulás, amely az irodákban többnyire a munkát régebben végzők és a kezdők párba állítása révén történik. Több, ilyen munkakörben megfordult interjúalany fogalmazott úgy, hogy „*az adminisztrációban nincs olyan, amit ne tudna bárki megtanulni*”. Az egyes munkavállalók közötti különbségek főként abban mutatkoznak meg, hogy valaki nemcsak a *hogyan*-ra, hanem a *miértre* is kíváncsi.

Az interjúkban a munkahelyi közegben jellemző tanulási technikák közül (adminisztratív, irodai jellegű munkák esetében) elsősorban a személyes

információ és tanácskérés jelenik meg, feletttestől, bizalmas viszonyban álló kollégától vagy az adott területen illetékes munkatársaktól. A személyes (kétszemélyes) alakzat (kérdőző, kérdezett) fizikai munkák, szakmunkák esetében összekapcsolódik a tapasztaltabb fél munkavégzésének megfigyelésével. A modern nagyvállalatok magasan képzett munkavállalói körében jellemző technikák említésével (brain-storming, elektronikus kérdezz-felelek hálózat kialakítása, internetes információkeresés stb.) az interjúk egyikében sem találkoztunk.

Az is jellemző körülmény, hogy az interjúalanyaink által otthon vagy privát megrendelőknél végzett munkák természetüknél fogva sokszor egyedül végzett tevékenységek – tehát a felmerülő problémák, kérdések esetén nem áll rendelkezésre a tapasztaltabb munkatárstól való azonnali, spontán kérdészés lehetősége. Ilyen esetekben a személyes tapasztalás és az abból levont tanulság (vagy a korábbi, „hozott” tapasztalatra építő analógiás problémamegoldás) felértékelődik, mint az új ismeret forrása.

Az interjúkban megjelenő tanulási képletek jelentős részére jellemző, hogy szorosan összefonódnak bennük a privát és a társadalmilag szervezett munka világához kapcsolódó elemek. Az általunk folytatott vizsgálódás egyik alapkérdése éppen az volt, hogy a privát szférában megszerzett, a mindennapi élet megszervezéséhez szükséges tudások milyen módon jelenthetik az alapját a munkaerőpiacon is értékesíthető tudásoknak, mennyiben és milyen feltételek között vezetnek a szakmai tudássá szerveződés felé (részben a formális képzést is felhasználva). Az 52. oldalon található táblázat csupán kísérlet arra, hogy a közelítőleg azonos tartalmú tevékenységeket, amelyek egy részének tanulási vonzata is van, rendezettebb formában is áttekinthetővé tegyük. A táblázat eredetileg az interjúkban szétosztottan fellelhető információk feldolgozásának egyik munkaeszköze volt. Azt mutatja, hogy melyek azok a háztartásban, ház körül előforduló tevékenységek, amelyek a szürkegazdaságban önálló vagy egymással összekapcsolódó szolgáltatásként vannak jelen, és átmenetileg vagy tartósan megélhetési lehetőséget biztosítanak a munkaerőpiacról kiszorultaknak is. A táblázat persze csak a lehetséges tevékenységek egy részét tartalmazza. Egyben azt is illusztrálja, hogy a tevékenységeknek egy része hogyan specializálódott, szerveződött mára már önálló szakmává, és hogyan kapott helyet önálló szakmai végzettséget nyújtó képzésként a formális (iskolarendszerű) képzésben is.

Természetesen e tevékenységeknek és foglalkozásoknak, munkaköröknek gazdag előtörténete van. A személyes szolgáltatások világában a mai háztartási szolgáltatások elődei (cseléd, inas, komornyik, nevelőnő, személyi titkár, lovász stb.) a módos és kiterjedt háztartásokban hierarchiába szervezett csoportként működtek, ami nem jellemző a modern háztartásokban, bár a ma alkalmi vagy időlegesen igénybevett szolgáltatásokról kialakult kép (például az alantas vagy megbecsültebb munkák és a végző-

ikkel szembeni elvárások megfogalmazása vagy a munkakörök egymástól elhatárolása) néha mintha hordozná a történeti elődök egyes vonásait.

Nem feltétlenül a szakszerű ismeretek hiánya az oka, hogy valaki nem képesített szakemberként vagy főfoglalkozás keretében gyakorolja az adott tevékenységet. Interjúalanyaink között volt olyan, aki egyetemet végzett (orvos), de külföldön szerzett diplomáját nem tudta honosíttatni, ráadásul családi konfliktusai miatt szociálisan is nehéz körülmények közé került – újságkihordásból egyedül tartja el négy kiskorú gyermekét, s mellette tehetős idős házaspárok éjszakai ápolását vállalja.

Elvileg szinte bármely foglalkozás lehet olyan, amelynek esetében az előzetes tapasztalatok (a játékos szereppróbálgatástól a megfigyelésen, olvasgatáson át a rokontevékenységek gyakorlásáig) hasznos ismereteket, készséget, tudást jelentenek, amelyeket a formális képzésbe belépő személy mintegy „bevisz a képzésbe”. Fiatal korban például ez nevezhető jó pályaválasztásnak.

Az 1. sz. táblázat egymás mellé rendezve ad áttekintést az interjúkban előforduló, a ház körüli tevékenységek kategóriájába sorolható munkatevékenységekről. Mellette feltüntettük, hogy amennyiben az adott tevékenység szakmaként létezik (és többnyire formális képzésben is oktatott szakma), mi a megnevezése, illetve tartalma. A táblázat harmadik oszlopa azokat a szürke gazdaságban jellemző vagy feketemunkaként végzett tevékenységeket sorolja fel, amelyeket az adott ismeretek birtokában – nem foglalkozásszerűen – végezni lehet, illetve amelyek végzéséről interjúalanyaink beszámoltak.

1. sz. táblázat

Privát munkatevékenységek és szakmaszerűen végzett tevékenységek

háztartásban, ill. ház körül végzett tevékenységek	szakma/foglalkozás/munkakör	nem szakmaként végzett szolgáltatások („szürkezóna”)
főzés	szakács	bejárónő
takarítás	takarító	bejárónő
betegellátás	ápoló, gondozó	otthoni ápolás
idősek ápolása, gondozása	ápolónő, gondozó	otthoni ápoló
kertgondozás - virágok	kertész, parkgondozó	kertgondozás
kert megművelése, zöldségtermesztés	mg.-i termelő	önellátó termelés
gyerekefelügyelet	óvónő	baby-sitter
varrás	varrónő	bedolgozás, alkalmi megrendelések
kézimunkázás (kötés, horgolás, hímzés)	–	bedolgozó, dísz tárgykészítő
mosás, vasalás	üzemi varrodai munkák	bejárónő
házépítés	kőműves, ács stb.	önerős építés, saját kivitelezés
lakáskarbantartás	festő, mázoló	házilagos vagy „kontár” festés, mázolás
háztartási készülékek javítása	műszerész	„buheráló ezermester”
bútorok készítése	asztalos	barkácsolás, ezermesterkedés
iskolás gyerekek tanulásának segítése	pedagógus	magántanár, korrepetálás
hajvágás	fodrász	besegítés, szívességi munkavégzés
autóvezetés	sofőr, fuvarozó	alkalmi fuvarozó
víz-, ill. villanszerelés	víz-, villanszerelő	házilagos javítás, „kontármunka”

4.3. Életesemények

A szervezett iskolai képzés időben egyenletes haladásként írható le. Az egyes fokozatokon keresztül való felfelé haladás egyenlő hosszúságú tanévekhez kapcsolódik, így a folyamat lineáris előre(felfele)haladásként értelmezhető, ábrázolni is ilyen módon szokták. Ettől eltérően az informális tanulás egyik legfontosabb jellemzője, hogy mozzanatosan, sokszor előre nem kiszámítható módon van jelen, illetve jelenik meg az emberek életében. Emellett az informális módon történő tanulásra sokszor jellemző az átadott tudáselemek töredékes volta, egymáshoz képest nem szisztematikus rendezettsége, illetve a tanulási folyamat szakadozottsága. Ez utóbbi annyit jelent, hogy az egymást kiegészítő, erősítő tudáselemek nem minden esetben egymáshoz szervesen és közvetlenül kapcsolódva, egymásra épülve jelennek meg. A tanulási folyamatnak ez a töredékes jellege fakadhat az ismereteket átadó személyből, a tudás átadója és a „tanuló” közötti személyes kontaktus nem rendszeres voltából, az adott ismeret komplexitásából és még sok egyéb tényezőbből. Tipikusan ilyen (adott esetben a szervezett képzéssel is összekapcsolódva) például egy idegen nyelv kommunikációképes szinten történő elsajátításának folyamata. A nyelvráktól teljesen független a nyelvkönyvből, szótárból történő önálló tanulás, az adott nyelvet beszélőkkel folytatott kommunikáció (például a nyelvet használó országokban tett utazás vagy akár külföldi munkavállalás során), a már megszerzett nyelvtudást szinten tartó, illetve fejlesztő idegen nyelven történő olvasás, rádióhallgatás, filmnézés vagy levelezés, a már elhalványult ismeretek felélesztését szolgáló gyakorlatok, a rendszertelen alkalmanként történő aktív beszédhelyzetek és így tovább.

Néha drámai események miatt rövid idő alatt szerez valaki alapvető jelentőségű ismereteket. Ilyen, a tanulást nagy mértékben ösztönző (vagy sajátos pályákra terelő) helyzetek adódhatnak a családon belül és azon kívül egyaránt. Például ilyenek lehetnek az életút fordulópontjai (házasság, lakóhelyváltás, gyerekszülés, válás, súlyos betegségek, közeli hozzátartozók halála), amelyek komoly tanulási kihívásokat is jelentenek. Az általunk kérdezettek életében a korábbi generációk számára társadalmi méretű drámai eseménynek minősülő alkalom (mint például háború, kitelepítés) már nem volt jelen, mégis az utóbbi két évtized társadalmi átalakulása hatásában sokak számára megrázó volt, így például interjúalanyaink zöme számára korábbi munkahelyük elvesztése is ilyennek tekinthető.

Azok az interjúkban megjelenő életesemények, fordulatok, amelyek felerősítették az intenzív tanulás szükségességét, vagy nyilvánvalóvá tették,

hogy az adott helyzet megoldása az új ismeretek megszerzésében van, tipikusan az alábbiak voltak.

Az interjúkban a család története igen sok esetben a család korai felbomlásáról és annak következményeiről szólt. Az interjúalanyokat családjuk szétesése korán „felnőtt” munkák végzésére kényszerítette, kistestvérek, nagyszülők, vagy akár az egyedül maradt beteg szülő teljes körű ellátására, a háztartás önálló megszervezésére, a szülő helyettesítésére (például az egyik interjúalany az általános iskola elvégzése után három évig azért nem mehetett iskolába, mert anyja egyedüli kereső lévén nem tudott otthon maradni, ezért újszülött gyermekét és idős, mozgásképtelen, beteg anyját, előzetes „kiképzés nélkül”, 14 éves lányára hagyta).

Interjúalanyaink egy része házassága révén gyermekkori lakóhelyétől távolra, sokszor más kultúrájú régiójába került az országnak, ahol előlről kellett kezdenie társadalmi kapcsolatrendszerének építését, idegen státuszából kellett integrálódnia, és ehhez meg kellett értenie az adott kultúra és társadalmi szokások lényegét, és kialakítania az integrálódás személyes stratégiáját.

A megismert esetekben igen gyakran fordult elő a válás, amely a gyerekeit egyedül nevelő szülőknek (többnyire az anyáknak) nemcsak a munkavállalási lehetőségeket tekintve teremtett komoly korlátokat (új munkahelyet vagy foglalkozást kellett keresniük), de új szerepeket és a háztartás működtetésében egy sor új feladatot kellett megtanulniuk.

A betegség mint a család életét átrendező esemény interjúalanyaink jelentős csoportjánál bukkant fel fontos tényezőként. Sőt a családban ápolott betegnek és a vele kapcsolatosan szerzett tapasztalatoknak fontos szerepe volt abban, hogy az interjúalanyok kényszerű pályamódosítása merre vezetett. Ez részben azzal is összefügg, hogy a terepmunka két helyszínén is a szociális gondozókat képző programból választottuk interjúalanyainkat. A képzésben résztvevők előzetes szelekciója során ugyanis hangsúlyos szempont volt, hogy rendelkeznek-e valamilyen előzetes tapasztalattal a gondozást illetően, illetve van-e személyes vonzódásuk a gondozói, ápolói tevékenység iránt. Szinte valamennyi általunk megismert esetben az derült ki, hogy a családban előfordult súlyos betegség vagy betegségek az érintetteket új ismeretek megszerzésére ösztönözték. A saját betegség során szerzett ismeretek, a gyerekek, házastárs, testvérek, szülők betegségének és a gyógy módoknak a megismerése (többnyire a szakirodalom olvasása, az orvosok kikérdezése, a hasonló helyzetűekkel kialakult kapcsolatok révén), illetve az érintettek ápolása, vagy a szomszédban élő idős, magatehetetlen emberek gondozása az interjúalanyok számára is világossá tette, hogy vonzódnak ehhez a tevékenységhez, és szívesen végeznék azt foglalkozásszerűen. Abból adódóan, hogy az interjúalanyok kiválasztása meghatározott átképzési programokból történt, több olyan egymásra rímelő élettörténettel találkoztunk, ahol a saját családi problémák (betegség és szociális gondok összekapcsolódása) éppen egy segítő foglalkozásra való

felkészülés legfontosabb motivációs és ismereti hátterét adták. Az interjúalanyok ezeket a tapasztalataikat nemcsak a képzésbe viszik be, de azok leendő munkájukban is legfontosabb „tőkéjük”, szakmai hozzáértésük meghatározó elemei lesznek. Az ún. segítő szakmák esetében fokozottan érvényes, hogy a tárgyi tudáson (jogszabályok, eljárások, intézmények, technikák, gyógyszerek stb. ismerete) túlmenően az élettapasztalatok gazdagsága, az emberismeret, az empátiás készség, az odafordulás képessége adja a munka minőségi többletét, hatékonyságának alapját.

Jellemző mozzanatnak nevezhető a szociálisgondozó-képzésben tanuló nők által megfogalmazott „szeretet-dilemma”. Közülük többen is felvetették a beszélgetés során, hogy – mint leendő segítőknek – a laikusból profivá válás során meg kell tanulniuk a saját érzelmeik „szabályszerű”, professzionális kezelését. Korábban saját családjukban kellett nagyszülőt, testvért gondozniuk, vagy a közvetlen környezetükben ápoltak idős embereket, és amit csináltak, azt alapvetően az adott személyhez fűződő érzelmi kapcsolatuk, a szeretet, az emberi együttérzés motiválta. Számukra a képzés során az is megoldandó feladat, hogyan kezeljék („rejtsék el”) érzelmeiket, a kliensek iránt kialakuló szeretetüket.

2. sz. táblázat

A tudásátadás tipikus motívumai az interjúkban – személyek mint tudásforrások

<i>kitől</i>	<i>mit</i>	<i>megjegyzés</i>
nagyszülők, szülők	kerti munka, növénytermesztés, állatok gondozása	életkorhoz igazodó tradicionális tudásátadás
nagymama	hímzés, kötés, horgolás, játékbaba-készítés, szövés	női munkák (időtöltés, "vészhelyzetben" mozgósítható tartaléktudás)
anya	varrás, ruhakészítés, gyermekgondozás háztartás ellátása	női házimunka, kiegészítő kereset (egyben önálló szakma is)
apa	barkácsolás, javítás	
házastárs	főzés, barkácsolás	általában a házastárs foglalkozásához kapcsolódó ismeretek
anyós	háztartásvezetés, gyerekgondozás, kertművelés	„anyapótlék”
saját gyerek	számítógép-, internethasználat	„modern” technikai tudások
a tevékenységet végzők (profik)	házépítés egyes műveletei	„ellesett” részismeretek
munkatársak , munkaadók	gépek kezelése, munkahelyi rendszerek működése, szabályok, problémamegoldások	ellesett és „oktatott” ismeretek
szomszédok	csecsemőgondozás, kertművelés, növénytermesztés részismeretei	
ismerősök, munkatársak, média	nyelvtanulás (pl. külföldi feketemunka során)	
barátok	antennaszerelés, festés	fekeete munka végzéséhez szükséges, „szakma alatti” szinten
képzésben résztvevő társak	tanulási módszerek technikák	
munkaügyi tanácsadók, szociális munkások, családgondozók	álláskeresési technikák, önéletrajz írása stb.	életvitel átalakításához szükséges tudás
rabtársak (büntetőintézetben)	nyelvtudás, a Btk. ismerete, „bűnelkövetési technikák”	
saját tapasztalat	önmenedzselés, a munkapiac működése	munkanélkülivé válás „tananyaga”

4.4. A munkanélküliség mint tanulási folyamat

Természetesen interjúalanyaink döntő többsége számára maga a munkanélkülivé válás jelentette azt a fordulatot, kitüntetett jelentőségű élet-eseményt, amely az addigi életpályájuk során szerzett ismeretek mozgósítását, újak megszerzését nagy mértékben ösztönözte vagy kikényszerítette.

Önmagában a munkapiac kiismerésének kényszere, az álláskeresés tapasztalatainak feldolgozása, a munkanélküli létforma megismerése, az álláskeresés néha hosszú hónapokig, évekig elnyúló folyamata komplex „tanulmányi csomagot” jelent az érintettek számára. Az ellátási intézmények, jogszabályok megismerése, álláskeresési technikák elsajátítása, a jövedelemkiesés miatt a korábbi életvitel átrendezése, a spórolási trükkök kidolgozása, alkalmi munkák és más kereseti lehetőségek feltárása alkotja a „tananyagot”, s mindezek mellett komoly önismereti leckékre is számítaniuk kell az álláskeresőknek.

Az interjúalanyok beszámolóí alapján – tapasztalataik tükrében – a hazai munkapiac működéséről is képet alkothattunk. Ezek az információk a kutatás egyfajta melléktermékének is tekinthetők, ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy fontos szerepük volt és van az álláskeresők viselkedési stratégiáinak formálódásában is. Ennek a piacnak a kiismerése számukra döntő jelentőségű ahhoz, hogy álláskeresésük sokszor hosszan elnyúló folyamata eredményre vezessen.

Mindenekelőtt fontos tény volt mind az interjúalanyok, mind az interjúkészítők számára, hogy az érintettek döntő hányada nem azért veszítette el az állását, mert tudása, adott esetben speciális szakértelme az átlagnál értéktelenebb lett volna. Tömegével dogoznak hasonló korú emberek azonos szintű tudással (sokszor kevesebbrel is) a még működő cégeknél, hasonló vagy azonos beosztásban. A foglalkoztatott státuszba való visszakerülésük az, aminek során formális képzettségük, iskolázottságuk szintje nem minősül elegendőnek, vagy életéveik számát ítélik túl magasnak a munkaadók.

Többük elbeszéléséből az derült ki, hogy a korábban őket foglalkoztató cég nem gazdasági okokból szűnt meg, hanem tulajdonosai szándékosan vitték csődbe, és nem egy történetnek része, miként játszották ki a munkaadók a törvényeket annak érdekében, hogy ne kelljen az elbocsátottaknak végkielégítést fizetniük. Sok történet persze arról is szólt, hogy az érintettek rosszul kalkuláltak, valamilyen okból „könnyelműen” feladták korábbi munkahelyüket, saját lehetőségeiket (tanulékonyságukat, tanulási kedvüket, rugalmasságukat, korábbi sikerességüket az új munkahelyek megtalálásában) túlértékelték, nem számoltak a munkapiac beszűkülésével, még ke-

vésbé azzal, ahogyan a munkaadók egy része ezt a munkavállalói jogosítványok korlátozására tudja használni, és nehezen elfogadható munkafeltételeket diktál.

Az interjúalanyok elbeszéléseiből visszaélések sora bontakozik ki, olyan cégekről például, ahol a jelek szerint a munkaadó évek óta az egyes állás-keresői csoportok alkalmazásához kapcsolódó kedvezmények igénybevételeire szakosodott, s a számára alkalmas időpontban indoklás nélkül megváltik a felvettektől.

Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a képzési programok egy része valójában inkább nevezhető szociális ellátásnak, mint ténylegesen a munkapiaci igények kielégítésére irányuló munkaerőképzésnek. Az a tény, hogy ország-szerte „tömegesnek” nevezhető mértékben folyik egy-egy képzési program, miközben nem kapcsolódik hozzá valóságos elhelyezkedési perspektíva, az ellátórendszerben érvényesülő érdekeltségek torzító hatására is utal. Témánk szempontjából ez azt is jelenti, hogy egyes esetekben közvetve hozzájárulhat a szervezett képzés leértékelődéséhez, amennyiben az álláskeresés sikerességét az adott képzés nem növeli. Tapasztalataink szerint azonban az is jellemző, hogy az érintettek egy része számára a képzésben való részvételhez kapcsolódó juttatás ha szűkösen is, de átmenetileg a szociális túlélés lehetőségét kínálja (részben fellélegzést az anyagi ellehetetlenülés folyamatában, részben pedig a szellemi és emberi leépülés folyamatának megállítása révén).

4.5. A „kert”

Statisztika becslések szerint a nyolcvanas években Magyarországon a munkásosztályhoz soroltaknak is közel harmada folytatott mezőgazdasági kistermelést, és még a rendszerváltás időszakában is az ország lakosságának kétharmada élt olyan háztartásban, amely kapcsolódott a háztáji és kistermeléshez. A hazai gazdaság- és társadalomfejlődésnek a piaci viszonyok térhódításának megrekedtségével jellemzett alakulása a családi tudáskészletben és annak átadási folyamatában is máig tetten érhető lenyomatot hagyott.

Ráadásul nem egy átmeneti korszakhoz kapcsolódó mintázatról van szó, hiszen a háztartások több lábon álló jövedelemszerzési stratégiája nem az államosításokat követően vagy a hetvenes években kezdődött: széles körben jellemző megélhetési stratégia volt ez a két világháború között is. Ennek az életformának – amelynek háttere, hogy a mezőgazdaság a falun élők többsége számára elsőszámú megélhetési lehetőségéből kiadáscsökkentő, jövedelem-kiegészítő tevékenységgé változott – alapja és következménye bizonyos tudások átadása, megszerzése, továbbélése

vagy elhalása. Természetesen a viszonylag kis számú interjúban ennek csak bizonyos elemei, nyomai érhetők tetten. A hazai szociológia, még inkább a szociográfia ezt a jelenséget ún. kétlakiságként írta el. Ez a jellegzetes mintázat, amely a különféle tudások egymás mellett élését jelzi, plasztikusan jelenik meg több interjúnkban (lásd például a „Kétlaki lakatos” elnevezésű eseteleírást a 3. fejezetben).

Az említett és az azt követő interjúban (3.6.) ennek a tudásnak és életformának a leépülésére is találunk példát. A leépülési folyamatnak szinte metaforája lehetne az elhanyagolt, megműveletlen kert, amelyben már csak fű nő, amelyben gazdasági megfontolásoktól rég elszakadt, rutinszerű, saját célra történő konyhakerti zöldségtermesztést folytatnak csupán. A kert elgazosodásával egyidejűleg ez a tudás is elvész, a „kétlaki lakatos” gyerekei legfeljebb gyerekkori emlékként viszik magukkal a ház körüli növénytermesztés egyes töredékes ismereteit, és a jelek szerint semmilyen formában nem hasznosítják azokat. A harmadik generációban a kert már csak füves térség (látvány, emlék vagy játszótér) – bár a tudás még megvan hozzá, már nem éri meg a termelésbe pénzt fektetni, vagy nem is áll rendelkezésre az újrainduláshoz szükséges forrás. Így a következő generáció már nem találkozik a konyhakert-műveléssel mint közös családi tevékenységgel, illetve jövedelemforrással.

A gyerekkorra vonatkozó visszaemlékezések zömében megjelenik a kertművelés, nem egyszer azonban inkább egyfajta tartaléktudás átadása-ként („nem árt, ha tudja”; „sose lehet tudni, mikor szorul rá”). Van olyan eset is, ahol a kert gondozása a gyakorlati haszon mellett pedagógiai megfontolásból is történik: „*ne tétlenkedjen a gyerek, és szokja a munkát*”. Akadt azonban olyan történet is, amely arra utal, hogy szélsőséges körülmények között az ilyenfajta tudás nemcsak a státusz megtartását, hanem az élet megmentését is szolgálhatja (a családi emlékezet őrzi a nagyszülő történetét, aki a háború után a hazafele tartó hosszú vándorlás során úgy maradt életben, hogy egy tanyán meghúzódva, az ottaniaktól megtanulta, melyek az ehető, vadon termő növények).

A városi háztartásokban a telek funkciója egyetlen generáció életpályája során is átalakuláson mehet át. Egyik interjúalanyunk esetében a telek gazdasági szükségből a takarékoskodás és felhalmozás lehetőségévé, majd idősebb korban kedvteléssé, a pihenés terepévé válik; aztán már önként vállalt robotnak minősül, mert nem teszi lehetővé a másik pihenési forma, az utazgatás megvalósítását; végül a munkanélküliség következtében meginduló anyagi lecsúszásban a telek eladása az utolsó kapaszkodó, amely lehetővé teszi a lakás és életkörülmények megtartását.

4.6. Női tudások

A társadalmi munkamegosztásban (és ennek következtében a formális szakmai képzésben is) mindmáig markánsan érvényesülnek a nemek szerinti különbségek. Annak a lenyomata, hogy vannak jellegzetesen férfi és női munkák, a tudás átadásában is megjelenik, hiszen az ilyen tudásokat az azonos nemű szülő, nagyszülő adja át. Az interjúk révén megismert élet-történetekben és családokban a tanulást igénylő női tevékenységek tipikus terepe döntően a kézimunka (varrás, kötés, horgolás, hímzés), a gyermek- és beteggondozás.

Természetesen a hagyományos szerepmegosztásoktól eltérő esetek is azonosíthatóak voltak, s mutatták, hogy a nemek közötti munkamegosztás átrendeződése a nemek szerinti tudás-elosztás átrendeződését is eredményezi. (A nemekhez kapcsolódó szerepek átalakulásának folyamatában például minden harcos kiáltványnál erősebb hatása lehet annak, ha egy nőknek készült kiadvány arra biztatja olvasóit, hogy vásároljanak maguknak saját barkácskészletet.)

A férfias szakmát választó, géplakatossá váló és a saját szakmájában a környezetét kiemelkedő teljesítménnyel elkápráztató kislány szinte filmbe illő anekdotákat mesélt arról, hogy milyen helyzeteket produkál egy nő felbukkanása egy tradicionális férfiszakmában. Egy másik interjúalanyunk önmagát – kicsit mentegetőzve – női ezermesterként, mindent szétszedő, erős műszaki érdeklődésű kislánként írta le, aki *„nem fél bármit szétszedni, és maga javít mindent a saját otthonában”*. Természetesen férfiak is felbukkannak a nőies tevékenységekben, egyik interjúalanyunk elismeréssel beszélt arról, hogy édesapja varrta a három lánytestvér ruháit. *„Aputól még a varrás taktikáját is ellestük, mert ő mikor így kisebbek voltunk, nagyon sok ruhát varrt nekünk. Azért csinálta, mert érdekelte, a mamájának varró-nő volt a szakmája, és akkor ugye apu tőle nagyon sokat eltanult.”* Erre rímel az, ami az összefoglalókban szereplő egyik esetben is olvasható, hogy a varrás ismeretét sokféleképp hasznosító interjúalany, saját fiának is átadta tudása egy részét (3.8.). Ezt nevezhetjük a családi tudáskészlet mint túlélőkészlet átadásának, ami ezért nem követi szükségképpen a társadalomban érvényes nemek szerinti, meglehetősen merev szerepmegosztást.

A gyerekszüléssel, gyerekneveléssel kapcsolatos ismeretek kifejezetten a „női tudáskészlet”-hez sorolhatók, mégis volt olyan interjúalany, aki arról számolt be, hogy családjukban (mivel több nővér között nőtt fel) az apa volt az ilyen ügyek szakértője, akihez tanácsért fordulhatott tizenéves korában.

A gyerekszületés és a kisgyerekek ellátása a nőkkel készült interjúk tanúsága szerint azért is tanulást generáló kihívás, mert a megismert női életutak tipikus mozzanata volt a korán, házasságon kívül, egyedül vállalt gyerek, illetve igen sok esetben a házasság a szülői családtól, a segítő-tanácsadó szerepet betöltő anyától távolra költözés miatt megszakította a

tapasztalatátadás családon belüli fonalát. Esetükben nem volt kitől átvenni, ellesni, megkérdezni, hogy mi a teendő, hogy kell egyes problémákat megoldani. Ilyenkor az adott környezetben élők, családon kívüliek egy része vált a tudás használható forrásává, felbukkantak mint alkalmi segítők (szomszédok, „idős nénik” és már tapasztalt anyák), vagy éppen az azonos élethelyzetű kismamák egymás közötti tapasztalatszerése jelentette a megoldást. Nem véletlen, hogy az informális tanulásnak ez az egyik olyan területe, ahol szakemberek bevonásával „intézményesítik”, szervezetté próbálják tenni ezt a spontán formát – például az ún. kismama-klubok a hagyományos, családon belüli tudásátadás visszaszorulása miatt kínálhatnak helyettesítő intézményt.

A kisgyermekgondozás volt az a terület, ahol a nők esetében leginkább jellemző volt az ismeretátadó szerepben való megjelenés. Több interjúalany számolt be arról, hogy nemcsak kapta, de másoknak át is adta (nem csak szavakban) a korábban, személyes tapasztalatok révén megszerzett tudását, annak egyes elemeit.

4.7. Férfikompetenciák

A nemek szerint jellegzetesen elkülönülő tudáskészlet része a házépítés, amely a mi kultúránkban és éghajlati viszonyaink között olyan műszaki ismereteket és nagy fizikai erőt igénylő tevékenység, hogy döntően a férfiak tudáskészletének része (ha nem is olyan kizárólagosan, ahogyan korábban a háborúzás és a vadászat).

A saját munkaerőre és hozzáértésre alapozott házépítés nem csupán tradíció, sokkal inkább a gazdasági szűkösségből fakadó kényszer, amely azonban igen széles kört érint. Annak ellenére, hogy a házépítés vagy bővítés munkáiban a nőkre is komoly terhek hárulnak, a kifejezés betű szerinti értelmében is, az építkezés a férfiak kompetenciájának számít. E tudás megszerzése mintha az érintettek számára spontán és ösztönös volna, az interjúalanyok által elmondottak alapján úgy tűnik, egy szinte rejtőzködő, de állandó ismeretgyűjtés formájában zajlik. Szinte refrénszerűen ismétlődött a férfiakkal készült interjúkban, hogy úgy vágtak bele saját házuk építésébe, hogy előtte tudatosan figyelték az építkezéseket, ahol alkalmuk adódott ellesni a műveletek mikéntjét, sorrendjét. Nem egyszer kényszerűségből segédmunkásnak, „culágernek” kellett állniuk, amit többnyire arra is igyekeztek kihasználni, hogy közelebb kerüljenek az anyagok, technikák megismeréséhez. Olyan példa is akadt, amelyben a segédmunkás „elleste” a szakmát munkaadójától, s később önállóan is vállalt szakmunkát. Ritkábban említették, hogy kérdezősködtek ismerősöktől vagy szakemberektől (például építőanyag-eladóktól), hogy milyen anyagot használnak, mire kell

vigyázniuk, milyen keverési arányokra kell ügyelni stb. Csak egy-két interjúban fordult elő, főleg „nagy családok” történetéhez kapcsolódva, hogy a házépítéssel kapcsolatos ismereteket a rokoni körben zajló építkezéseken végzett besegítés során szerezték.

A széles körben elterjedt önerős építkezésre, az ahhoz kapcsolódó tradíciókra (kaláka) tudatosan is építő szervezett kezdeményezéseket is lehetne említeni (így például a Habitat for Humanity mozgalmat, amelynek lényege, hogy önkéntesek és leendő tulajdonosok együtt építik fel a lakóházat).

Az egyik női interjúalany arról számolt be, hogy eredetileg az építkezés olcsóbbá tétele volt a cél, de hangsúlyos elemmé vált az épülő ház egyediségének az igénye is (saját tervek megvalósítása). Az adott esetben a házépítés családon belüli felelőse azért is lett ő, mert könnyebben hagyhatta ott a keresőmunkáját. Tevékenysége a téglarakás és betonozás helyett inkább a munka felügyelete, az olcsó anyagok beszerzése volt.

Az alábbi eset a tudás átadásának módját illetően speciálisnak nevezhető, bár ettől még jellemző mozzanatokat tartalmaz. A ház saját kezű építése mellett arra példa, hogy egy adott gyakorlati tudás „közvetve” is átadható. A nemek közötti sajátos szereposztás révén a feleség csak közvetítője, egyfajta „médiüm”-a – két férfi között – átadott fontos szakmai ismeretnek. Az eset a gyakorlati tudás „lappangó” jellegére is rávilágít.

* C. 60 éves, egy Pest környéki településen él a feleségével, a maga építette kis házban. Az anyja autószerelőnek adta, de azt fél év után otthagya, dolgozott mint postás, sofőr, kertész, portás. Pesti lakásukat eladták, hogy három gyereket segítsék. *„Szereztük ezt a telket, műveltük, aztán mikor a gyerekek nagyok lettek, otthagytuk nekik a lakást, és kiköltöztünk ketten. Építettünk magunknak az asszonypajtással egy kis házikót. Én onnét tudtam, hogy hogyan kell, hogy volt ismerős, akit megkérdeztem, hogy ez hogy van, meg az hogy van, akkor annak hogy van a keverési aránya, meg a betonnak az aránya, úgyhogy én megcsinálom. Meg hát az az igazság, hogy ahol csak láttam, mentem, néztem, mit csinálnak, építkezésen hogy csinálják, mint csinálják. Én a falat fölhúszom, ha arról van szó, engem nem érdekel, mert én fölhúszom. Lehet, hogy nem olyan egyenes, de 91-ben építettem, és hála istennek azóta is áll. Pedig nagy viharok voltak. A tetőszerkezetet is magam csináltam, én állítottam össze a szarufákat, a nejem adogatta fel, tolta alulról, én meg húztam felülről, ami kellett, a végén a fiam egy kicsit besegített. Az én nejemnek az apja, az apósom asztalos és ács volt. Tehát onnét hozta a tudományt. Az ő apja már meghalt, de őket tanítgatta, mert az ő apja ott a házon, ahol laktak, ott megcsinálta, és azt ő látta, és az apja tanította nekik. És akkor a nejem elmagyarázta nekem, hogy az aputól hogy látta. Én meg az alapján megcsináltam. Az asszony ugyanúgy kivette a férfimunkából a részét, tán maga is meg tudta volna csinálni egyedül, csak ugye nem volt úgy rákényszerülve, mert volt mellette egy ember, aki azt mondta, jól van anyám, hagyjad, majd én*

megcsinálom. Csak magyarázd meg, hogy hogy csináljam. És én hallgatom rá, és ezáltal meg tudtam csinálni.”

4.8. A tanulás jellege

Az informális tanulás alapvető jellemzője a személyesség. Kétféle értelemben is. Egyfelől – különösen az iskolázatlanabb csoportokban – jellemző a két egymást ismerő személy között zajló tudásátadás. Másfelől a tanulás módja szervesen illeszkedik a személyiséghez. Eltér az iskolai jellegű tanulástól abban az értelemben is – hiszen ez az egyik funkciója –, hogy teret enged az egyéni, személyes tanulási stílusnak. Az iskolai tanulás az a hallgatólagos előfeltevéssel él, hogy az a mód, ahogyan az ismeretek átadása történik (csoportosan, egyidejűleg egy előre eltervezett tematikus és időrendben, szóbeli magyarázaton alapuló megértéssel és írott anyagok alapján történő memorizálással, az ismeretek verbális vagy írott visszaidézésével, az értékelés által motiváltan stb.), minden tanuló számára egyformán jó, illetve a különféle iskolai korosztályok számára egységesen hatékony.

A különféle tudások elsajátítására való fogékonyság mértéke és a preferált tanulási módok részben tanultak és tanulással bővíthetők, alapvetően azonban függnek a személyiség alkatától, irányultságától. Emellett a tanulás módja erősen függ az iskolázottság szintjétől, éppen azért, mert az iskola mélyen bevési a fenti tanulási mintákat, másfelől rutinszerűvé tesz bizonyos technikákat, eszközhasználatot. Az iskolázatlanabb csoportok esetében jellemzőbb tanulási módnak tekinthető – legalábbis az interjúk alapján – a megfigyelés, utánzás, „eltanulás”. A magasabb iskolázottságú csoportok tagjaira jellemzőbb mintázat emellett az, amit a szakirodalom személyes tanulási projektnek nevez, azaz a célkitűző ismeretszerzés, annak megfogalmazása, mit szolgál a tanulás, nagyobb az írott anyagok használatának szerepe, és nem feltétlenül gyakorlatias, haszonra irányuló a megszerzendő ismeret. Természetesen ezek a jellemzők nem tisztán elkülöníthetők, inkább csak tendenciáknak tekinthetők.

Az interjúalanyok kiválasztásának módjából és abból a törekvésből fakadóan, hogy már élet- és munkatapasztalatokkal rendelkező beszélgetőtársakat találjunk, a kérdezettek az átlagnál idősebbek voltak, és rendelkeztek saját életükről mondanivalóval. Ez a mondandó sokszor nyelvileg is jól megformált volt, egyes fordulatai arra is engedtek következtetni, hogy a kérdezett már került olyan helyzetbe (ha máskor nem, a munkanélküliségként való regisztrálás, az ott felvett interjú kapcsán), amikor verbalizálnia kellett saját életútját, annak legfontosabb, munkával összefüggő állomásait. Az interjúra jelentkezés önkéntességéből is fakadt, hogy alapvetően olyanok

vállalkoztak a beszélgetésre, akiket nem akadályozott a kommunikációs készség bármilyen okból meglévő korlátozottsága vagy hiánya, és nyitottak voltak a helyzetre, hogy önmagukról egy ismeretlennek beszéljenek. Történt olyan próbálkozás is, hogy szociális munkások közvetítésére támaszkodva a legiskolázatlanabb és legelesettebb csoportból próbáltunk interjúalanyt választani; ennek eredménye megerősítette azt a korábbi tapasztalatunkat, hogy az interjú beszélgetés (legalábbis annak ez az egy ülésben, idegenek közötti párbeszéd formájában megvalósuló formája) maga is egy olyan kulturális minta, amely nem működik minden esetben. E helyzetből fakadóan interjúalanyaink szövegei között éles határvonal nem húzható képzettségi szintjük szerint, bár jellegzetes beszédfordulatok tetten érhetők. A tanulással kapcsolatos tartalmat illetően a legfeltűnőbb, szövegszinten is tetten érhető különbség az iskolázottabb és az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező interjúalanyok között magának a tanulásról, a saját tanulás folyamatáról alkotott kép artikuláltságát érinti. Természetesen adott konkrét esetekben maga a tanulási folyamat is összetettebb vagy kevésbé összetett, és az egyszerűbb, hétköznapi tudások megszerzése jóval kevésbé tudatosan tanulási folyamatként. Az interjúalanyok alacsony iskolázottságú csoportjában nyelvi szinten (sőt az interjúhelyzetben a nem verbális kommunikációban, például vállvonással) is érzékelhető volt a tanulóval kapcsolatos részletek kifejtésének hátráltatása. Ennek nyelvi fordulatai a „*hát nem nagy dolog*”; „*megnézem, és tudom*”; „*csak megmutatják, és ha fél óra alatt nem tudom csinálni, az már baj*”; „*tudja azt magától az ember*”; „*azt mindenki tudja*”; „*nincs azon mit tanulni*”; „*hát néztem mindig, aztán úgy*”. Amikor esetükben az új dolgok megismerésével kapcsolatos nyitottságukat hangsúlyozták, akkor jellegzetes fordulat volt a tanulás behatárolatlansága, amik az „*engem a világon minden érdekel*” típusú beszédfordulatokban jelentek meg.

A tanulóhoz való viszonyt illetően is az iskolázottabb csoportokban nevezhető jellemzőnek a tanulás mint érték hangsúlyozása és az ismeretszerzés örömszerző funkciójának a megfogalmazása. Ennek egyik jellegzetes megnyilvánulása volt, hogy a tanulás iránti nyitottságot, mint a családban továbbadott értékek egyikét emelték ki, és a személyiség fontos jellemzőjeként írták le. „*Én nagyon szeretek tanulni, tehát én akárhány emberrel kapcsolatba kerültem, mindig azokat az embereket szeretem magam körül, akiktől kapok valami tudást. Szóval én el vagyok varázsolva olyasmitől, amit én nem tudok. A nagymamám volt ilyen, tátott szájjal hallgatta az idegenvezetőt, meg reggelente mire felkeltünk, ő már egy halom olvasnivalóval körbevéve ült.*”

Az alacsony iskolai végzettségű csoportok tagjainak esetében inkább a meglévő sokfajta tudás jelenlétének hangsúlyozásával találkoztunk, annak említése nélkül, hogy az tanulás révén halmozódott fel.

4.9. „Tudásvisszatartás”

Az interjúk legszínesebb és témánk szempontjából legérdekesebb részei azok, amelyekben az interjúalanyok elmondják, ki mindenkitől lesték el tudásuk egyes elemeit, az alapismeretektől a mesterfogásokig. Ugyanakkor többen azt is elmondták, hogy milyen okok miatt nem tudtak informálisan közel férkőzni egy számukra fontos ismerethez, vagy miért nem törekedtek saját ismereteik továbbadására. A személyes megélhetési érdekek védelme, amely egy adott versenyhelyzetben korlátozza vagy teljesen „blokkolja” az „ösztönös” törekvést a megszerzett tudás továbbadására, ebben a kontextusban magától értetődőnek és logikusnak nevezhető. Összevetve a formális képzéssel, alapvető különbségnek tűnik a „tudásvisszatartás”⁶. A formális oktatás körülményei között egy professzionizált ismeretátadó, azaz tanár esetében az ilyen jellegű megfontolások vagy gyakorlat alapvetően diszfunkcionálisnak tekinthető. A jelenséget érzékletesen illusztrálja az alábbi két rövid összefoglaló.

* G. 53 éves nő, meglehetősen kanyargós úton vált sikeres kézműves vállalkozóvá. A családban mindkét szülő kreatív, nagy kezűgyességgel megáldott ember, a hét gyerek miatt anyagi okokból is szükség van arra, hogy az apa a gyerekjátékokat maga faragja, barkácsolja, az anya a családtagok ruházatát maga varrja, és bedolgozóként is vállaljanak munkát kereset-kiegészítés céljából. G. a hasonlóan kreatív családtagoktól, ismerősektől tanulja meg a varrást, kötést, diákként azzal egészíti ki ösztöndíját, hogy diáktársaitól „vesz fel rendeléseket”, és mivel „vakon” is tud kötni, a tankönyv olvasása közben pulóvereket készít pénzért. Tanulmányait abbahagyja, később házuk építését maga vezényli le; közben testvéreitől, akik mérnökök, megtanulja a lakóterek tervezését, az építőanyagok ismeretét, a munkafolyamatok szervezését, a tervrajzok olvasását, majd készítését. Bedolgozóként varr, majd saját vállalkozással próbálkozik. A kötött munkaidejű állásokból és a keveset fizető megrendelőkből elege lesz, testvére vállalkozásában kezd dolgozni, segédként, és az évek alatt fokozatosan megismerkedik egy teljesen új kézműves területtel, ékszereket készít, kísérletezik, és teljesen egyedi termékekkel jelenik meg vásárokon, ahol teszteli a divatot, a vevők ízlését, ötleteket gyűjt, és ezekre építve külföldi vevőkre szakosodott üzleteknek is szállít. Betegsége miatt a megszerzett, és „megtermelt” szakmai tudás – lényegében legfontosabb tőkéje – sorsáról is döntenie kell. *„Amikor a képzésben voltam, állandóan mentem, és kérdezgettem a tanárt, mert a befogadón is múlik, ki kell szedni a tanárból az információkat. És szerintem így megtudtam olyan dolgokat is, amit más nem. A saját tudásom átadása az egy nagyon kényes kérdés, mert most itt*

⁶ Ez a meglehetősen suta kifejezés a nyolcvanas években üzemi környezetben készült esettanulmányokra, az azokban használt teljesítmény-visszatartás kifejezésre kíván utalni.

a lét forog kockán. Én csak olyat adok át szívesen, amin én már túlhaladtam. Mert itt farkastörvények vannak, mert tényleg mindenki nyomul ezerral, mert kicsi a piac. Nekem az egyik problémám, hogy szívem szerint én mindent elmondanék és átadnék, de nem tehetem, mert azzal saját magam alatt vágnám a fát. Egyszer még régebben bementem egy menő üzlettel rendelkező szabóhoz, és mondtam neki, hogy láttam a dolgait, és hogy nagyon jó, és mondtam, hogy én szívesen eljönnék, és nekik ingyen dolgoznék hónapszám, csak hadd lessem el tőle a szakmai titkokat. És azt mondta, hogy nem. Nem engedi. És most értettem meg, hogy ő miért nem fogadott engem. Nagy baj ez, szerintem ez egy ilyen kegyetlen dolog. Át kéne adni, de addig, amíg ez élő, tehát amíg én a versenytársamat képzem ki magamnak, addig nem engedhetem meg magamnak azt a luxust, hogy átadjam a tudásom. Nekem ez egy fájó pont, mert szívem szerint átadnám, de a barátnőm mindig bokán rúg, ha belemelegszen, hogy én erről inkább most ne beszéljek, mert nem aktuális, hogy elmondjam, hogy mi hogy készül. [...] Nemrég kiderült, hogy olyan betegségem van, ami miatt ezt a munkát nem folytathatom sokáig. Ez nagyon szomorú dolog. És hát azon kell gondolkodnom, hogy kénytelen leszek átadni valakinek. Nem mindegy, hogy kinek, olyannak kell átadnom, aki megbízható. De muszáj átadni. Mivel a család nagy, abban bízom, hogy talán a testvérem gyerekei közül akad valaki, aki megtanulja tőlem.”

** Z. 48 éves, egy dunántúli városban él, 25 évet dolgozott óvónőként. Képesítés nélkül, érettségivel került az óvodába, kezdőként a kolléganőitől leste el, vagy azoktól kérdezgette, akikkel bizalmasabb viszonyban volt, hogy hogyan kell megoldania bizonyos problémás helyzeteket. A saját tapasztalatai alapján jött rá a szakmai fogások egy részére, például arra, hogyan kell kezelni a „nehéz esetnek” számító agresszív gyerekeket, vagy bevonnia a játékba a túlságosan félénkeket. Amikor új vezető kerül az óvodába, egy kezdőt helyez Z. mellé, hogy tanítgassa. „Akkor valahogy rájöttem, megéreztem, hogy a leépítések miatt nekem már nem lesz ott helyem, és csak azt várják, hogy az új kolléganőnek átadjam, amit tudok. És ezzel a tudattal, amikor láttam, hogy nem boldogul, én nem mentem oda, hogy elmondjam neki, amire a magam kárán rájöttem. Amikor kérdezgetett, akkor se nagyon mondtam neki olyat, amit én már tudást, tapasztalatot magamtól megszereztem.”*

Összefoglalás

Az OFA által támogatott kvalitatív jellegű kutatás az élethosszan tartó tanulás fogalmával együtt előtérbe került informális tanulás jelenségekörének értelmezésére és bemutatására vállalkozott.

A téma kutatása két szakaszból állt. A munka első szakaszában az elérhető szakirodalom feldolgozására támaszkodva megkíséreltük az informális tanulás fogalmát értelmezni és közérthetően megfogalmazni. Ennek során elsősorban arra törekedtünk, hogy a hazai képzési és tanulási formák és azok egymáshoz kapcsolódása értelmezhetővé váljon.

Ezt követően, a 2005 során szervezett terepmunka keretében, az ország különböző térségeiben felvett 60 életút-interjú segítségével kíséreltük meg feltárni az informális tanulás hazai kontextusban jellemző mintázatait. A vizsgálatba alacsony iskolai végzettségűeket, közülük is alapvetően a munkanélküliségben és/vagy átképzésben érintetteket vontuk be. Összehasonlításaként hasonló helyzetű, magasabb végzettségűekkel is készítettünk interjút. Az életút-interjú tartalmi gazdagságának biztosítása érdekében az interjúalanyok az idősebb generáció tagjai közül kerültek kiválasztásra.

A 60 interjú alapján kirajzolódó összkép igen színes.

Az informális tanulásnak a munkavégzéshez közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó formáiban domináns szerepe van a családnak, a családban átadott olyan tudáselemeknek, amelyek fontos szerepet játszanak a túlélési stratégiákban, például a munkanélküliség átvészelésében, a gazdaság szürke zónájában értékesíthető tudások révén.

Az egyéni életút során jellemző fontos életesemények (gyerekek születése, költözés, hozzátartozók súlyos betegsége) jellegzetes tanulási motivációt jelentenek. Interjúink alapján úgy tűnik, hogy maga a munkanélkülivé válás, az új élethelyzethez való alkalmazkodás és a munkapiacra történő visszatérés ugyancsak releváns tanulási folyamatokat indít el.

A sokféle „privát” tudásnak a szürkegazdaságban való hasznosítása az egyik legtipikusabbnak nevezhető fordulat az interjúkban.

A család által közvetített, jövedelemszerzésre is alkalmas tudások között minden jel szerint kitüntetett szerepe van a ház körüli gazdaságban végzett önellátó élelemtermelésnek, elsősorban a kertművelésnek, bár e mintázat bomlásának is több eleme megjelent az interjúkban.

Jellegzetesnek nevezhető különbségek érzékelhetők a férfiak és nők tudáskészlete között – noha szép számmal akadtak példák a merev szerepek felbomlására, a szerepek közötti határok gyengülésére.

Úgy tűnik, hogy az informális módon szerzett tudások egy részének közvetlen munkapiaci hasznosítása egyelőre döntően a szociális gazdaság eszméjéhez közel álló kezdeményezések révén lehetséges.

A kutatás folytatásaként az informális tanulási tevékenység kvantitatív vizsgálatára helyezzük a hangsúlyt.

Szakirodalom

- Bottyán Katalin (2005): *Egy volt balkáni zsoldos élettörténetének elemzése*. [Bibó István Szellemi Műhely].
Forrás: http://www.law.klte.hu/jati/bibo/articles/tanulmanyok/bottyany_kati-tanulmany-2005-05-05.htm
- Cedefop (2003): *Lifelong learning: citizens' views*. Luxemburg: Cedefop.
- Eurostat (2005): *Classification for learning activities: Draft manual*. Brüsszel: Eurostat.
- Falussy Béla (2003): A felnőttkori tanulás, önképzés változásai, jelenlegi feltételei és körülményei a KSH időmérleg-életmód felvételei alapján. In: Mayer József (szerk.): *Az időfelhasználás társadalmi változásainak felnőttoktatási tanulságai Magyarországon*.
Forrás: <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=idofelhasznalas-1-Falussy-felnottkori.html>
- Györgyi Zoltán (2003): *A magyarországi felnőttképzés*. [A Foglalkoztatási Minisztérium megbízásából készült elemzés]. Budapest: Oktatókutató Intézet. [Kézirat, FKI-dokumentáció].
- KSH (2004): *Az élethosszig tartó tanulás = Lifelong learning*. Budapest: KSH.
- Mártonfi György (2002): Munka és tanulás integrációja: Probléma, megvalósítás, politika. *Szakképzési Szemle*, 2, 154-168.
- Smith, M. K. (2002): Malcolm Knowles, informal adult education, self-direction and andragogy. *the encyclopedia of informal education*. Forrás: www.infed.org/thinkers/et-knowl.htm
- Szabó László Tamás (1988): *A „rejtett tanterv”*. Budapest: Magvető.
- Tót Éva (2002): A nem formális tanulás elismerése. *Szakképzési Szemle*, 2, 178-193.
- Tót Éva (2005): *Az élethosszan tartó tanulás lehetőségei Magyarországon. Az FMM részére készült vitaanyag*. Budapest: Felsőoktatáskutató Intézet. [Kézirat, FKI-Dokumentáció].
- Török Balázs (szerk.) – Bajomi Iván – Imre Anna – Imre Nóra – Györgyi Zoltán (2002): *A nem formális tanulás elismertetésének európai gyakorlata*. Budapest: Oktatókutató Intézet. [Kutatási zárójelentés, FKI-Dokumentáció].

Summary

Éva Tót: Work-related informal learning in Hungary

Institute for Higher Education Research, Budapest, 2006
Research Papers 273

This research, started in 2004 and lasting for a year, was designed to interpret within a Hungarian context the concept of "informal learning"; it has with it empirical data gathering, mainly coming from an analysis of activities and knowledge directly or indirectly related to work.

In passing on the characteristic processes of informal learning, we wish to focus on how an individual acquires knowledge relevant to work activities, even though this might have been devalued in a certain historical period in a society or on the labour market. Also, we want to map what sorts of typical knowledge elements flow via such informal channels. Direct examinations of learning activities show us that, in most cases, the methods of formal, non-formal and informal learning are closely related - and even if there are some significant differences between them, the way they are interwoven is at least of the same importance as the differences between them.

The analysis is primarily based on sixty life-history interviews. When selecting the interviewees, we chose from two, relatively easily separable groups which were both affected by unemployment. One set of persons had a low educational level, and the other was composed of persons who had at least completed a secondary-level education (they were all clients of the employment service).

The analysis seeks to identify the key elements of learning with its widest possible meaning in an individual's life. Careers were regarded, basically, as learning careers in the research. We wanted to find out *who takes over*, from whom, in what ways, and what kinds of knowledge elements - and *who does the handing over* of his/her knowledge, with what elements, to whom, and, also, what function such stages have for the formation of an individual's career as a whole. We also observed how the individual can mobilize and utilise his/her existing knowledge, and how this may appear in job-hunting, in dealing with one's being unemployed as a life situation, or in finding a new profession or work-place.

In the first part of the research's summary, various learning forms, including informal learning, are interpreted, and arguments related to this

topic are discussed. In the second part the analytical results of interviews processed via theme are presented. Particular subchapters include characteristics of the handing over of traditions and particular knowledge elements within the family, to differences in knowledge-acquiring activities undertaken by groups with different educational levels; we also look at work sharing on the basis of gender, seeing how this affects characteristics had by knowledge-transferring processes.

The tableau drawn from all the interviews is colourful. Family and knowledge elements acquired in the family have dominant purposes in informal learning, and in forms directly or indirectly connected to work activities – and they play an important role in survival strategies, such as outliving an unemployment situation.

One of the elements of knowledge mediated via the family, which can help to create income as well, is a self-supplying food production, something mostly in a garden around the house. Although there were several signs of this model crumbling appearing in some of our interviews.

Differences can be termed ‘significant’ between the ‘sets of knowledge’ of women and men, even though the process of change going on with traditional models can be seen here as well.

Typically, we can say that most life histories studied show that the different amounts/types of informal knowledge can be used in the so-called grey economy.

A Felsőoktatási Kutatóintézet legújabb kiadványai

Kutatás közben füzetsorozat: A jelen kiadvány hátoldalán

Educatio folyóirat

Legújabb számaink:

2006/1, Mérleg, 2002-2006
2005/4, Óvodák
2005/3, Egyházak és oktatás
2005/2, Hallgatói mobilitás
2005/1, Budapest

Szerkesztés alatt:

2006/3, Ötvenhat
2006/2, Képzés és munkaerőpiac

Társadalom és oktatás könyvsorozat

2006

30. Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.): Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában

2005

29. Karády Viktor: A francia egyetem Napóleontól Vichyig
28. Lukács Péter: A felsőoktatás „tömegesedése”
27. Kozma Tamás: Kisebbségi oktatás Közép-Európában

2004

26. Lukács Péter – Nagy Péter Tibor (szerk.): Oktatáspolitikai Válogatás a hazai szakirodalomból
25. Polónyi István: A hazai oktatás gazdasági jellemzői a 20-21. századfordulón
24. Hrubos Ildikó (szerk.): A gazdálkodó egyetem

2003

23. Forray R. Katalin – Hegedüs András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai
22. Hrubos Ildikó: A "bolognai folyamat"
21. Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában

A Felsőoktatási Kutatóintézet kiadványai megrendelhetők az Intézet honlapján keresztül (www.hier.iif.hu).

A Kutatás közben sorozat újabb füzetei:

2006

- 272 Gábor Kálmán:** Kollégisták a felsőoktatásban
271 Bajomi Iván – Berényi Eszter – Erőss Gábor – Imre Anna: Ahol ritka jószág a tanuló
– Oktatásirányítás, cselekvési logikák és egyenlőtlenségek Budapesten
270 Gábor Kálmán – Szemerszki Marianna: Sziget Fesztivál 2005
269 Szemerszki Marianna: A nem állami felsőoktatási intézmények hallgatói

2005

- 268 Liskó Ilona:** A roma tanulók középiskolai továbbtanulása
267 Sáska Géza: A szocialista és a polgári nevelés radikális alternatívái
266 Havas Gábor – Liskó Ilona: Szegregáció a roma tanulók általános iskolai
oktatásában
265 Polónyi István: A felsőoktatási beiskolázási keretszámok szakmai szerkezete

2004

- 264 Tót Éva:** Oktatási indikátorok – Az OECD INES Network-B tevékenysége
263 Györgyi Zoltán – Mártonfi György: A Leonardo mobilitási program hatása a résztvevőkre
262 Polónyi István: Patyomkin finanszírozás – Hogyan tovább a felsőoktatás finanszírozásával?
261 Török Balázs: A gyermeküket óvodáztató szülők körében végzett országos felmérés eredményei
260 Török Balázs: A kisgyermekkorai nevelés és gondozás nemzetközi összehasonlításának alapja
259 Liskó Ilona: Perspektívák a középiskola után
258 Biró Zs. – Hrubos I. – Lovász G. – Pásztor A.: Az oklevélmelléklet rendszere néhány európai egyetemen
257 Liskó Ilona: A szakképző iskolák kollégiumai
256 Polónyi István: A felnőttképzés megtérülési mutatói
255 Polónyi István: A hazai felsőoktatás demográfiai összefüggései a 21. század elején
254 Forray R. Katalin – Híves Tamás: A szakképzési rendszer szerkezeti és területi átalakulása (1990-2000)

A Felsőoktatási Kutatóintézet kiadványai megrendelhetők az Intézet honlapján keresztül (www.hier.iif.hu).